

Τουρισμός και Αστικός Χώρος

Η Ρώμη του Grand Tour ως Αρχέτυπο της Πόλης- Προορισμού
στην Ανάδυση της Νεωτερικότητας

Διπλωματική Εργασία

ΔΠΜΣ «Αρχιτεκτονική- Σχεδιασμός του Χώρου»

Κατεύθυνση Β, «Πολοδομία-Χωροταξία»

Μπούκουρας Ευστάθιος

Αρχιτέκτων Μηχανικός

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΟΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

1. ΠΡΟΛΟΓΟΣ / ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

- Αστική Μορφή, Κοινωνικοί/Οικονομικοί Μετασχηματισμοί και Αναπαραστάσεις· Forma Urbis
- Μεθοδολογικό Πλαίσιο

ΜΕΡΟΣ ΠΡΩΤΟ - ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ, ΑΝΑΨΥΧΗ ΚΑΙ ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ

- Ελεύθερος Χρόνος και Αναψυχή: Θεωρητικές Προσεγγίσεις
- Ο Τουρισμός ως Λειτουργία Αναψυχής
- Αστικός Τουρισμός : Επιδράσεις στις Λειτουργίες, τις Δομές και τη Μορφή της Πόλης

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ – ΤΟ GRAND TOUR

- Το Grand Tour
- Μία Υλιστική Ανάγνωση του Ευρωπαϊκού Χώρου στον 18ο Αιώνα
- Το Ταξίδι από την Πλευρά του Επισκέπτη
- Η Διάσταση του Κοινωνικού Υπόβαθρου στη Βρετανία της Εποχής Αναφοράς
- Η διάσταση του Χρόνου: Διάρκεια και Εποχικότητα
- Η Ανάδυση μίας Πρωτόλειας Τουριστικής Βιομηχανίας

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ -Η ΠΟΛΗ (ΡΩΜΗ) ΩΣ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΔΥΣΗ ΤΗΣ ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑΣ

- Η Διάσταση της Επιλογής : Γιατί η Ρώμη;
- Η Πόλη Προορισμός ως Φυσικός Χώρος
- Η Αναπαραστάση της Τουριστικής Πόλης

2. ΕΠΙΛΟΓΟΣ- ΤΟΥΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΙΣΤΟΡΙΚΑ ΚΕΝΤΡΑ

- Από το Ρομαντισμό στον Εθνικισμό το τέλος του Grand Tour

- Ιχνογραφίες της Σύγχρονης Τουριστικής Πόλης

Περίληψη

Η μορφή της πόλης προκύπτει, ως πεδίο τριβής, συμπλοκής και αλληλοεπικάλυψης του δημόσιου και ιδιωτικού, ως αντανάκλαση των κοινωνικών, οικονομικών, πολιτισμικών και τεχνολογικών αλλαγών. Ομοίως, οι αστικές λειτουργίες και χρήσεις μεταλλάσσονται στην εξέλιξη του χρόνου και προσαρμόζονται σε διαφορετικά ιστορικά πλαίσια. Οι μεταβολές των παραγωγικών και καταναλωτικών προτύπων επιδρούν στην διάρθρωση της πόλης εξίσου ως προς τις δομές της, καθώς και στην εικόνα και την αναπαράσταση του αστικού τοπίου. Ως χαρακτηριστική «μεταβολή», ο ελεύθερος χρόνος με τη σύγχρονη μορφή του, προκύπτει ως διακριτή εννοιολογικά οντότητα κατά τους νεωτερικούς χρόνους, ως ο χρόνος που απομένει μετά την αφαίρεση του «ορισμένου χρόνου εργασίας», ή ως το πλεόνασμα χρόνου το οποίο καταναλώνεται με υψηλούς βαθμούς ελευθερίας επιλογών. Λειτουργίες που πηγάζουν από τον Ελεύθερο χρόνο, όπως ο Τουρισμός, εμφανίζονται αρχικά σε υψηλές-κοινωνικές τάξεις οι οποίες έχουν την δυνατότητα (χρονική και οικονομική) να τον πραγματοποιήσουν και αργότερα διαχέεται σε ευρύτερες μάζες. Η πόλη ως υποδοχέας κατανάλωσης του πλεονάσματος χρόνου - και πολύ περισσότερο ως αυτόνομος τουριστικός προορισμός στη συνέχεια-, εξελίσσεται παράλληλα ώστε να φιλοξενήσει, αξιοποιήσει και εκμεταλλευτεί τις παραπάνω δυναμικές. Αντικείμενο της παρούσας εργασίας είναι η ιστορική ψηλάφηση των σημείων όπου οι παραπάνω μεταβολές γίνονται πρώτα εμφανείς. Συγκεκριμένα, η έρευνα εστιάζει στην Ρώμη του Grand Tour στην ανάδυση των νεωτερικών χρόνων και εξετάζει τις συνδέσεις του Τουρισμού με την Αστική Μορφή στο χώρο και χρόνο γέννησης του φαινομένου.

Abstract

Urban form arises as a field of juxtapositions, a spatially complex 'borderline' schemed between collision, interference and overlapping of the public and the private, while it reflects at the same time the social, economic, cultural and technological historical transformations. Urban functions and land uses transform and blend with each other through space and time, in various historical contexts. Shifts in productive and consumer paradigms influence the structure of the city as well its form and are reflected at the representations of the urban landscape -the urban image-. As such, the emergence of "Free time" in its modern term, usually regarded as the spare time after the time of "labor" is removed or as the surplus of time consumed with higher degrees of freedom of choice, affects the way cities work, behave and are interpreted. Through Modernity, functions closely related to 'Free Time' such as Tourism, appear initially in higher-class (Landed) social groups that possess the necessary funds (temporal and financial as well) to realize it, while later they spread to wider masses. The city as a recipient of surplus time, let alone as a distinct destination of choice, evolves in parallel in order to accommodate, interact with and exploit these dynamics. The subject of this research paper is to juxtapose the process of urban transformation at the historical point where it becomes more apparent. In particular, it focuses on the emergence and formation of modern tourism around the second half of the 18th century in Rome, in the time of the Grand Tour.

Keywords: Urban Form, Tourism, Leisure, Modernity, Grand Tour, Rome,

Πρόλογος

Μέσω ενός μείγματος γενικών κανονισμών, συλλογικών και ατομικών σχεδιαστικών επιλογών στην ιστορική εξέλιξη, οι πόλεις, όντας οι *a priori* φυσικοί πυκνωτές ανθρωπίνων δραστηριοτήτων αποτελούν ταυτόχρονα το φυσικό πεδίο υποδοχής και διαμόρφωσης παραγωγικών δομών, κοινωνικών σχέσεων και πολιτισμικών παραγών. Η ερμηνεία, η αφήγηση και η αναπαράσταση της μορφής του αστικού χώρου συντίθεται ως αντανάκλαση ανθρωπίνων και συλλογικών αντιλήψεων για τη φύση της πόλης, με τη χαρτογράφηση (νοητική, πολιτισμική και χωρική) του **αστικού τοπίου** να φέρει πάντοτε πρόσθετα φορτία ιδεολογικού και επιστημολογικού ενδιαφέροντος. Δομείται πάνω στην εικόνα που κατασκευάζεται νοητικά και η οποία υπόκειται στις αισθητικές και πολιτικές προκείμενες υπό τις οποίες η αναπαράσταση ξεδιπλώνεται στο χώρο και το χρόνο.

Ο χρόνος σχηματισμού των σύγχρονων αστικών κέντρων κατά κανόνα συνδέεται με τις απαρχές της νεωτερικότητας, οι οποίες εντοπίζονται γύρω από τον 18ο αιώνα και συνδέονται με την εποχή της βιομηχανικής επανάστασης, την ανάδυση των εθνικών ταυτοτήτων, του καπιταλισμού, ενώ συχνά συνυφαίνονται και με το Διαφωτισμό. Κατά τους παραπάνω χρόνους, οι ριζικές αλλαγές των αντιλήψεων για την κοινωνία, την πόλη ή/και την αρχιτεκτονική της πόλης, δεν αποσπώνται εκτός του ιστορικού πλαισίου στο οποίο συντελούνται, αλλά συσχετίζονται δυναμικά. Ευθυγραμμίζονται με τις ραγδαίες επιστημονικές και τεχνολογικές εξελίξεις, επιχειρώντας να τις κωδικοποιήσουν, να τις οριοθετήσουν μεθοδολογικά και τέλος να τις απεικονίσουν και να τις μορφοποιήσουν αισθητικά. Νέες κοινωνικές ομάδες που έρχονται στο προσκήνιο φέρουν νέες επιδιώξεις και οι μετασχηματισμοί είναι γενικοί, καθώς η εκρηκτική αύξηση της παραγωγικότητας σε αγροτικό και κατόπιν βιομηχανικό επίπεδο, η επέκταση της έμμισθης εργασίας κ.α, αναπόφευκτα προκαλούν νέες πρακτικές.

Ως χαρακτηριστικότετη «νέα πρακτική», ο οριοθετημένος **ελεύθερος χρόνος**, αρχικά ως πλεόνασμα χρόνου για τις ευγενείς τάξεις και ως αναγκαστική αδράνεια των υπολοίπων ανάμεσα στα στάδια της αγροτικής παραγωγής, αναβαθμίζεται και αλλάζει μορφές. Ο **τουρισμός** με τη σύγχρονη του μορφή του- και όχι η γενική ταξιδιωτική πρακτική εν γένει, που προϋφίσταται σαφώς ιστορικά-, εμφανίζεται την ίδια εποχή και κατά κανόνα εντοπίζεται βιβλιογραφικά στην εποχή και το φαινόμενο του **Grand Tour**, ως ένα δίπολο, αρχικά, μεταξύ της **Βρετανικής κυρίως Αριστοκρατίας** και των **Ιταλικών Πόλεων**.¹ Ο αστικός χώρος των πόλεων-υποδοχέων, μετασχηματίζεται ακολούθως, φιλοξενώντας και αναδεικνύοντας τις νέες αστικές λειτουργίες που προκύπτουν. Οι αλλαγές, αποτυπώνονται στην **μορφή του αστικού ιστού** και συναποτελούν το αντικείμενο της παρούσας εργασίας.

Η ερευνητική πορεία της εργασίας, η οποία προκύπτει γενεαλογικά ως συνέχεια επιμέρους μελέτης του αστικού χώρου και διαδικασιών σχεδιασμού του, με επίκεντρο το ιστορικό κέντρο της Μπαρόκ Ρώμης², επιχειρεί τη προσέγγιση της στιγμής εμφάνισης του τουρισμού, και ιδιαιτέρως του Αστικού³ στο χρόνο και τόπο γέννησης του, τη Ρώμη του Grand Tour. Το μεγάλο ταξίδι ενηλικίωσης και ολοκλήρωσης της εκπαίδευσης για τους γόνους της Βρετανικής Αριστοκρατίας, μέσα στις λίγες δεκαετίες του περάσματος από την αγροτική στη βιομηχανική επανάσταση, αλλάζει μορφή και ανθρωπογεωγραφία, ακολουθώντας τις κοινωνικές αλλαγές.

¹ Ταυτόχρονα, η ανάδυση του Ρομαντισμού ως αυτό-συνείδησης της νεωτερικότητας, φαίνεται να ακολουθεί την ίδια χωρική διαδρομή.

² και του τρόπου που αυτή μεταγράφεται ως αρχετυπική εικονογραφία της Μεταμοντέρνας Πολεοδομικής κριτικής κυρίως μετά τις δεκαετίες του 60 και 70 (C. Rowe, A. Rossi. Roma Interotta κλπ)

³ Ως Αστικός Τουρισμός θα εννοείται εφεξής ο «Τουρισμός Πόλεων» και όχι ο τουρισμός της αστικής τάξης

Ταυτόχρονα, αλλάζει και η ‘εικόνα’ της Πόλης-Προορισμού από μία Ουμανιστική αφετηρία προς τη Ρομαντική αντίληψη – και κριτική του Αστικού Χώρου και Τοπίου.

Ερευνητικό Πλαίσιο/ Ευρύτερη Θεματική

Το φαινόμενο του Τουρισμού με τη σύγχρονη έννοιά του, αποτελεί μία σχετικά σύγχρονη πρακτική. Οι απαρχές του αποδίδονται στα τέλη του 18^{ου} αιώνα και τις αρχές του 19^{ου}, εποχή κατά την οποία πρωτοεμφανίζεται ο όρος Tourist (1772) εκ των *Turns* ή *Tours*⁴ και ξεκινούν οι πρώτες προσπάθειες συστηματοποίησης των διαδικασιών, οι οποίες σημειολογικά ωριμάζουν πλήρως με την εγκαθίδρυση των πρώτων μεταφορών-ταξιδιών του Thomas Cook (1851-1871). Ο Τουρισμός αρχικά αποτελεί προνόμιο των υψηλών αριστοκρατικών τάξεων των γαιοκτημόνων, αλλά μετά τα μέσα του 19^{ου} αιώνα, η επέκταση των σιδηροδρόμων και η σταδιακή εξάπλωση μίας διευρυμένης μεσαίας-υψηλής τάξης στην Ευρώπη διαχέει το φαινόμενο προς ολόένα και μεγαλύτερες πληθυσμιακά ομάδες. Στα μέσα του 20^{ου} αιώνα, η εδραίωση για πρώτη φορά των υποχρεωτικών ‘Αδειών μετά αποδοχών’ και η συνολική μεταπολεμική οικονομική άνοδος⁵, πυροδοτεί μία εκρηκτική άνοδο με αποτέλεσμα τη μαζικοποίηση του φαινομένου κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες (κυρίως 60’ς) σε ολόκληρο σχεδόν το φάσμα του Παγκόσμιου Βορά. Προς τα τέλη του 20^{ου} αιώνα, η ωρίμανση των τουριστικών αγορών, η ολόένα και μεγαλύτερη αναζήτηση για περισσότερο εξωτικούς, εναλλακτικούς και πρωτότυπους προορισμούς, καθώς και η σταδιακή μεταβολή των καταναλωτικών προτύπων προς τις υπηρεσίες και την οικονομία του ελεύθερου χρόνου, (επανα-) φέρει στο προσκήνιο νέες συνήθειες.

Τις τελευταίες δεκαετίες, ο Τουρισμός Πόλεων -εφεξής Αστικός Τουρισμός- : - ταξινομείται ως μία από τις πλέον ανερχόμενες εκδοχές του φαινομένου. Η αλματώδης άνοδος των αριθμών επισκεπτών σε πρωτεύουσες χωρών, ιστορικές πόλεις μεγαλύτερου ή μικρότερου μεγέθους, βιομηχανικές και μετα-βιομηχανικές, παράκτιες ή ηπειρωτικές, οδηγεί τουριστικούς φορείς, πόλεις και κρατικούς Θεσμούς να τον ταξινομήν ως κύριο μοχλό ανάπτυξης και ως πηγή βεβαίως αντίστοιχων εσόδων. Σε επίπεδο χωρικής και πολεοδομικής εξέτασης και προβληματικής, το φαινόμενο έρχεται να πυροδοτήσει αλλαγές στα πρότυπα ανάπτυξης του αστικού χώρου και της μορφολογίας των ιστορικών και μη, αστικών κέντρων- υποδοχέων. Την ίδια στιγμή, προκύπτει παράλληλα μία οργανωμένη κριτική στο φαινόμενο, στο οποίο αποδίδεται επίσης μία σειρά αρνητικών επιπτώσεων στις πόλεις υποδοχής.

Η συζήτηση, εν συντομία, περιστρέφεται κυρίως γύρω από κριτήρια βιωσιμότητας, άνισης κατανομής των πόρων (κυρίως των δημοσίων), αποκλεισμούς, ποιότητες θέσεων εργασίας κ.α ενώ συνηθέστερα λαμβάνει βιβλιογραφικά ως **δεδομένη την πρόσφατη γενεαλογία** του φαινομένου ως μεταγενέστερο του μαζικού τουρισμού των προηγούμενων δεκαετιών, και σχεδόν ως γραμμικά συνδεδεμένο με τη μεταβιομηχανική στροφή των πόλεων.

Ως εκ τούτου, τα ζητήματα που τίθενται εμμέσως ως βάση προβληματισμού μπορούν να συνοψισθούν στα εξής παρακάτω :

1. Οι δομικές κοινωνικές παράμετροι που πυροδοτούν την εμφάνιση και την επέκταση του τουριστικού φαινομένου, διαχρονικά.
2. Οι βασικές παράμετροι και τα στοιχεία που τον καθιστούν εφικτό από διαφορετικές κοινωνικές ομάδες ορίζοντας με αυτό τον τρόπο τη μορφή του.

⁴ Η λέξη *Τουρίστας* πρωτοεμφανίζεται σε κείμενο του 1772 (Griffiths, G. E. ,1772) και ο *Τουρισμός* στο Λεξικό της Οξφόρδης το 1811. Ο όρος προέρχεται ετυμολογικά από το Turn (και το Γαλλικό Tour), από το Λατινικό Tornare, που με τη σειρά του έλκει την καταγωγή από τον Αρχαίο Ελληνικό Τορνο- κύκλο, περιφέρεια.

⁵ Η Χρυσή Τριακονταετία κατά Krugman

3. Ο τρόπος με τον οποίο οι κοινωνικές μεταβολές επιδρούν και αλλάζουν την αντίληψη του χώρου υποδοχής
4. Ο τρόπος με τον οποίο το φαινόμενο επιδρά στο χώρο υποδοχής, και κυρίως τον αστικό χώρο, τις λειτουργίες και τη μορφολογία του.
5. Η κυκλικότητα ή τα κύματα που χαρακτηρίζουν το φαινόμενο.

Αφορμή ωστόσο για την παρούσα εργασία δεν αποτελεί ο πυρήνας της συζήτησης, αλλά η παρατήρηση πως η διαδεδομένη τοποθέτηση του **ιστορικού πλαισίου της συζήτησης** είναι γενικώς ελλιπής, απομονώνοντας ιστορικές περιόδους κατά τις οποίες – με τις όποιες μεγάλες βεβαίως διαφορές στα χαρακτηριστικά τους- αντίστοιχα φαινόμενα αναπτύχθηκαν, εντάθηκαν και ατόνησαν στη συνέχεια, αφήνοντας πίσω τους αποτυπώματα τα οποία μπορούν να προσεγγισθούν ιστορικά και χωρικά. Πολύ περισσότερο, σε επίπεδο αστικού προβληματισμού, το οποίο και μας ενδιαφέρει λόγω θεματικής, τα παραπάνω κύματα, μετέβαλαν και ‘σημάδεψαν’ το χώρο υποδοχής, τον τρόπο αντίληψης του αστικού τοπίου και τις πρακτικές παραγωγής του εν γένει, πιθανόν με τρόπο ανιχνεύσιμο, αφηγήσιμο και πιθανώς και διαφωτιστικό.

Τα ζητήματα δεν τοποθετούνται ως εκ τούτου προς διερεύνηση στο σήμερα, αλλά στην εποχή του Grand Tour. Η έρευνα αυτό-τοποθετείται στις Υπο-Θεματικές της Αστικής Γεωγραφίας και Αστικής Μορφολογίας πάραυτα, de facto ιστορική, δεν επιχειρεί την εξαγωγή γραμμικών συμπερασμάτων στοιχειοθετώντας τα με μία ελαστική χρήση της ιστορίας. Αντιθέτως, επιχειρεί να ιχνογραφήσει δυναμικές και επαναλαμβανόμενα μοτίβα σε εποχές κοινωνικών μεταβολών και να αναπαραστήσει τα αποτυπώματα των παραπάνω στον αστικό χώρο. Ως εκ τούτου, η μεθοδολογική προσέγγιση προσαρμόζεται ανάλογα έτσι ώστε να καλύψει τις παραπάνω ιδιαιτερότητες.

Μεθοδολογική Δομή

Η Θεωρητική Αφετηρία

Διασαφηνίζονται και διερευνώνται οι έννοιες της Αναψυχής, του ‘ελεύθερου χρόνου’, του τουρισμού (και ειδικώς του Αστικού) σε θεωρητικό πλαίσιο και με αφετηρίες την ιστορία και τις κοινωνικές και οικονομικές. Κατόπιν η εστίαση γίνεται χωρική και χρονική:

Ο Χώρος

Πέραν της ιστορικής ‘αφορμής’ του Grand Tour, η πόλη της Ρώμης επιλέγεται χωρικά ως πεδίο εστίασης, για τρεις κύριους λόγους

1. Ο ιστός του ιστορικού της κέντρου αποτελεί ένα μοναδικό πεδίο **ιστορικής συνέχειας**, από την αρχαιότητα έως τη σύγχρονη εποχή, με όλες τις αλλαγές και μεταβολές στο πέρασμα του να αποτυπώνονται στη μορφή της.
2. Αποτελεί την κατ’ εξοχήν δυτική πόλη στην οποία συνεχώς σχεδόν από την αρχαιότητα, το ιστορικό της κέντρο αποτελεί ‘αυτοτελή’ πόλο έλξης επισκεπτών καθώς και συχνό ‘αρχέτυπο’ αστικής οργάνωσης (σ.σ Urb/s).
3. Η προνεωτερική Ρώμη (Μπαρόκ περίοδος) της εποχής αναφοράς, έχει χρησιμοποιηθεί σε μεγάλο βαθμό ως αρχέτυπο κατανόησης του αστικού χώρου σε επίπεδο νοητικό και αναπαραστατικό, ιδίως μέσα από τη Μεταμοντερνιστική αστική εικονογραφία του 60 έως και 80, φάση η οποία συνδέεται άρρηκτα με την θεαματική ‘επιστροφή’ των κέντρων των πόλεων στη Μετα-CIAM πολεοδομική πρακτική, την ανάδειξη των ιστορικών κέντρων ως αυτόνομους τουριστικούς προορισμούς (City-Breaks, Πολιτιστική κληρονομιά. Κ.α) και την

αναβίωση των αστικών κέντρων ως υποδοχείς χρήσεων εστίασης, αναψυχής, τουρισμού και γενικότερα της οικονομίας του ελεύθερου χρόνου.

Ο χρόνος

Η εστίαση γίνεται στην εποχή του Grand Tour, και συγκεκριμένα από τον 17^ο αιώνα έως τις αρχές του 19ου. Ειδικότερο βάρος δίδεται στο δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα, περίοδος η οποία τεκμηριώνεται στην πορεία ως το κομβικό σημείο ανάδυσης του σύγχρονου συστηματικού τουρισμού στις δυτικές ευρωπαϊκές κοινωνίες, ταυτόχρονα με τη σταδιακή εξάπλωση των νέων αστικών και υψηλών/μεσαίων κοινωνικών τάξεων.

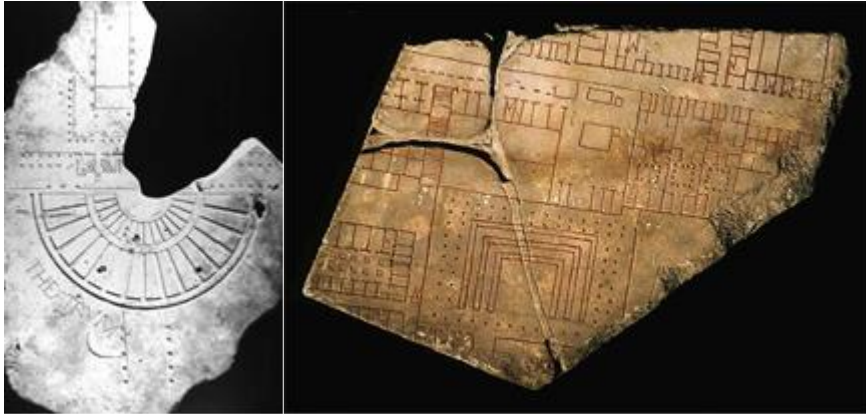
Τα Εργαλεία και τα Μέσα Ανάλυσης και Αναπαράστασης

Λόγω της φύσης του ταξιδιού και της συνήθειας συστηματικής καταγραφής των πραχθέντων από τις ευγενείς τάξεις και τους συγγραφείς, οι πηγές είναι πλούσιες. Χρησιμοποιούνται από τη σκοπιά των ταξιδιωτών αναλυτικά στοιχεία τα οποία αντλούνται από διδακτορική διατριβή του 1984 (Towner, 1984b -Θεματική: Ιστορία Τουρισμού) στην οποία ταξινομούνται αναλυτικά δρομολόγια, κοινωνική θέση, χρόνοι ταξιδιού κλπ μέσα από γραπτά κείμενα και πηγές σε ένα σύνολο 100 ταξιδιών και 222 φυσικών προσώπων.⁶ Στα πλαίσια της παρούσας εργασίας, τα δεδομένα ταξινομούνται σε κατηγορίες που εξυπηρετούν τη θεματολογία της εργασίας και μετα-αναλύονται (παρατίθενται μεταφρασμένα στο Παράρτημα Β). Τα συμπεράσματα, από στατιστική σκοπιά, βεβαίως, σαφώς και υπόκεινται σε αμφισβήτηση ‘μεροληψίας’ και ‘συγγεόμενων παραγόντων’ των πηγών -όπως μάλλον και κάθε ιστορική προσέγγιση με αναλυτικές μεθόδους- παρόλα αυτά η χρήση τους δεν στοχεύει σε ακριβή ποσοτικοποιημένα ευρήματα, αλλά στο να καταδείξει τις γενικές τάσεις ως προς τις οποίες είναι κατά πάσα πιθανότητα ορθά τα συμπεράσματα που εξάγονται.

Καθότι από τη μεριά των τόπων υποδοχής δεν υπάρχουν αντίστοιχες συστηματικές καταγραφές, από τη μεριά των Ρωμαίων ή των αρχών της πόλης, ως μέσο προσέγγισης επιλέγονται ιστορικά στοιχεία για τις αστικές παρεμβάσεις που πραγματοποιούνται στον ιστό της πόλης στη μετα-αναγεννησιακή και μπαρόκ περίοδο, καθώς και μία σειρά αστικών αναπαραστάσεων - χαρτογραφικών, ζωγραφικής και λογοτεχνικές- της εποχής αναφοράς. Η προσοχή εστιάζει ιδιαίτερα σε μία σειρά χαρτών που εκδίδονται σε μικρή χρονική απόσταση μεταξύ τους από τρεις Χαρτογράφους-Αρχιτέκτονες-Γεωμέτρους την εποχής, τους Giambatista Nolli, Giuseppe Vasi και Giovanni Battista Piranesi. Οι χάρτες και οι αναπαραστάσεις χρησιμοποιούνται ως διηγηματικό όχημα και αφορούν το ίδιο ‘χωρικό αντικείμενο’ - ‘αστικό τοπίο’ . Αποδίδονται όμως με εντελώς διαφορετικό τρόπο ερμηνεύοντας κατά κάποιον τρόπο διαφορετικές συνεκδοχές μίας ενιαίας αστικής αφήγησης.

⁶ Η συμβολή των δεδομένων είναι καταλυτική για την διερεύνηση του φαινομένου και σε επίπεδο γεωγραφίας όπως επιχειρούμε εδώ , και για λόγους ακαδημαϊκής ευπρέπειας , πέραν των βιβλιογραφικών αναφορών, εξάιρεται και εδώ η κοπιαστική εργασία που προφανώς μεσολάβησε για τη συλλογή τους σε μία εποχή πριν το διαδίκτυο και τον Google Scholar.

Forma Urbis- Αναπαράσταση και Αστικός Χώρος

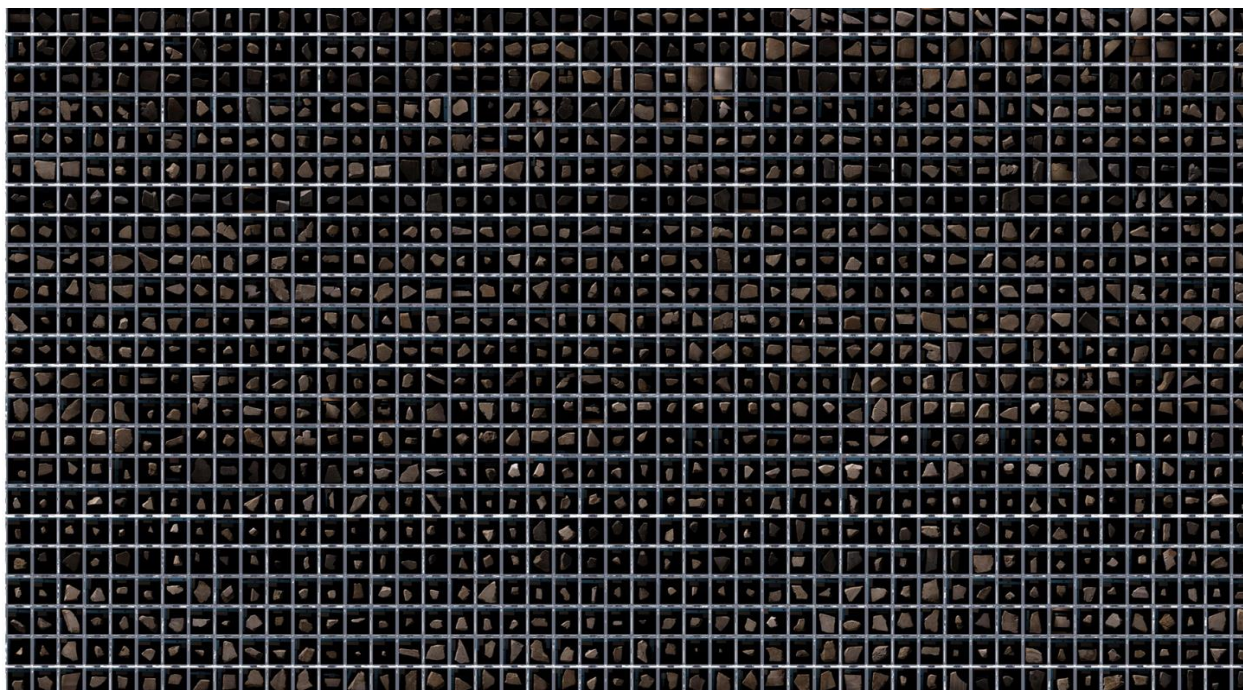

*Θραύσματα της Forma Urbis
Romae (200 μ.Χ), 72X73X7*

εκ

Εικ. 1 & Εικ. 2

Εικ.1. *FORMA URBIS ROMAEE*, Συλλογή Θραυσμάτων και αναδόμηση σε ένα «Ερευνητικό Υπόβαθρο», *Stanford Digital Forma Urbis Romae Project*, <http://formaurbis.stanford.edu>

Η ιδέα αποτύπωσης και απεικόνισης της 'εικόνας' της πόλης, ξεκινά βαθιά στην ιστορία. Την εποχή της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, από το 100 π.Χ. ως το 200 μ.Χ., η Ρώμη ως πρωτεύουσα, βρισκόταν στην ακμή της καθώς η έκτασή της την καθιστούσε την μεγαλύτερη πόλη του κόσμου και ο πληθυσμός της άγγιζε το ένα εκατομμύριο. Ίσως ισχυρότερα από οπουδήποτε αλλού, η εικόνα της Πόλης-κέντρου της *Pax Romana* αποτυπώνεται σε όλη της την ισχύ για πρώτη φορά στη «Μαρμάρινη πλάκα του Σεπτίμου Σεβίρου», ή αλλιώς *Forma Urbis Romae*. Πρόκειται για έναν χάρτη 18 x 13 μέτρων, κλίμακας 1/240, κατασκευασμένο μεταξύ 203 και 211 μ.χ. σε 150 μαρμάρινες πλάκες, ανατημένες σε έναν εσωτερικό τοίχο του «Ναού της Ειρήνης» (*Templum Pacis*). Στον χάρτη, αποτυπώνεται σημλευμένη με καταπληκτική λεπτομέρεια η ισόγεια στάθμη κάθε δημόσιου αρχιτεκτονικού στοιχείου της πόλης, ναοί, υδραγωγεία, λουτρά,

σιταποθήκες, περιγράμματα κατοικιών, δίοδοι και εσωτερικά κλιμακοστάσια. Η καταστροφή του έργου ξεκίνησε από τον 4ο αιώνα, με πολλές πλάκες να αποκολλούνται για να χρησιμοποιηθούν στην κατασκευή νέων κτιρίων, και άλλες να καίγονται σε καμίνια για την παραγωγή ασβεστίου [Koller – Trimble & al, 2005-2006]. Η αναπαράσταση υπερβαίνει κατά πολύ μία χρηστική αναπαράσταση του χώρου, αλλά αντανakλά σε όλες της τις διαστάσεις την αυτοκρατορική Ρώμη της ισχύος στο απόγειό της.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α

ΕΛΕΥΘΕΡΟΣ ΧΡΟΝΟΣ ΚΑΙ ΑΝΑΨΥΧΗ

1.1. Ελεύθερος Χρόνος και Αναψυχή: Θεωρητικές Προσεγγίσεις

Η έννοια του «Ελεύθερου χρόνου, εξ' ορισμού ελαστική, λαμβάνει διαφορετικά χαρακτηριστικά σε διαφορετικά ιστορικά και κοινωνικά πλαίσια, διαχρονικά όμως και σε μεγάλο βαθμό ταυτίζεται ως έννοια αντίστροφη και συμπληρωματική του «δεσμευμένου χρόνου» ή του «χρόνου εργασίας» ή γενικότερα έστω του απαιτούμενου χρόνου για την κάλυψη των «βασικών αναγκών». Καθότι όμως, η συγκεκριμενοποίηση, πόσο μάλλον ποσοτικοποίηση, των «βασικών αναγκών» είναι εξίσου ρευστή, η διασαφήνιση παραμένει εν πολλοίς αόριστη. Η δυσκολία διασαφήνισης εντείνεται επίσης εφόσον προσπαθήσουμε να ορίσουμε κατά πόσο ο ελεύθερος χρόνος και η αναψυχή αποτελούν ένα κανονικό ή ένα δευτερεύον αγαθό και ποιο είναι το σημείο διαχωρισμού μεταξύ τους. Ομοίως, σε επίπεδο ψυχολογίας, η αναψυχή και ειδικότερες μορφές του όπως ο τουρισμός, μπορούν επίσης να συσχετιστούν εν μέρει με τη γενικότερη έννοια του «παιχνιδιού» το οποίο και διαθέτει (Huizinga, 1978) τέσσερις καθοριστικές ιδιότητες:

1. Εθελοντική και ελεύθερη δραστηριότητα
2. «Αυτονομία» από «την πραγματική ζωή»
3. Ορια χώρου και χρόνου.
4. Κανόνες

Έτσι, οι εθελοντικές, σύγχρονες 'φυγές' του τουρισμού ως ένα παιχνίδι ελεύθερου χρόνου, είναι παρόμοια ένα παιχνίδι πολιτισμικού χαρακτήρα. Το παιχνίδι μπορεί να είναι ταυτόχρονα ένας τρόπος αφομοίωσης νέων πληροφοριών ή και προετοιμασίας για μεταγενέστερες εμπειρίες.

Σε κάθε περίπτωση το φαινόμενο τείνει να αντιμετωπίζεται βιβλιογραφικά είτε ως συμπεριφοριακή συνθήκη η οποία συνδέεται με την «αίσθηση» ελευθερίας με κοινωνικά/πολιτισμικά χαρακτηριστικά -ως σύνολο δραστηριοτήτων που κοινωνικά προσδιορίζονται ως τέτοιες- είτε εναλλακτικά ως χρονική περίοδος στην καθημερινή ζωή των ατόμων η οποία χαρακτηρίζεται από υψηλό βαθμό αυτονομίας και πληθώρας επιλογών (Ελευθ. Απόδοση , Stokowski, 1994). Ως προς το πλαίσιο εξέτασης του φαινομένου, για μεγάλο μέρος των μελετητών ο ελεύθερος χρόνος με τη σύγχρονη μορφή του συμπίπτει χρονικά με την εκβιομηχάνιση της παραγωγής κατά τον 19ο κυρίως αιώνα, χρονικό σημείο από το οποίο η χρήση μηχανικών μέσων και η σταδιακή διασφάλιση πρόσθετων εργασιακών δικαιωμάτων ως προς τις ώρες εργασίας και τις αργίες κυρίως, οδηγούν σταδιακά στην αύξηση της παραγωγικότητας και την μείωση των ωρών εργασίας (Samuel, 1996), παράγοντας με αυτόν τον τρόπο «πλεόνασμα» ή «απόθεμα» ωρών εργασίας σε ευρείες κοινωνικές ομάδες.

Βεβαίως, προσεγγίζοντας το ζήτημα Ιστορικά, ο ελεύθερος χρόνος και ειδικότερα ο χρόνος για ασχολίες αναψυχής, μπορούν ευρύτερα, να αναχθούν στις απαρχές της ανθρώπινης

κοινωνικής οργάνωσης. Η ανακάλυψη εργαλείων και η στροφή προς τις πρώτες οργανωμένες κοινωνίες θηρευτών-συλλεκτών σε αυτές των καλλιεργητών, μπορεί για πρώτη φορά να δώσει διακριτό νόημα στην 'εργασία' και συμπληρωματικά τον 'ελεύθερο χρόνο'. Έτσι ο Veblen(1899) διακρίνει τον πρώτο σχηματισμό της 'αργόσχολης τάξης' (leisure class) στους αρχηγούς, πολεμιστές και ιερείς, οι οποίοι δεν εμπλέκονται φυσικά σε χειρωνακτικές εργασίες αλλά συντηρούνται από το πλεόνασμα παραγωγής των υπολοίπων ώστε να ασκήσουν συγκεκριμένες κοινωνικές λειτουργίες.

Στην κλασσική περίοδο του Αρχαίου Ελληνικού Πολιτισμού, η 'σχόλη' λαμβάνει περισσότερο σύνθετες διεργασίες και ορίζεται από τον Αριστοτέλη ως ο χρόνος που ο άνδρας-πολίτης διαθέτει στη μόρφωση, την καλλιέργεια του πνεύματος και την παιδεία. Δεν αποτελούσε απλά απελευθέρωση από χειρωνακτικές και επίμοχθες εργασίες, ή απλώς χρόνο οκνηρίας (Κορωναίου 1996, σε Συρακούλης 2009) αλλά δομικό στοιχείο της υποχρέωσης προς τα κοινά της πόλης κράτους . Αν και υπάρχει έντονη κριτική για την ηθική διάσταση της «σχόλης» στη συγκεκριμένη περίοδο (Dare, 1991, σ.σ δουλεία κλπ), οι περισσότεροι αποδέχονται ότι οι Αρχαίοι Έλληνες κατανοούσαν τον ελεύθερο χρόνο(σ.σ Σχόλη) περισσότερο μέσα από συμπεριφορές και όχι ωφελμιστικά ως συνάρτηση προσωπικής εργασίας και προσωπικού κέρδους (Stokowski, 1994).

Τόσο στους ελληνιστικούς, όσο και στους ρωμαϊκούς, χρόνους ο ελεύθερος χρόνος ως δομικό στοιχείο της κοινωνικής ζωής συνεχίζει να υφίσταται, τουλάχιστον για όσους αποτελούν την κυρίαρχη τάξη. Ο Κικέρων απαξιώνει κάθε μη πνευματική εργασία, με εξαίρεση, όπως και στους κλασσικούς χρόνους, την καλλιέργεια της γης. Παρά το γεγονός ότι η έννοια του ελεύθερου χρόνου στους Ρωμαίους φαινομενικά αποτελεί συνέχεια της Αριστοτελικήςσχόλης, στην πράξη υφίσταται μια σημαντική διαφορά. Από τησχόλη που περιγράφει την αίσθηση ελευθερίας του ανθρώπου, ο ελεύθερος χρόνος των Ρωμαίων έχει κυρίως ωφελμιστική διάσταση (Stokowski, 1994) συνδεδεμένη όλο και περισσότερο με την ατομική αναψυχή και τη διασκέδαση.

Με τον ερχομό των νεότερων χρόνων και τις βιομηχανικές κοινωνίες, η αντίληψη του χρόνου αλλάζει άρδην. Αν η μέτρηση του χρόνου προσδιοριζόταν ιστορικά κατά κανόνα ως «μέτρηση με βάση τη δουλειά που πρέπει να γίνει» (Thomson, 1967/1994 σε Συρακούλης, 2009), η γενικευμένη χρήση του ρολογιού στην ελισαβετιανή κοινωνία προκάλεσε αλλαγές στην αντίληψη του χρόνου από τους ανθρώπους, μέσα από την αναδιάρθρωση του κύκλου της εργασίας, αναδιάρθρωση η οποία στηρίζεται στον τρόπο αντίληψης του χρόνου από το άτομο, ως αντικειμενικού γεγονότος. Ως αποτέλεσμα, η νέα αντίληψη του 'ελεύθερου χρόνου' αποδίδεται με άλλα λόγια στην οριοθετημένη ποσοτικοποίηση του χρόνου εργασίας, με την έννοια (Horna, 1994, Samuel, 1996) ⁷. Σε κάθε περίπτωση, αποδεχόμενοι την ιστορική αυτή περίοδο ως σταθμό, και όχι αναγκαστικά ως σημείο εκκίνησης του φαινομένου, το βασικό ερώτημα πλέον κατευθύνεται προς τα κύρια χαρακτηριστικά του.

⁷ καθώς πριν τη βιομηχανική επανάσταση η μέση ημερήσια διάρκεια εργασίας υπερέβαινε τις 13 ώρες (Mommias et al, 1996) και κατά συνέπεια η πλειοψηφία των ανθρώπων δεν είχε τη δυνατότητα ενασχόλησης με οτιδήποτε άλλο, εκτός από τις άμεσες ανάγκες για την ατομική ή οικογενειακή επιβίωση

Από κοινωνική σκοπιά, στη βιομηχανική και μεταβιομηχανική κοινωνία, ο ελεύθερος χρόνος φαίνεται να προκύπτει μέσα από τη δυνατότητα να παράγουμε περισσότερο - δουλεύοντας λιγότερο, δυνατότητα η οποία είναι συνυφασμένη με το στάδιο ανάπτυξης της τεχνολογίας και την άνοδο της παραγωγικότητας εργασίας. Παρότι η σύνδεση της αναπυξής με την εργασία και την οικονομία είναι μάλλον εν γένει αποδεκτή, η αξία του ελεύθερου χρόνου ως αυτόνομο κοινωνικό ή και ανθρωπολογικό χαρακτηριστικό επηρεάζεται σε μεγάλο βαθμό από το κριτικό (κοινωνιολογικό) πρίσμα εξέτασης. Αναδεικνύομενος είτε ως δραστηριότητα της αργόσχολης τάξης (Veblen, 1899/1982), άλλοτε ως καταναλωτική απόδραση από την εντατικοποίηση και την υπεραπασχόληση της εργασίας (Schor, 1991), ενίοτε ως μηχανισμός παραγωγής υπεραξιών του σύγχρονου καπιταλισμού ή/και κάποιες φορές ως θεμελιώδες ανθρώπινο δικαίωμα που καταπατείται (Lafargue, 1885), η προσέγγιση επεκτείνεται σε επιστημολογικής, ιδεολογικής και πολιτισμικής φύσης παραδοχές.

Εν συντομία, οι προσεγγίσεις **με κοινωνιολογική αφετηρία** για τον ελεύθερο χρόνο μπορούν να ενταχθούν σε δύο κυρίαρχα ρεύματα, το ριζοσπαστικό (συμπεριλαμβανομένου του Μαρξισμού) και το πλουραλιστικό, όπως ταξινομούνται έστω από τον Veal (1998). Σύμφωνα με αυτόν το διαχωρισμό, η ριζοσπαστική σκέψη προσπαθεί να καταδείξει τις νομοτελειακές αδυναμίες του καπιταλισμού στον ελεύθερο χρόνο, όπως και σε κάθε άλλο πεδίο της κοινωνίας με την έρευνα για τον ελεύθερο χρόνο να εξετάζεται σε σχέση με την ανάπτυξη, τη δομή και την οργάνωση της κοινωνίας (Clarke και Critcher, 1985). Η άλλη πλευρά κατά τον Giddens (1991), αποτελούν τη φιλελεύθερη και τη συντηρητική συνιστώσα στις κοινωνικές επιστήμες. Η βασική διαφωνία τους εστιάζεται στην αιτιοκρατική επιμονή της Μαρξιστικής ανάλυσης ότι η δυναμική κάθε κοινωνικού φαινομένου αντανάκλα στη δυναμική της πάλης των τάξεων. Τέλος, η εξέλιξη των ευρωπαϊκών κοινωνιών μετά τη δεκαετία του '80 οδήγησε κάποιους ερευνητές στην υιοθέτηση της σοσιαλδημοκρατικής προσέγγισης για τη μελέτη του ελεύθερου χρόνου.⁸⁹

Εναλλακτικά, μία **οικονομική προσέγγιση** θα καθιστούσε ως κριτήριο διαχωρισμού τις δραστηριότητες που παράγουν άμεσο οικονομικό όφελος, ως ειδοποιό χαρακτηριστικό της 'επικερδούς' ασχολίας με την φύσει καταναλωτική 'σχόλη'. Σύμφωνα με την κλασική και νεοκλασική οικονομική σκέψη, η κατανομή του χρόνου σε εργάσιμο και ελεύθερο προκύπτει επί της ουσίας στη βάση της ατομικής επιλογής του κάθε ατόμου, ενώ οι επιλογές διαφοροποιούνται σε αυτές που *παράγουν προσωπικό κέρδος* και αυτές που *καταναλώνουν*, σε δεδομένες τιμές και με πλήρη πληροφόρηση, μέσα από μια **προσωπική συνάρτηση χρησιμότητας**. Το άτομο στην προσπάθειά του να μεγιστοποιήσει την ορθολογική χρησιμότητα του χρόνου του, κάθε φορά επιλέγει τον τρόπο που θα τον καταναείμει μεταξύ αμειβόμενης εργασίας, υποχρεώσεων και ελεύθερου χρόνου¹⁰. Αποδεχόμενοι την υπόθεση ότι οι υποχρεώσεις καταλαμβάνουν ένα σταθερό χρονικό διάστημα, το ζήτημα της επιλογής βρίσκεται στην κατανομή του χρόνου μεταξύ εργασίας επ' αμοιβής και δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου (άνευ

⁸ Η προσέγγιση αυτή παρουσιάζεται ως εναλλακτική στις αντίστοιχες νέο-Μαρξιστικές, φεμινιστικές, φιλελεύθερες και μεταμοντέρνες.

⁹ Κατά τον Giddens (1991), οι πολιτικές για τη ζωή και τον άνθρωπο από το τέλος του 18ου μέχρι το τέλος του 19ου αιώνα είχαν ως κυρίαρχη βάση τους την ιδέα της χειραφέτησης.

¹⁰ Βεβαίως, δεν μπορεί να μη σημειωθεί το σημείο τριβής εν γένει των κλασικών και νέο-κλασικών οικονομικών, στην οποία σε θεωρητικό επίπεδο οι επιλογές είναι a priori «ορθολογικές» και διενεργούνται σε συστήματα πλήρους απασχόλησης (Full Employment) χωρίς περιορισμούς και αποκλεισμούς εισόδου.

αμοιβής). Η επιλογή δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου αυξάνει τη χρησιμότητα (σ.σ βιβλ. όρος : utility) του χρόνου, οδηγεί όμως παράλληλα στην απώλεια εσόδων. Επομένως το άτομο που συμπεριφέρεται «ορθολογικά» επιλέγει να αφιερώσει το χρόνο του σε αμειβόμενη εργασία μέχρι το σημείο εκείνο στο οποίο οι αποδοχές από την εργασία υπερβαίνουν την **αξία** που απολαμβάνει από τη συμμετοχή σε δραστηριότητες ελεύθερου χρόνου. Ως εκ τούτου, σε επίπεδο κοινωνικών συνόλων, οι περισσότερες δραστηριότητες του ελεύθερου χρόνου αποτελούν οικονομικό αγαθό των οποίων η ζήτηση αυξάνεται καθώς αυξάνεται το ατομικό εισόδημα. Βάσει λοιπόν της μικροοικονομικής προσέγγισης, δεν υφίσταται επί της ουσίας σαφής διαχωρισμός εργασίας- ελεύθερου χρόνου παρά η προσδοκία ή μη παραγωγής κέρδους από τη διαδικασία. Επίσης η έννοια της αξίας του ελεύθερου χρόνου, δεν μπορεί να μην συσχετισθεί με την έννοια της αξίας εν γένει σε διαφορετικά μεθοδολογικά πλαίσια (Αντικειμενική vs Υποκειμενική Αξία). Παρότι η παραπάνω προσέγγιση φέρει πιθανόν προδιαγεγραμμένο επιστημολογικό και μεθοδολογικό πρόσημο, προσδίδει σε μεγάλο βαθμό την άμεση συσχέτιση του ελεύθερου χρόνου με μία υπερπροσφορά παραγωγής ή υπεραξίας η οποία αντιστοιχεί σε κάποιο συγκεκριμένο παραγωγικό πλεόνασμα.¹¹

Αντίστροφα, σε μακροοικονομικό επίπεδο εξέτασης, η διαφορά συνηθίζεται να εντοπίζεται στην διαφοροποίηση των δραστηριοτήτων μεταξύ των γενικότερων « *Εισοδημάτων* και *Κατανάλωσης*» σε επίπεδο πληθυσμιακών ομάδων. Πρακτικές όπως οι ασχολίες του ελεύθερου χρόνου, η αναψυχή ή ο Τουρισμός, εντάσσονται ως υπο-περιπτώσεις της γενικότερης κατηγορίας (σ.σ της «κατανάλωσης») και αποτελούν συνάρτηση των δεδομένων εισοδημάτων και επιλογών σε επίπεδο οικονομίας. Όντας εκδοχές κατανάλωσης υψηλότερου βαθμού από τις βασικές (διατροφικά είδη , στέγαση κλπ), είναι περισσότερο ευμετάβλητες σε βάθος χρόνου και δεν συνδέονται με τα εισοδήματα μονάχα σε απόλυτα μεγέθη (Keynes, 1936), αλλά ταυτόχρονα και σε παροδικές μεταβολές (Friedman,1957) ή και στις προσδοκίες ολόκληρης ζωής (Ando et al,1963 σε Lagos, 2005). Ταυτόχρονα, είναι ευαίσθητες σε κοινωνικούς/ψυχολογικούς παράγοντες καθώς οι καταναλωτικές και αποταμιευτικές αποφάσεις επηρεάζονται σε μεγάλο βαθμό από το κοινωνικό περιβάλλον λόγω παραμέτρων όπως του “αποτελέσματος επίδειξης” (ελευθ. Μτφ. : demonstration effect - (Duesenberry, 1949)σε Lagos,2005) κ.α . Συνέπεια των Κοινωνικο-ψυχολογικών παραμέτρων, το ποσοστό του εισοδήματος προς κατανάλωση θα εξαρτηθεί, όχι μόνο από το απόλυτο ύψος του εισοδήματός του, αλλά από το σχετικό, δηλαδή από τη θέση του στην εισοδηματική κλίμακα και τον κοινωνικό κύκλο. Ο τρόπος με τον οποίο οι μεταβολές επηρεάζουν τις συμπεριφορές έχει γίνει αντικείμενο εκτεταμένης ανάλυσης στις οικονομικές επιστήμες και η απαρίθμηση των διάφορων θεωριών υπερβαίνει τους περιορισμούς της παρούσας έρευνας. Χαρακτηριστικά όμως αναφέρεται η θεωρία του Lancaster (Lancaster, 1966) η οποία περιγράφει την ανάδυση μίας ‘**τεχνολογίας κατανάλωσης**’ εντός ενός οικονομικού συστήματος όπου τα διαθέσιμα προϊόντα και υπηρεσίες(προσφορά) με τα

¹¹ . Ιδιαίτερη προσπάθεια για την οικονομική αποτίμηση του ελεύθερου χρόνου έγινε στις αρχές της δεκαετίας του '80 (πχ Vickerman, 1980' Jenkis και Sherman, 1981).

αντίστοιχα διαφοροποιημένα χαρακτηριστικά υπερβαίνουν σε αριθμό τις διαθέσιμες επιλογές (ζήτηση) των χρηστών.¹²

Σε κάθε περίπτωση ο ελεύθερος χρόνος ως «συμμετοχή σε διάφορες δραστηριότητες που προαπαιτούν κατανάλωση οικονομικών ή υλικών πόρων», προφανώς σχετίζεται με οικονομικό όφελος για κάποιον άλλον. Η ανάπτυξη των παραπάνω δραστηριοτήτων επίσης στο χώρο, προσδιορίζει και την προβληματική της ανάληψης της πρωτοβουλίας της επένδυσης. Ως προς τη στόχευση και την προσβασιμότητα, το ενδιαφέρον εστιάζεται σε ζητήματα (ανισο)καταναμής πόρων και διαθέσιμων εισοδημάτων. Ως προς τις επιλογές κατανάλωσης που επιλέγονται, μπορεί να αναλυθεί επίσης ως 'επιδεικτική' (conspicuous), ελεγχόμενη από τρίτους ή και καλλιεργήσιμη συμπεριφορικά (Dimanche et al, 1994) . Ως εκ τούτου ο ελεύθερος χρόνος συσχετίζεται άμεσα και με τις οικονομικές δυνατότητες για τη συμμετοχή σε ανάλογες δραστηριότητες, ενώ η επιλογή προσδιορίζεται εμμέσως μέσα από πολύπλοκες οικονομικό-κοινωνικές διεργασίες, υπό την έννοια ότι του παρέχεται μια ποικιλία δραστηριοτήτων μέσα από τις οποίες μπορεί κάποιος να επιλέξει (Cooke, 1994).

Εν κατακλείδι, κοινός τόπος μάλλον όλων των σχολών σκέψης, εκτιμάται ότι **ο τρόπος χρήσης του χρόνου επηρεάζει τις επιλογές των κατοίκων στον ελεύθερο χρόνο τους**. Η κατανόηση του τρόπου με τον οποίο οι καταναλωτές διαχειρίζονται το χρόνο τους συνιστά ενδιαφέρον πεδίο έρευνας γύρω από την οικονομία του ελεύθερου χρόνου. Οι μετασχηματισμοί, η υπεραξία και η απασχόληση αποτελούν παραμέτρους που, εκτός από την οικονομική τους διάσταση, μπορούν να πιθανόν να φωτίσουν τόσο την κοινωνιολογική προσέγγιση όσο και να αποτελέσουν εργαλεία σχεδιασμού και διαχείρισης της πολιτικής για τον πολιτισμό και τον ελεύθερο χρόνο .

Ειδικώς το φαινόμενο του Τουρισμού ως διακριτή μορφή αναψυχής και ελεύθερου χρόνου, που εμπεριέχει μεταφορές πόρων, ιδεών κλπ μεταξύ μακρινών χωρικών ενοτήτων, αποτελεί ένα ενδιαφέρον στοιχείο προσέγγισης, από ιστορική, κοινωνιολογική και γεωγραφική σκοπιά. Ακόμη περισσότερο ενδιαφέρον για τα ζητήματα πόλης και σχεδιασμού μπορούν να αντληθούν από την ειδική μορφή του Πολιτιστικού Τουρισμού και δη Αστικού, όπου και η πηγή αλλά και ο προορισμός φέρουν ταυτόχρονα χαρακτηριστικά πολεοδομικής υφής.

2.2. Ο Αστικός και Πολιτιστικός Τουρισμός ως Λειτουργία Αναψυχής

Ο τουρισμός με προορισμό την πόλη και τον αστικό χώρο, μπορεί να ειπωθεί από διαφορετικές αφετηρίες. [...] Κατά κανόνα το τουριστικό ενδιαφέρον για τις πόλεις συνδέεται με πολιτιστικού περιεχομένου κίνητρα, που αφορούν σε ιστορικές συνοικίες και κέντρα πόλεων, όπου εκτός των άλλων εντοπίζονται, μνημεία, σημαντικά κτίρια και μουσεία. Ενισχύεται επίσης από σημαντικές διοργανώσεις, όπως είναι οι μεγάλες εκθέσεις, τα σημαντικά καλλιτεχνικά γεγονότα, οι αθλητικές συναντήσεις - αγώνες κ.α. που αναλαμβάνουν τοπικοί φορείς. Σε επίπεδο τέλος της μεθοδολογίας για τη μελέτη του φαινομένου θα πρέπει να αναγνωρίζεται η πολυπλοκότητα του αστικού τουρισμού.[..] (Αυγερινού-Κολώνια, 2000) Οι τουρίστες των πόλεων ταξιδεύουν εν

¹² Ο όρος της **Τεχνολογίας κατανάλωσης**, μπορεί έστω και μικρή παραποίηση του νοήματος από τον αρχικό όρο του Lancaster, να περιγράψει αρκετά επιτυχημένα την ανάδυση φαινομένων όπως ο Τουρισμός, στον οποίο θα εστιάσουμε αργότερα.

γέννει, για να καταναλώσουν ιστορικά κτίρια, εκθέσεις, μουσεία, εκδηλώσεις τέχνης, αθλητικές εκδηλώσεις κα.

Ο Αστικός Τουρισμός, μπορεί ως εκ τούτου να συνδεθεί με την έννοια του πολιτιστικού προορισμού αλλά και της ψυχαγωγίας. Ο Delbaere (1994) ορίζει τη διαχωριστική γραμμή μεταξύ τους στον τρόπο κατανάλωσης του ελεύθερου χρόνου μεταξύ «σοβαρής αναψυχής» και «διασκέδασης». Καθώς δεν υφίσταται κάποια συμπαγής θεωρητική περιγραφή της «σοβαρής αναψυχής», ο Πολιτιστικός τουρισμός συχνά ταξινομείται ως ένα «χόμπι» ταξιδιών τέχνης και γνώσεων, στα πλαίσια μίας μακροχρόνιας «συνειδητής επιλογής» (Stebbins, 1996). Ενώ βεβαίως, δύσκολα μπορούμε να χαρακτηρίσουμε τον πολιτισμό ως χόμπι, μάλλον είναι αρκετά ευκολότερο να το κάνουμε για την «τουριστική εκδοχή» του και να τον διαιρέσουμε σε δύο διακριτούς τύπους: τον γενικό και τον εξειδικευμένο, χωρίς να αποκλείεται η περίπτωση κάποιος να εντάσσεται ταυτόχρονα και στις δύο κατηγορίες, ιδιαιτέρως αν διαθέτει κρίσιμους πόρους όπως : χρόνο, χρήμα και κλίση. Οι δύο παραπάνω τύποι συμπληρώνονται με αυτόν της «καθαρής ψυχαγωγίας», (διασκέδασης), που απλώς συντελείται σε αστικό χώρο αντί κάποιου άλλου χωρίς να παίζει ιδιαίτερο ρόλο το δομημένο, κοινωνικό ή πολιτιστικό περιβάλλον τριγύρω.

Οι Hall και Weiler οριοθετούν το πεδίο σύνδεσης μεταξύ τουρισμού και «σοβαρής αναψυχής», σκιαγραφώντας τον "**τουρισμό ειδικού ενδιαφέροντος**"(Hall και Weiler 1992, σε Stebbins 1996). Χαρακτηριστικό γνώρισμά του αποτελεί η κατ' αρχήν επιθυμία του τουρίστα να χρησιμοποιήσει μια συγκεκριμένη γεωγραφική περιοχή για να εκφράσει ή να εξασκήσει ένα ερασιτεχνικό ή και σχετικά επαγγελματικό ενδιαφέρον, ταυτόχρονα με μία συστηματική και έντονη επιδίωξη κατά τη διάρκεια του ελεύθερου χρόνου, της γνώσης για χάρη της ίδιας της γνώσης (Stebbins 1994).Υπό αυτό το πρίσμα, ο χώρος αποτελεί ένα στόχο αυτόνομου τουριστικού ενδιαφέροντος, που βασίζεται στην αναζήτηση και συμμετοχή σε νέες και βαθιές πολιτισμικές εμπειρίες, αισθητικές, πνευματικές, συναισθηματικές και ψυχολογικές (Reisinger, 1994). Ως εκ τούτου (αστικές και μη) λειτουργίες πολιτισμού, όπως μουσεία, γκαλερί, φεστιβάλ, κτίρια ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής, αρχαιολογικοί χώροι, καλλιτεχνικές παραστάσεις και συστάδες πολιτισμικής δημιουργίας τείνουν να προσελκύουν τουρίστες με αντίστοιχα ενδιαφέροντα. Αυτοί οι «χομπίστες» πολιτισμού έχουν ως πρωταρχικό στόχο την απόκτηση μιας ευρείας, βαθιάς, μη τεχνικής αλλά εξειδικευμένης, γνώσης και κατανόησης, για παράδειγμα, της τέχνης, της κουζίνας, της γλώσσας, του πολιτισμού, της ιστορίας ή του φυσικού περιβάλλοντος ενός τόπου. Οι περισσότεροι αποκτούν τις γνώσεις τους εκ των προτέρων , αλλά η ανάγνωση μπορεί να συμπληρωθεί με άμεση συμμετοχή σε δραστηριότητες που σχετίζονται με το χώρο. Ως εκ τούτου, οι γνώσεις και το ταξίδι μπορούν να ιδωθούν ως εξίσου σημαντικά και ικανοποιητικά, ή να θεωρηθούν το ένα ως συμπληρωματικό του δεύτερου.

Εναλλακτικά, αν ο στόχος ενός ταξιδιού είναι η 'εμπειρία' αλλά σε πιο εφήμερα επίπεδα, το ταξίδι για σκοπούς άμεσης συμμετοχής στους τρόπους και τις παραδόσεις ενός τόπου μπορεί να ενταχθεί «ως σοβαρή αναψυχή» στα πλαίσια ενός «γενικού πολιτισμικού ενδιαφέροντος».¹³. Στα πλαίσια αυτής της τυπολογίας επισκεπτών, η πλειοψηφία των σοβαρών ψυχαγωγικών

¹³ Εξαρτημένη ως προς το βάρος της στο αν η αναζήτηση γνώσεων είναι συστηματική και διαρκής: Ένα χόμπι εξάλλου συναρτάται από ένα έντονο ενδιαφέρον που διατηρείται εδώ και πολλά χρόνια, όχι από 1, 2 ή 3 εβδομάδες των διακοπών

δραστηριοτήτων ξεδιπλώνεται στο πλαίσιο του ρόλου του ελεύθερου χρόνου με επίκεντρο την απόκτηση γρήγορων δεξιοτήτων, γνώσεων, εμπειρίας ή συνδυασμού τους (ελευθ. Απόδοση Stebbins, 1996). Λόγω έλλειψης εδραιωμένων όρων για τη κατηγορία θα επιχειρήσουμε τη δημιουργία της έννοιας του «Πολιτισμικού Πλάνητα» με την έννοια της περιστασιακής και επιλεκτικής συμμετοχής σε πολιτιστική αναψυχή. Ο γενικός πολιτιστικός τουρίστας, (ο πλάνητας) ασκεί ομοίως ένα χόμπι : επισκέπτεται διαφορετικές γεωγραφικές τοποθεσίες, όπως χώρες, πόλεις και περιοχές, αντλώντας εκεί τις πολιτιστικές προσλαμβάνουσες που επιθυμεί. Η πορεία του καθορίζεται από τις συσσωρευμένες γνώσεις και εμπειρίες, οι οποίες φαίνεται να ενσωματώνονται σε ένα διαρκώς αυξανόμενο σύνολο προσωπικών γενικεύσεων για ξένους πολιτισμούς. Αυτή η αυξανόμενη πολιτιστική γνώση ενισχύεται από μια επίσης αυξανόμενη πρακτική γνώση, συμπεριλαμβανομένου του τρόπου αλληλεπίδρασης με τους ντόπιους και της παρακολούθησης των καθημερινών αναγκών σε άγνωστα περιβάλλοντα. Τόσο πολιτιστικό όσο και πρακτικό, το απόθεμα γνώσεων αυτού του τουρίστα είναι εκλεκτικό και αποτελείται συνήθως από ιδέες για τοπικές τέχνες, τρόπους ζωής και ιστορίες, όπως και σε συγκρίσεις με τόπους που επισκέφτηκε νωρίτερα. Μπορούμε μάλλον, εμπειρικά και με σχετική ασφάλεια, να ισχυρισθούμε πως ο γενικός πολιτιστικός τουρισμός είναι πιο διαδεδομένος από τον εξειδικευμένο, ο οποίος επικεντρώνεται σε έναν ή μικρό αριθμό γεωγραφικών τοποθεσιών ή πολιτιστικών οντοτήτων.

2.3. Επιδράσεις του Τουρισμού στις Λειτουργίες, τις Δομές και τη Μορφή της Πόλης

Στους τρεις παραπάνω τύπους επισκεπτών στα πλαίσια του Αστικού Τουρισμού, επιχειρείται μία σκιαγράφηση της ανθρωπογεωγραφίας/ τυπολογίας από τη πλευρά των επισκεπτών. Καθότι, (όπως αναφέραμε), η πρακτική εντάσσεται και αξιοποιείται ως αναπτυξιακή παράμετρος των αστικών κέντρων, οι πόλεις υποδοχής αναπόφευκτα προσαρμόζονται (αλλού περισσότερο και αλλού λιγότερο) στο να αξιοποιήσουν τη δυναμική του. Σύμφωνα μελετητές του σύγχρονου φαινομένου, τα κύρια χαρακτηριστικά μίας πόλης-υποδοχέα τουριστών συνοψίζονται στα εξής : (Rantapala σε Αυγερινού-Κολώνια, 2000)

- Διατηρούν μια ατμόσφαιρα που παραπέμπει στην ιστορία τους και τις ψυχαγωγικές και πολιτιστικές δραστηριότητές τους.
- Διατηρούν τη ζωντάνια τους και προσφέρουν άριστες τουριστικές υπηρεσίες
- Είναι εύκολα περιηγήσιμες, ως προς το χώρο και τη ταξιδιωτική πληροφορία
- Συντηρούν ένα μύθο τον οποία καλλιεργούν
- Παρέχουν τη δυνατότητα να συνδυάζονται με άλλους προορισμούς ή και ,δραστηριότητες

Επομένως, ο αστικός τουρισμός, έχει ένα κατ' αρχήν πολιτιστικό περιεχόμενο και συνδέεται με την ιδιαίτερη πολιτιστική ταυτότητα κάθε πόλης. Ως εκ τούτου, η επιτυχής ανάδειξη μίας πόλης σε προορισμό, απαιτεί μεγάλης κλίμακας επενδύσεις για την ενίσχυση της του πολιτιστικού περιοχόμενου και την αναβάθμιση της ποιότητας του χώρου, οι οποίες και κατευθύνουν πόρους σε μικρότερης ίσως αναγκαιότητας έργα. Η ανάπτυξη, η διάδοση και λειτουργία του αστικού τουρισμού επηρεάζει ως εκ τούτου σημαντικά τις αστικές περιοχές παράγοντας αλλαγές στον

τόπο υποδοχής. Ο Page (2014) ταξινομεί τα κριτήρια για τη διερεύνηση και την αξιολόγηση των επιπτώσεων του αστικού τουρισμού ως εξής:

α. Στην τοπική αστική οικονομία

β. Στην τοπική κοινωνία και στον πολιτισμό της όπου υπεισέρχονται νέες μεταβλητές

γ. Στο αστικό περιβάλλον

Αν όμως ο αστικός τουρισμός αποτελεί ελκυστική εναλλακτική προοπτική για την ανάπτυξη των πόλεων, η αντιμετώπιση κοινωνικών, οικονομικών και περιβαλλοντικών προβλημάτων, τα οποία εμφανίζονται κατά την ανάπτυξη της τουριστικής δραστηριότητας στις πόλεις, ιδιαίτερα στις ιστορικές, δεν είναι πρόβλημα με απλή λύση. Εν κατακλείδι, η υπερσυγκέντρωση από την τουριστική δραστηριότητα φαίνεται συχνά να οδηγεί σε μια λειτουργική υπερ-εξειδίκευση των τουριστικών αστικών κέντρων, με τις πολεοδομικές χρήσεις να αναδιοργανώνονται και να προσανατολίζονται προς την τουριστική κατανάλωση, δημιουργώντας είτε εντείνοντας ζητήματα πολεοδομικού χαρακτήρα¹⁴.

¹⁴ Οι αρνητικές επιπτώσεις από την έλλειψη σχεδιασμού για την ανάπτυξη του τουρισμού πόλης συνοψίζονται ως εξής (Αυγερινού-Κολώνια, 2000):

1. Στη μουσειοποίηση των αστικών κέντρων, ιδιαίτερα στην περίπτωση των ιστορικών πόλεων όπου η πόλη μετατρέπεται σε σκηνικό. Η πραγματική πόλη “χάνεται”, ενώ απορροφάται από τη δημιουργούμενη σήμερα εικόνα της .
2. Η απομίμηση και η επανάληψη ορισμένων στερεοτύπων αστικής ανάπτυξης και αναζωογόνησης, οδηγούν σε μια τυποποίηση η οποία υπονομεύει την αυθεντικότητα των πόλεων.
3. Στην πρωτοφανή και ανεξέλεγκτη αλλαγή χρήσεων σε όφελος των αναγκαίων για την τουριστική ανάπτυξη όπως: εμπόριο, σουβενίρ, ξενοδοχεία, εστιατόρια, καφέ και σπανιότερα μουσεία, αίθουσες, τέχνης, μνημεία και κτίρια που έχουν αποκατασταθεί.

ΜΕΡΟΣ ΔΕΥΤΕΡΟ

ΤΟ GRAND TOUR

To Grand Tour

Η ιδέα του Grand Tour, όχι τυχαία, ξεκινά στα μέσα του 16ου αιώνα, καταμεσής της αγροτικής επανάστασης στη Βρετανία των Αριστοκρατών/γαιοκτημόνων και κατά το 18ο και το πρώτο μισό του 19ου αιώνα γίνεται εξίσου δημοφιλής στις εύπορες αστικές τάξεις της Ευρωπαϊκής και Αμερικανικής νεολαίας. Σε μεγάλο βαθμό, το φαινόμενο μπορεί να χαρακτηριστεί ως προπομπός του σύγχρονου τουρισμού, κυρίως του αστικού/ πολιτιστικού. Για πρώτη φορά κατά τους νεωτερικούς χρόνους, σε οργανωμένο βαθμό, οι πόλεις-στόχοι αποτέλεσαν τον καθ' εαυτόν προορισμό και αξιοθέατο, φαινόμενο το οποίο μαζικοποιείται αρκετά αργότερα με την εξάπλωση των νέων υποδομών (κυρίως του σιδηρόδρομου) κατά τον 19ο αιώνα και μετέπειτα. Στην αρχική του μορφή αποτελούσε κατά βάση ένα επιστέγασμα μόρφωσης και ανατροφής στις τέχνες και τις τεχνотροπίες του κλασσικού και αναγεννησιακού ευρωπαϊκού χώρου, ενώ εξασκούνταν σχεδόν κατ' αποκλειστικότητα από μέλη της βασιλικής οικογενείας καθώς και της υψηλής αριστοκρατίας καθώς οι συγκεκριμένες ομάδες εκπλήρωναν τρεις βασικές προϋποθέσεις

1. Διέθεταν την αναγκαία οικονομική άνεση για την πραγματοποίηση του ταξιδιού
2. Διέθεταν τον αναγκαίο «χρόνο» ως έμμεση συνέπεια της μη άμεσης ανάγκης εργασίας (κυρίαρχο μοντέλο επινοικίασης γαιών για προσόδους- Rentiers).
3. Αποζητούσαν τρόπους διαφοροποίησης από την ανταγωνιστική (και μιμητική) νέα χαμηλή αριστοκρατία (νέοι τίτλοι 15-16-17^ο αιώνα-Gentry) και τους ανερχόμενους πλούσιους – πλην κοινούς- αστούς.

Για τους γαιοκτήμονες-αριστογράφες της αρχικής περιόδου του Grand Tour, το ταξίδι είχε δυο βασικές επιδιώξεις,

1. Την θέαση σε πρώτο πρόσωπο των έργων τέχνης και αρχιτεκτονικής και

2. Την επίσκεψη των τοπίων (φυσικών και αστικών) που έδωσαν ζωή στα παραπάνω, στη λογική πως αυτά μόνο στον αυθεντικό χώρο τους μπορούσαν να κατανοηθούν και εκτιμηθούν καταλλήλως και σε βάθος.

Ο τρίτος και ανεπίσημος λόγος, αλλά ίσως ο σημαντικότερος, ήταν η κοινωνική αίγλη και καταξίωση που απέδιδε η αποκτωμένη μόρφωση, μετά την επιστροφή στη Γενέτειρα καθώς ήταν συχνό φαινόμενο, η ώθηση στην μετέπειτα πορεία των συμμετεχόντων, ειδικά σε πολιτικές θέσεις υψηλού κύρους στην Βασιλική αυλή.

Βάσει των παραπάνω, το Grand Tour αποτελούσε ταυτόχρονα μία διαδικασία ενηλικίωσης, πιστοποιητικό υψηλής ανατροφής, κοινωνικής καταξίωσης, μορφωτικής ανύψωσης, αναζήτησης νέων εμπειριών και περιπέτειας. Η διαδικασία της περιήγησης αποτέλεσε ένα ιδιότυπο μείγμα πολιτισμικού προσκυνήματος και απέκτησε σημαντική φήμη, κυρίως μέσα από τα γραπτά της εποχής. Η διάρκεια του ταξιδιού μπορούσε να κρατήσει από αρκετούς μήνες έως και αρκετά χρόνια, εξαρτώμενο από τη διάθεση και κυρίως από τους εξασφαλισμένους οικονομικούς πόρους που ο κάθε περιηγητής είχε στη διάθεσή του. Ομοίως, ανάλογη ήταν και η υποστήριξη που ο Τουρίστας είχε κατά το ταξίδι, προσλαμβάνοντας ακόλουθους, υπηρέτες, δασκάλους και καλλιτέχνες οι οποίοι τον συνόδευαν.

Όπως κάθε κοινωνικό φαινόμενο, το Grand Tour υπήρξε βεβαίως προϊόν συγκεκριμένων κοινωνικών και πολιτισμικών χαρακτηριστικών με διαφορετικές προεκτάσεις και αφετηρίες. Ως εκ τούτου, έχει σε μεγάλο βαθμό αναλυθεί σε μελέτες κοινωνιολογικές, ιστορικές καθώς της εξέλιξης των τεχνών, ενώ έχει ιδιαιτέρως συνδεθεί άμεσα με την ανάδυση του ρομαντισμού μέσα από την ταξιδιωτική λογοτεχνία. [(Burdon 1960, Burke 1968, Ford 1974 κ.α)]. Σε αυτές τις μελέτες, η παγιωμένη εικόνα συνήθως συνοψίζεται (και πολλές φορές συγχέεται) μεταξύ του 'αριστοκράτη' ταξιδιώτη(Γαιοκτήμονες), καθώς όντως η τάξη αυτή συνετέλεσε στην εμφάνιση του φαινομένου και υπήρξε για μεγάλο διάστημα κυρίαρχη στην εξέλιξη του φαινομένου, με αυτή του περιπλανώμενου Ρομαντικού συγγραφέα.

Οι πηγές από την ιστορία της εκπαίδευσης (Brauer 1959, Charlton 1965) όπως και της κοινωνικο-οικονομικής ιστορίας (Mingay 1963- 1976, Pimlott 1947, Stone 1965, Thomson 1963 σε Townner, 1985) τείνουν να επικεντρώνουν στους γαιοκτήμονες μονοδιάστατα. Αντιθέτως, οι μελέτες μέσα από λογοτεχνικά κείμενα της εποχής, προσδίδουν μια διαφορετική εικόνα, καθώς οι συγγραφείς του Grand Tour σε μεγάλο βαθμό προερχόντουσαν από τις μεσαίες τάξεις. (Batten 1978). Και στις δύο περιπτώσεις οι περισσότερες προσεγγίσεις όντας ιστορικού ή λογοτεχνικού περιεχομένου βασίζονται περισσότερο στο περιγραφικό επίπεδο των κειμένων που μελετούν, παρά σε αναλυτικά δεδομένα και ως εκ τούτου το φαινόμενο έχει εντυπωθεί βιβλιογραφικά ως μία στερεοτυπική ιστορική συγκυρία συγκεκριμένων κοινωνικών συνθηκών, γεγονός που όπως θα δούμε δεν αναδεικνύει ορθά την ένταση των μεταλλαγών και κοινωνικών μετασχηματισμών στο ιστορικό περιβάλλον της εποχής αναφοράς. Συμπερασματικά, οι εγγενείς αντιφάσεις στην εικόνα του Grand Tour οφείλονται περισσότερο σε μία γενίκευση της 'εικόνας' εν γένει και είναι πιθανότατα εξίσου γενικευμένες, υπερβάλλουσες και στατικές (Woodhouse 1976): Από το στερεότυπο του ευγενούς και φιλότεχνου αριστοκράτη σε αντιδιαστολή με αυτή του ανόητου εύπορου τουρίστα που περιφέρεται άσκοπα δαπανώντας χρόνο και χρήμα όπως και σε αυτή του

περιπετειώδους ρομαντικού ταξιδιώτη σε αντίθεση με τον επαγγελματία συγγραφέα που βιοπορίζεται από τα συγγράμματά του.¹⁵

Όσον αφορά το ταξίδι αυτό καθαυτό βεβαίως, ως χρονικά και χωρικά προσδιορισμένη 'συνήθεια', η ανάλυση των δεδομένων είναι πράγματι δυνατή από τη μεριά των ταξιδιωτών, καθώς υπάρχει άφθονο υλικό από σημειώσεις, καταγραφές, ημερολόγια και συγγραφικά έργα κατά την διάρκεια των ταξιδιών. (Σύγχρονοι οδηγοί, χάρτες και αναπαραστάσεις επίσης συμπληρώνουν την εικόνα όπως θα δούμε στην πορεία). Αν και οι γραπτές πηγές τείνουν συνήθως να έχουν μία περισσότερο λογοτεχνική σκοπιά και μία τάση ενίσχυσης της εικόνας του 'σοβαρού' και 'μορφωμένου' επισκέπτη -ειδικά όταν αυτές συγγράφονται από μισθωτούς ακόλουθους των ταξιδιωτών-, πάραυτα σε γενικές γραμμές μπορούν να εξαχθούν συμπεράσματα ως προς τις μεταβολές των συνήθειων στην πορεία του χρόνου καθώς και γενικότερα τάσεις προς τις επιδιώξεις/συνήθειες για την προσέγγιση την οποία επιχειρούμε..¹⁶ Μέσα από διαφορετικούς λοιπόν ορισμούς και εκδοχές, μπορούμε να προσδιορίσουμε το Grand Tour, ακολουθώντας δύο διαφορετικές εκδοχές.

A) Την ταξινόμηση του ως ένα πολιτισμικό/ καλλιτεχνικό φαινόμενο : συνήθεια ή 'καπρίτισο' μίας ή περισσότερων κοινωνικών ομάδων σε σαφή ιστορικά πλαίσια και συγκυρίες ή

B) Μία πρωταρχική φάση ενός αναδυόμενου φαινόμενου ταξιδιού-αναψυχής με σαφή χωρικά δρομολόγια (με άλλα λόγια, ο σύγχρονος τουρισμός), το οποίο μετασηματίζεται μαζί με το κοινωνικό πλαίσιο στο οποίο εντάσσεται,

Αν εστιάσουμε στο α) τότε το κυρίαρχο σημείο είναι η ανθρωπογεωγραφία και οι προσωπικές ιστορίες των συμμετεχόντων, από την οποία θα πρέπει να αποκλειστεί η μάζα των ταξιδιωτών που δεν συμπίπτει στα αντίστοιχα στενά κοινωνικά κριτήρια. Αντιθέτως εφόσον επιλέξουμε τη δεύτερη προσέγγιση το βάρος μετατίθεται στην ανάλυση της Βρετανικής κοινωνικής διαστρωμάτωσης του 17^{ου}-18^{ου} αιώνα, στη ψηλάμηση των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών του νεοπαγούς τουριστικού φαινομένου και τέλος στην επίδραση του στον χώρο υποδοχής και τους κατοίκους του. Για τη πορεία της έρευνας, θα υιοθετηθεί η τελευταία πρακτική και ως αποτέλεσμα το πλαίσιο αναφοράς του ταξιδιού θα είναι η δομή του και ο χωρικός παράγοντας.¹⁷

¹⁵ Ομοίως , οι σύγχρονες αναφορές του φαινομένου σε μεγάλο βαθμό προέρχονται από συγκεκριμένες πηγές οι οποίες είτε προσπαθούν να κολακεύσουν τους αναφερόμενους, είτε να τους σαρκάσουν ως αντανάκλαση της έλλειψης συντηρητισμού, μέτρου ή 'υπερβολής'. (Pope 1742, Smollett 1751, Sterne 1765 σε Towner 1984).

¹⁶ Αυτό που δεν υπάρχει ωστόσο εξίσου σαφές, είναι καταγραφές από τους τόπους υποδοχής Ως εκ τούτου υπάρχει ανισορροπία στις πηγές η οποία θα επιχειρηθεί να καλυφθεί μέσα από τις αναπαραστάσεις των πόλεων υποδοχής της εποχής εστιάζοντας στη Μπαρόκ Ρώμη του 18ου αιώνα όπως αυτή αποτυπώνεται από χαρτογράφους, εικονογράφους και λογοτέχνες της εποχής.

¹⁷ Το Οξφορδιανό Αγγλικό Λεξικό ορίζει το Grand Tour ως, «Ένα ταξίδι των κυριότερων πόλεων και τόπων ενδιαφέροντος στην Ευρώπη, προοριζόμενο να αποτελεί αναγκαίο τμήμα της εκπαίδευσης των νεαρών ανδρών υψηλής.. καταγωγής ή οικονομικής κατάστασης» Αφαιρώντας το δεσμευτικό πλαίσιο από το κοινωνικό πρόσημο και το κίνητρο, ο Towner (1985) προτείνει μάλλον επιτυχεστέρα έναν απλούστερο ορισμό ως « Ένα ταξίδι συγκεκριμένων πόλεων και τόπων στη Δυτική Ευρώπη, κυρίως άλλα όχι μόνο, για εκπαιδευτικούς και ψυχαγωγικούς σκοπούς.

Με αυτόν τον τρόπο, το Grand Tour θα οριστεί ως **μία συγκεκριμένη τουριστική περιπλάνηση στα πολιτιστικά κέντρα της Ευρώπης, η οποία δεν είχε στατικά χαρακτηριστικά ή μονοδιάστατο ταξικό χαρακτήρα, αλλά αποτέλεσε μία μεταλλασσόμενη νέα συνήθεια που ακολούθησε τις ιστορικές μεταβολές.** Η κοινωνική τάξη των συμμετεχόντων αλλάζει μεν στο πέρασμα του χρόνου, αλλά το βασικό πρόγραμμα του ταξιδιού παραμένει σε μεγάλο βαθμό το ίδιο, περιλαμβάνοντας την επίσκεψη στο Παρίσι και παράλληλα στο Ρήνο, προς μία σειρά επισκέψεων τον Ιταλικών βόρειων Πόλεων(Τορίνο, Μιλάνο , Βενετία) καταλήγοντας και κορυφώνοντας το ταξίδι στην κεντρική Ιταλία, κυρίως τη ρώμη αλλά και τη Φλωρεντία και τη Νάπολη.

Για την βαθύτερη ανάλυση του φαινομένου, θα χρησιμοποιήσουμε αναλυτικά στοιχεία που προέρχονται από τη διδακτορική διατριβή του Townner (1984) είτε αυτούσια είτε με περεταίρω μετα-ανάλυση των δεδομένων.¹⁸ Από τα παραπάνω στοιχεία, μπορούν να σχηματιστούν και να απομονωθούν οι δύο βασικές κοινωνικές ομάδες δυνητικής προέλευσης επισκεπτών : Οι εύποροι Αριστοκράτες και οι ανερχόμενες επαγγελματικές μεσαίες τάξεις, τις οποίες και θα διερευνήσουμε εντάσσοντάς τες στο ιστορικό τους πλαίσιο. Όπως θα τεκμηριωθεί στη συνέχεια, οι αλλαγές στη δομή του ταξιδιού είναι περισσότερο εμφανείς κατά το δεύτερο μισό του 18^{ου} αιώνα, όπου και θα γίνει η περεταίρω χρονική εστίαση της έρευνας. Αυτό ακριβώς το χρονικό σημείο εξάλλου αποτελεί σημαντικό ιστορικό κομβικό εν γέννη καθώς συνδέεται με την πλήρη ανάδυση των νεωτερικών χρόνων. Ως εκ τούτου, πριν την αναλυτική εστίαση στα στοιχεία του ταξιδιού, θα είναι χρήσιμη μία σύντομη ανασκόπηση στο γενικότερο ιστορικό περιβάλλον της εποχής.

¹⁸ Τα δεδομένα του βασίστηκαν στην ανάλυση δείγματος από 108 ταξίδια, από ένα σύνολο 925 δημοσιευμένων έργων μεταξύ του 1547 και 1840 (με τα στοιχεία να προέρχονται από τη συγκέντρωση υλικού από τους Brand 1956, Cox 1935-1949, Martin 1854, Matthews 1950, NCBEL 1974, Pine-Coffin 1974). Από τα 108, τα 77 ήταν εκδομένα βιβλία, άρθρα και ημερολόγια την εποχή αναφοράς και τα 31 χειρόγραφες σημειώσεις που εκδόθηκαν σε μετέπειτα χρόνο. Καθώς η πλειοψηφία των ταξιδιών αφορούσε ομάδες ταξιδιωτών, το δείγμα αφορά 222 πρόσωπα.

Τυπικό Δρομολόγιο της πρώτης Φάσης του Grand-Tour / Πηγή Google Maps- ίδια επεξεργασία

Μία υλιστική ανάγνωση του Ευρ. Χώρου της εποχής αναφοράς

Ο 18ος αιώνας, εποχή ωρίμανση της νεωτερικότητας και ανάδυσης του Διαφωτισμού, χαρακτηρίζεται από την ραγδαία παραγωγική μετάβαση στις σύγχρονες δομές του δυτικού αστικού φιλελευθερισμού και της καπιταλιστικής διάρθρωσης της οικονομίας εν γένει. Οι προϋπάρχουσες φεουδαρχικές δομές σταδιακά ξεπερνούνται, ομοίως με τις σχέσεις εξάρτησης ανάμεσα σε φεουδάρχες και δουλοπάροικους, σχέσεις οι οποίες δρουν ανασταλτικά προς τις μετακινήσεις αγροτικών πληθυσμών στα αστικά κέντρα. Η ανάπτυξη των νέων παραγωγικών δυνάμεων σταδιακά δημιουργεί μία κυκλική ανατροφοδότηση, όπου η τεχνολογική και τεχνοκρατική έκρηξη της παραγωγικότητας 'απελευθερώνει' ανάγκες εργατικού δυναμικού, τα οποία συρρέουν στις πόλεις προς αναζήτηση έμμισθης εργασίας στους νέους παραγωγικούς σχηματισμούς. Οι νέες πόλεις σε μεγάλο βαθμό σχηματοποιούνται μέσα από την πρωτογεννή 'υπερπαραγωγή' ως πλεόνασμα πόρων που συσσωρεύεται στο χώρο. Η παραδοσιακή ομάδα των εμπόρων, βιοτεχνών των μεσαιωνικών κέντρων, αποτελεί πρώτη τη μαγιά από την οποία αναδύεται η νέα αστική τάξη η οποία επανεπενδύει τα κέρδη από την εμπορική δραστηριότητα στη βιομηχανία.

Στην ενδιάμεση φάση της μετάβασης, η έκρηξη της παραγωγικότητας εμφανίζεται σε πρώτο βαθμό στον αγροτικό τομέα στην Βρετανία (Αγροτική Επανάσταση). Ο πλούτος που συσσωρεύεται από αυτήν την άνοδο, καρπώνεται αρχικά μεταξύ των αριστοκρατικών κύκλων οι οποίοι αποτελούν και τους μεγάλους ιδιοκτήτες γης, παραχωρημένης απευθείας από το αγγλικό στέμμα. Κατόπιν, μία νέα τάξη ευγενών χαμηλότερων βαθμίδων, (Gentlemen) θα σχηματίσουν μία διευρυμένη ομάδα γαιοκτημόνων, με τις πλούσιες ή και λιγότερο πλούσιες αλλά σταθερές, προσόδους που τους επιτρέπουν τη στροφή της προσοχής τους στην προσωπική καλλιέργεια, τη φιλομάθεια και τις τέχνες. Η μεταστροφή θα ολοκληρωθεί σταδιακά, έως ότου τελικώς οι νέοι αστοί εξοβελίσουν πλήρως τις παλαιότερες τάξεις από την πρωτοκαθεδρία, αλλού βαθμιαία (Βρετανία) και αλλού βιαιότερα (Γαλλία). Έως αυτό το στάδιο όμως, θα έχει επιτευχθεί αυτό που Μαρξιστές μελετητές θα ονομάσουν ως την αρχική συσσώρευση (σ.σ κεφαλαίου, Harvey, 2005), οι κλασσικοί οικονομολόγοι «απαρχές της σύγχρονης οικονομίας» και οι ιστορικοί της Οικονομίας ως την «μεγάλη απόκλιση» της Ευρωπαϊκής οικονομίας σε σχέση με τον υπόλοιπο κόσμο (Great Divergence- Pomeranz, 2000)

Κατά τους ίδιους περίπου χρόνους (από τα μέσα 16ου αιώνα), αναζητώντας τις απαρχές της συστηματικής παραγωγής θα την εντοπίζουμε στα εργαστήρια που βασιζόνταν στην απλή κοινοπραξία της μισθωτής εργασίας και στις χειροτεχνικές εγκαταστάσεις (μανιφακτούρες) των εμπόρων. Αυτές εμφανίστηκαν, το 15ο-16ο αιώνα αρχικά στις πόλεις της Ιταλίας και στη συνέχεια στις Κάτω Χώρες, την Αγγλία, τη Γαλλία κ.α. Σε ορισμένες πόλεις της Βόρειας και Κεντρικής Ιταλίας, ο αριθμός των μισθωτών εργατών που πληρώνονταν κάθε βδομάδα ανέρχονταν σε μερικές χιλιάδες, κυρίως για την παραγωγή υφασμάτων. Οι Ιταλικές πόλεις της περιόδου εμφανίζονται ως εκ τούτου ήδη πυκνά αστικοποιημένες, ενώ μία ευρεία ομάδα εμπόρων, τεχνιτών, καλλιτεχνών και μαστόρων συρρέει αναζητώντας πάτρνες στους τοπικούς άρχοντες (Σιένα-Μιλάνο), τον καθολικό κλήρο(Ρώμη) και τις ανερχόμενες τραπεζικές δομές (Φλωρεντία) και παρέχοντας υπηρεσίες.

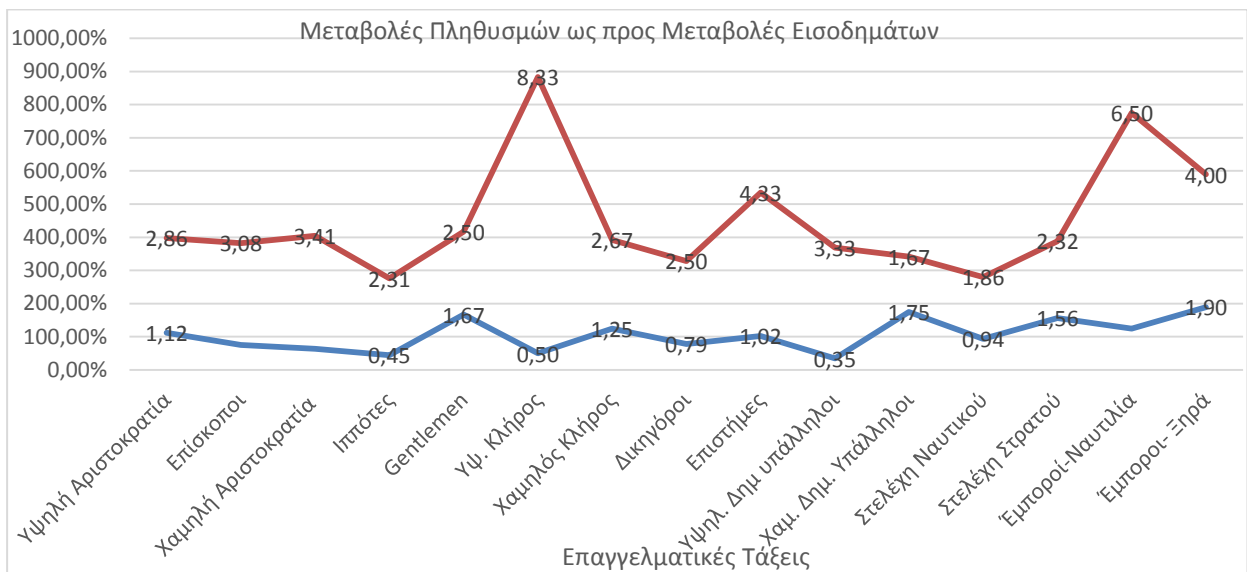
Η Διάσταση του Κοινωνικού Υπόβαθρου στην Αφετηρία (Βρετανία)

Βάσει του παραπάνω ιστορικού πλαισίου, μπορούμε να διακρίνουμε το σχηματισμό των τριών κατηγοριών που θα μας απασχολήσουν στην πορεία : η Ομάδα **μαθητευόμενων /αριστοκρατών-δασκάλων με πηγή εσόδων τις γαιοπροσόδους** και κατόπιν οι ανερχόμενες **επαγγελματικές μεσαίες τάξεις** οι οποίες μπορούσαν να ανταπεξέλθουν οικονομικά στις απαιτήσεις του ταξιδιού **μέσω της ίδιας της εργασίας τους**. Οι δύο ομάδες μαζί αντιπροσωπεύουν περίπου το 7-9% του συνολικού πληθυσμού της Βρετανίας κατά το 18^ο αιώνα. ^{19,20} Η Τρίτη κατηγορία είναι η πληθώρα εργατών/τεχνιτών/καλλιτεχνών που συσσωρεύονται στα Ιταλικά κέντρα.

¹⁹ Επειδή πολλές οικογένειες μεσαίας τάξης δεν είχαν το χρόνο να ταξιδέψουν εκτενώς, πιθανολογείται πως ένα ποσοστό 3 - 4% του συνολικού πληθυσμού θα αντιπροσώπευε πληρέστερα το πυρήνα των δυνητικών επισκεπτών.

²⁰ Τα υψηλά εισοδήματα συγκεντρώνονταν στα χέρια μερικών (οι τάξεις γαιοκτημόνων δεν σχημάτιζαν ποτέ περισσότερο από 2 - 3% του πληθυσμού κατέχοντας όμως διαχρονικά το 14-15% του εθνικού εισοδήματος)

Για την Βρετανία, βάσει ‘ενδεικτικών’ προσεγγίσεων της εποχής (George, 1931) υπολογίζεται χονδρικά πως τα εισοδήματα μεταξύ 1688 και 1803, τριπλασιάστηκαν για την αριστοκρατία, διπλασιάστηκαν για την κυβέρνηση και αυξήθηκαν έξι φορές για εμπόρους και τραπεζίτες. Οι αριθμοί αυτοί πρέπει να συσχετισθούν καταρχάς με τις εκτιμήσεις για το κόστος του Grand Tour, το οποίο εκτιμάται πολύ γενικά σε τουλάχιστον 100 λίρες ετησίως καθ’ όλη τη διάρκεια της περιόδου από διάφορες πηγές (Dallington, 1605, Mingay, 1963, Monthly Review 1766 σε Towner, 1984). Επισημαίνεται η νομισματική σταθερότητα του 17^{ου} και 18^{ου} αιώνα (Gilboy, 1936, Piketty, 2014), η οποία βοηθά στην ανάλυση μας, καθώς τα κοστολόγια παραμένουν σταθερά υπολογιζόμενα σε στερλίνες. (σ.σ Πίνακας 1)

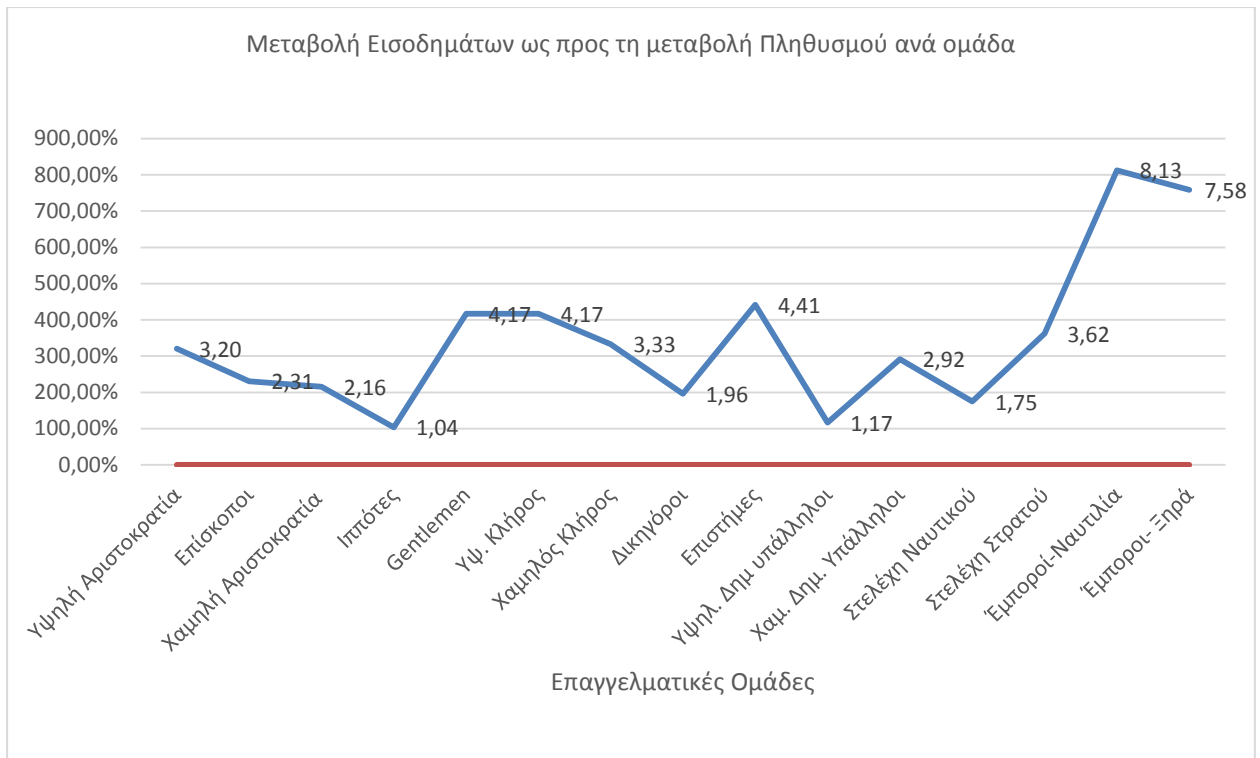
Διαγραμμα 1 : αναλύεται βάσει του πίνακα η σχετική μεταβολή των εισοδημάτων ως προς τις πληθυσμιακές μεταβολές των αντίστοιχων επαγγελματικών (και κατά το 18ο αιώνα **ομοίως** κοινωνικών) μεταβολών (μπλε γραμμή, ποσοστό μεταβολής πληθυσμών, κόκκινη εισοδημάτων)

Αρχική Φάση Grand Tour

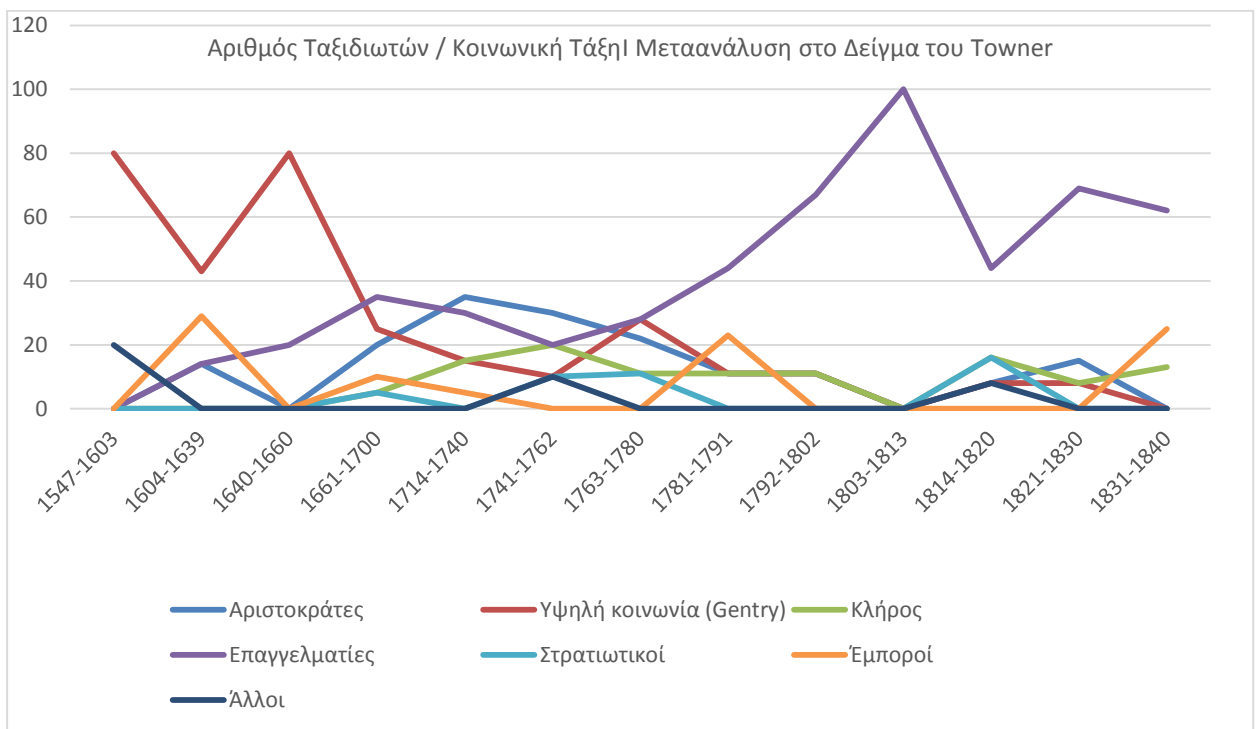

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΕΙΚΟΝΑ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΔΙΑΣΤΡΩΜΑΤΩΣΗ 1688-1803

		Πληθυσμός (Συμπ Μέλη Οικ)	Ετήσιο Εισόδημα		Συνολικός πληθυσμός
Κοινωνική Τάξη			Ανά Οικογένεια (£)		
<i>1688 (Gregory King)</i>					
Τάξεις Γαιοκτημόνων (2.3% πληθυσμού 14.1% εθν. εισοδήματος)	Υψηλή Αριστοκρατία	6,400	2,800	5.5εκ.	
	Επίσκοποι	520	1,300		
	Χαμηλή Αριστοκρατία	12,800	880		
	Ιππότες	7,800	650		
	Υπασπιστές	3,000	450		
	Gentlemen	96,000			
		126,520			
	Υψ. Κλήρος	12,000	60		
	Χαμηλός Κλήρος	40,000	45		
	Δικηγόροι	70,000	140		
Επαγγελματικές Μεσαίες Τάξεις (6.7% του Πληθυσμού 17.4% του εθν. εισοδήματος)	Επιστήμες/ Διανόηση	80,000	60	← Υστερη Φάση Grand Tour	
	Υψηλ. Δημ υπάλληλοι	40,000	240		
	Χαμ. Δημ. Υπάλληλοι	30,000	120		
	Στελέχη Ναυτικού	16,000	80		
	Στελέχη Στρατού	16,000	60		
	Έμποροι-Ναυτία	16,000	400		
	Έμποροι- Ξηρά	48,000	200		
		368,000			
<i>1803 (Patrick Colquhoun)</i>					
Τάξεις Γαιοκτημόνων (2.6% του πληθυσμού 15.1% εθν. εισοδήματος)	Υψηλή Αριστοκρατία	7,175	8,000	9.3εκ.	
	Επίσκοποι	390	4,000		
	Χαμηλή Αριστοκρατία	8,100	3,000		
	Ιππότες	3,500	1,500		
	Υπασπιστές	60,000	1,500		
	Gentlemen	160,000	700		
		239,165			
	Υψηλός Κλήρος	6,000	500		
	Χαμηλός Κλήρος	50,000	120		
	Δικηγόροι	55,000	350		
Επαγγελματικές Μεσαίες Τάξεις (4.4% πληθυσμού 13.1% εθν. εισοδήματος)	Επιστήμες/ Διανόηση	81,500	260	←	
	Υψηλ. Δημ υπάλληλοι	14,000	800		
	Χαμ. Δημ υπάλληλοι	52,500	200		
	Στρατ. Ναυτικού	15,000	149		
	Στελέχη Στρατού Ξηρ.	25,000	139		
	Υψηλ. Έμποροι	20,000	2,600		
	Χαμ. Έμποροι	91,000	800		
		410,000			

Διάγραμμα 2: εμφανίζεται το γινόμενο της μεταβολής εισοδημάτων επί την πληθυσμιακή μεταβολή. (πχ : Για τη τάξη των εμπόρων , έχουμε άνοδο 90% σε πληθυσμό, 400% σε εισοδήματα και 7,58 φορές (1.9X4) απόλυτη αύξηση εισοδημάτων ως κοινωνική τάξη) * Ως εκ τούτου προκύπτει η «νέα» δυνατότητα εκτεταμένων πληθυσμιακών ομάδων να πραγματοποιούν ταξίδια όπως το Grand Tour τάξη

Διάγραμμα 3: Διαχρονική εξέλιξη της κοινωνικής θέσης/ επαγγελματικής κατηγορίας στο δείγμα του Towner Η πλέον σημαντική αλλαγή στα χαρακτηριστικά των επισκεπτών, μέσα από τα στοιχεία του Towner, φαίνεται πως συντελείται μετά τα μέσα του 18ου αιώνα, όπου πλέον η παραδοσιακή

πηγή των αριστοκρατών και η πιο διευρυμένη των γαιοκτημόνων εν γένει υποκαθίσταται από τις ανερχόμενες μεσαίες τάξεις των επαγγελματιών/ επιστημόνων και λιγότερο των εμπόρων²¹.²² Η εκπροσώπηση της μεσαίας τάξης στο δείγμα σε κάθε περίπτωση ταυτίζεται και βασίζεται στην εμφάνιση των επαγγελματιών 'συγγραφέων', των οποίων τα εισοδήματα πήγαζαν κυρίως από την έκδοση του έργου τους.

Η επιρροή του γενικότερου πολιτισμικού περιβάλλοντος στη μορφή των ταξιδιών επίσης, μπορεί να συσχετισθεί με το ολοένα αυξανόμενο ενδιαφέρον για τις τέχνες κατά τη διάρκεια του 17ου αιώνα. Το αρχικό ενδιαφέρον για τη συγκέντρωση καταγραφών και εμπειρικών δεδομένων μέσω ταξιδιών σχετίζεται με τη δημιουργία της Βασιλικής ακαδημίας το 1662(Frantz, 1934) και του ερασιτέχνη ερευνητή (του καλλιεργημένου βιρτουόζου), αλλά η παραπάνω τάση φαίνεται να υποχωρεί στα τέλη του 18ου αιώνα. Στην συνέχεια όμως το ταξίδι για συγγραφικούς λόγους γίνεται όλο και συνηθέστερο και σχετίζεται με την εμφάνιση του επαγγελματία συγγραφέα, (έτσι ώστε από το 19ο αιώνα η πλειοψηφία των καταγραφών να προέρχονται από συγγραφείς που αναζητούν θεματολογία, έμπνευση και σκηνικά διαφορετικών τόπων στην κορύφωση του νέου Ρομαντικού Κινήματος). Παρά τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ομάδας, γεγονός παραμένει η **νέα ικανότητα της μεσαίας τάξης να ταξιδεύει στο εξωτερικό**, μέλος της οποίας ήταν βεβαίως και οι επαγγελματίες-συγγραφείς. Τέλος, πέραν των δύο κυριων ομάδων, άλλοι λόγοι προφανώς θα υπήρχαν αλλά μεμονωμένοι, όπως για εργασία, πολιτικούς ή θρησκευτικούς σκοπούς, η λόγους υγείας.

Σε κάθε περίπτωση, ανάλογα με το σκοπό του ταξιδιού, ομοίως τροποποιείται και η δομή της ταξιδιωτικής ομάδας (δες παράρτημα II- Πίνακες). Μαθητευόμενοι και δάσκαλοι ήταν το βασικό δίπολο της πρώτης ιστορικής φάσης, (μέχρι τα μέσα του 18^{ου} αιώνα), ενώ αργότερα υποκαθίστανται σταδιακά από οικογενειακές ομάδες ως καθαρά φαινόμενο της μεσαίας τάξης, με διαφορετικά ηλικιακά χαρακτηριστικά (μεσήλικες -σ.σ για την εποχή- αντί νεαρών μαθητών) και με τη μοναδική περίπτωση συμμετοχής γυναικών στο ταξίδι. (Mains, 1966).

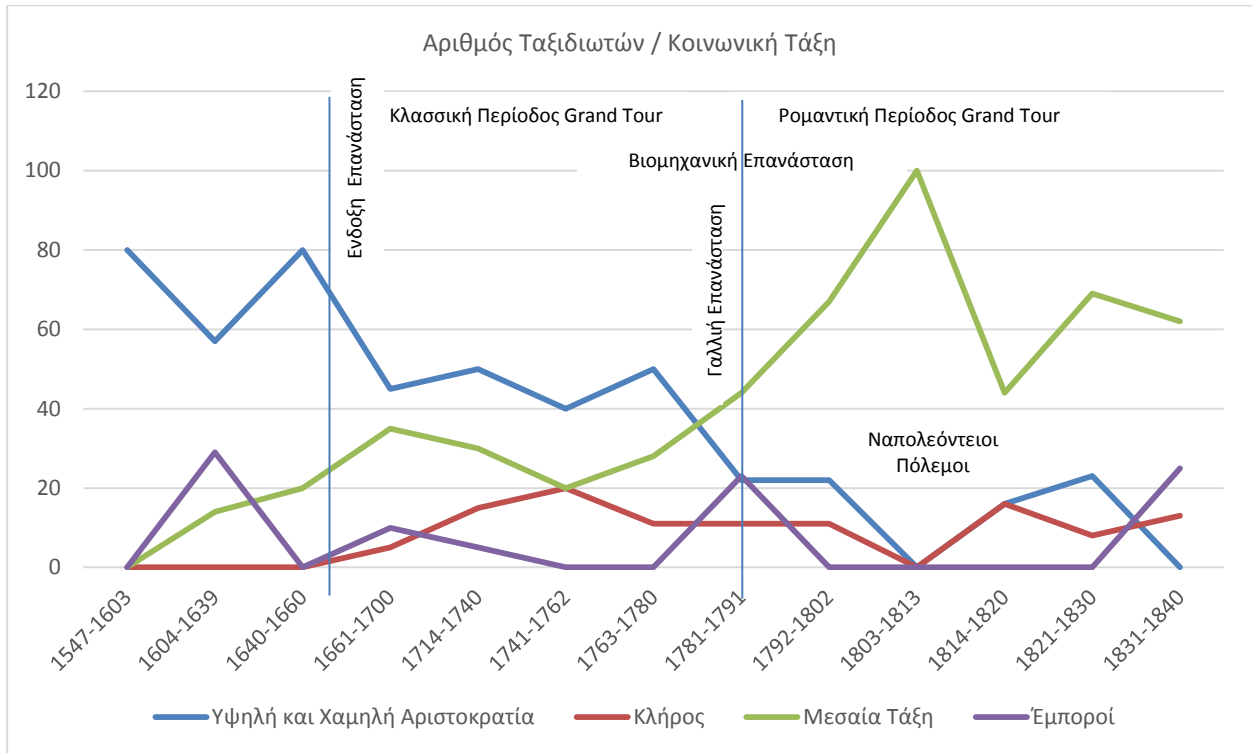
Συμπερασματικά, η δομή των ταξιδιωτών εμφανίζει μία αρκετά πιο πολύπλοκη εικόνα από την στερεοτυπική του νεαρού αριστοκράτη ή του συγγραφέα. Αν και το δείγμα του Towner δεν μπορεί να αποτελεί αντικειμενικά ποσοτικοποίησιμο δείκτη, οι γενικές τάσεις των μετασχηματισμών γύρω από το 1750 είναι εμφανείς, Από συνοδευόμενους εκπαιδευόμενους αριστοκράτες για εκπαίδευση και πρεστίτζ, προς οικογένειες της μεσαίας τάξης για εργασία και αναψυχή.

Επάνω, Αριθμός Ταξιδιωτών του Grand Tour και κοινωνικές ομάδες/ Αναλυτικά 1688-1803

²¹ όπως αναφέρθηκε, οι εμπορικές επαφές με την Ιταλία ήταν ήδη ανεπτυγμένες, από τη μερκαντιστική ιστορία των παραδοσιακών αστικών κέντρων της Ιταλίας το Μεσαίωνα, οπότε το ταξίδι δεν ήταν κάτι νέο για αυτές τις ομάδες

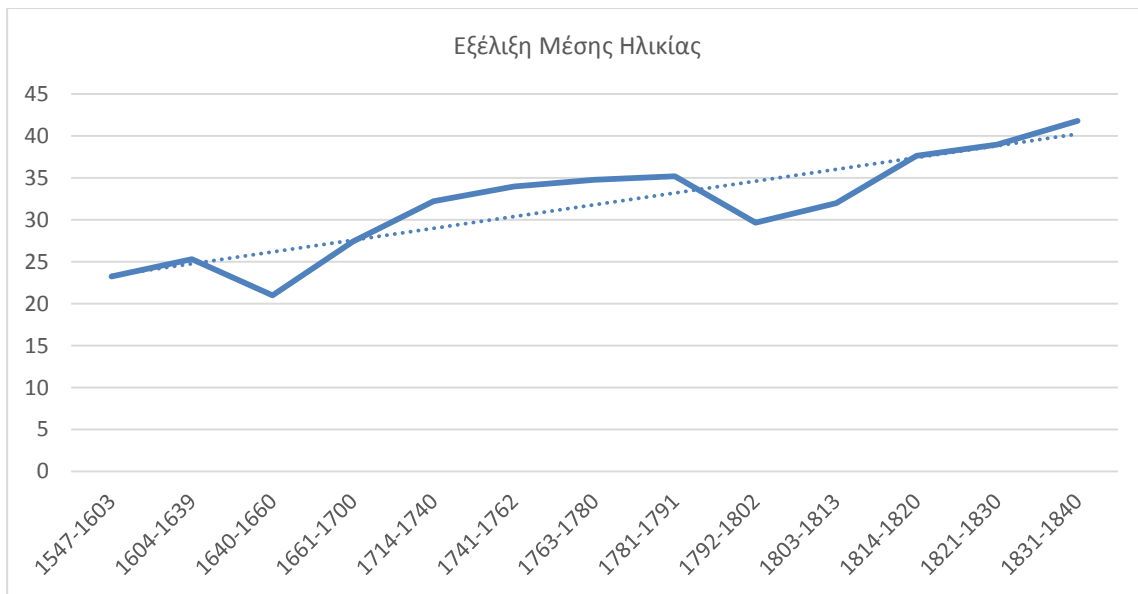
²² Φαίνεται εξάλλου ιδιαίτερα πιθανό από λογοτεχνικές και ιστορικές πηγές, πως οι αριστοκρατικές τάξεις εγκατέλειπαν σταδιακά τη παραδοσιακή δομή του ταξιδιού, αντικαθιστώντας την είτε με περισσότερο 'εξωτικές' επιλογές της εποχής (μεταξύ άλλων Ελλάδα-Μέση Ανατολή- Πορτογαλία) είτε σταδιακά μετέφεραν το ενδιαφέρον στα νεοαναγειρόμενα και 'κλειστά' σε άλλες κοινωνικές ομάδες resorts, σε διάφορα σημεία της Ευρώπης (Towner, 1985). Και στις δύο περιπτώσεις φαίνεται πως, η θελκτικότητα της περιοχής για τις υψηλότερες τάξεις, υπήρξε σταθερά αντιστρόφως ανάλογη με τον αριθμό (μαζικοποίηση) του αριθμού επισκεπτών.

Κάτω , Η ίδια σχέση, με ομαδοποίησης των υψ. Και χαμηλών Αριστοκρατικών ομάδων, καθώς και των διάφορων ομάδων που ορίζουν τη νέα μεσαία

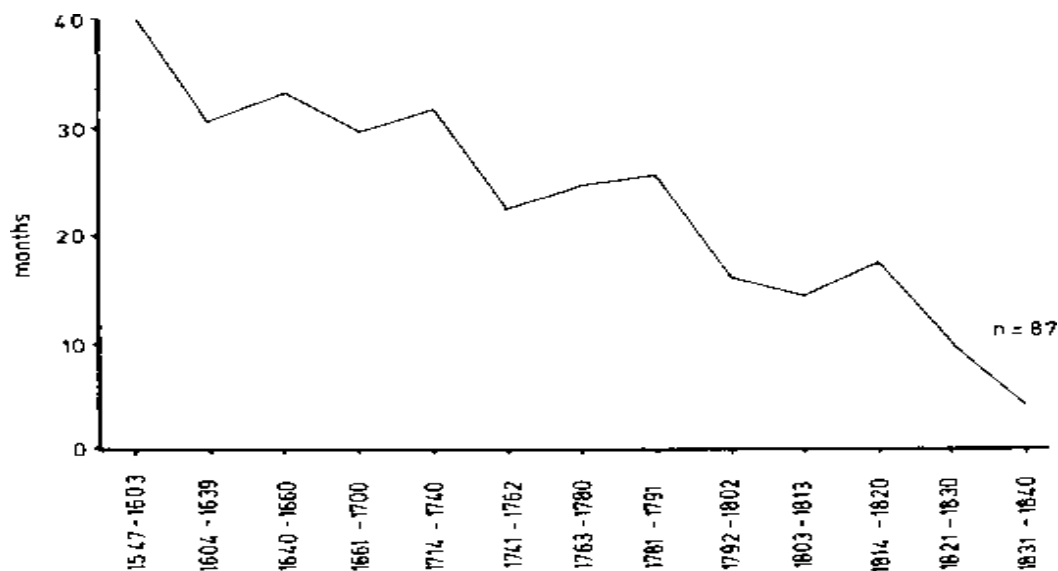
Διάγραμμα 4: Όπως παραπάνω. Ομαδοποιούνται οι κατηγορίες σε περισσότερο ευρείες και τοποθετούνται χαρακτηριστικά ιστορικά σημεία.

Διάγραμμα- Μέση Ηλικία Ταξιδιωτών (Towner, 1984)

Ως προς την διάρκεια του ταξιδιού επίσης, από τις ιστορικές πηγές, το ταξίδι εκτιμάται αρχικά να διαρκεί κατά μέσο όρο 3 έτη (Burke 1968) Η διάρκεια της περιήγησης στο δείγμα του Towner συμφωνεί και δείχνει τη μεταβολή του μέσου μήκους της περιήγησης με μία αξιοσημείωτη μείωση από το μέσο όρο των 40 μηνών στα μέσα του 16ου αιώνα σε μέσο όρο μόνο 4 μηνών στη δεκαετία του 1830 (Towner, 1984). Αυτό μπορεί να αποδοθεί σε διάφορους παράγοντες. Η φύση της περιοδείας άλλαξε, από μακροχρόνιες περιηγήσεις οι οποίες απαιτούσαν μακρές περιόδους σπουδών σε κέντρα στο εξωτερικό (ενταγμένες στη γενικότερη «πολιτιστική περιήγηση» του δέκατου έβδομου και του δέκατου όγδοου αιώνα), η οποία μπορούσε να γίνει αρκετά πιο «συμπυκνωμένη» με επαρκή προετοιμασία. Σταδιακά, η εισροή των μεσαιών τάξεων με ισάξιο αν όχι περισσότερο ενθουσιασμό, αλλά με περιορισμένο χρόνο και χρήμα συρρίκνωσαν το Grand Tour σε μια καλοκαιρινή περιοδεία της Ευρώπης με διάρκεια λίγων μηνών έως τα μέσα του 19^{ου} αιώνα.²³ Αυτή η πτώση, ωστόσο, δεν ήταν ομοιόμορφα κατανομημένη καθ' όλη τη διαδρομή. Σημαντικά κέντρα προορισμού όπως η Ρώμη, η Φλωρεντία, η Νάπολη και το Παρίσι υπέστησαν μεν σημαντικές μειώσεις της διάρκειας της παραμονής αλλά στα δευτερεύοντα κέντρα οι ταξιδιώτες πρακτικά εξαφανίστηκαν²⁴. Αρκετά νωρίς, από τη δεκαετία του 1660, το Παρίσι και η Ρώμη ήρθαν να κυριαρχήσουν στο Grand Tour όσον αφορά τη διάρκεια της διαμονής. Το Παρίσι ως το πολιτικό και καλλιτεχνικό κέντρο της πιο σημαντικής χώρας στην Ευρώπη την εποχή αναφοράς και τη Ρώμη ως το πολιτιστικό και καλλιτεχνικό κέντρο του δυτικού πολιτισμού. Κατά τον μεταγενέστερο δέκατο όγδοο αιώνα, κέντρα όπως η Γενεύη και η Λωζάνη άρχισαν να λειτουργούν ως βάσεις για μια ελβετική περιοδεία, ομοίως με τη Δρέσδη, τη Πράγα και τη Βιέννη, κάτι που αντανάκλα την πολιτιστική αναβάθμιση των περιοχών αυτών, αλλά όχι σε ποσοστά που συγκρίνονται με τα 'παραδοσιακά' κέντρα

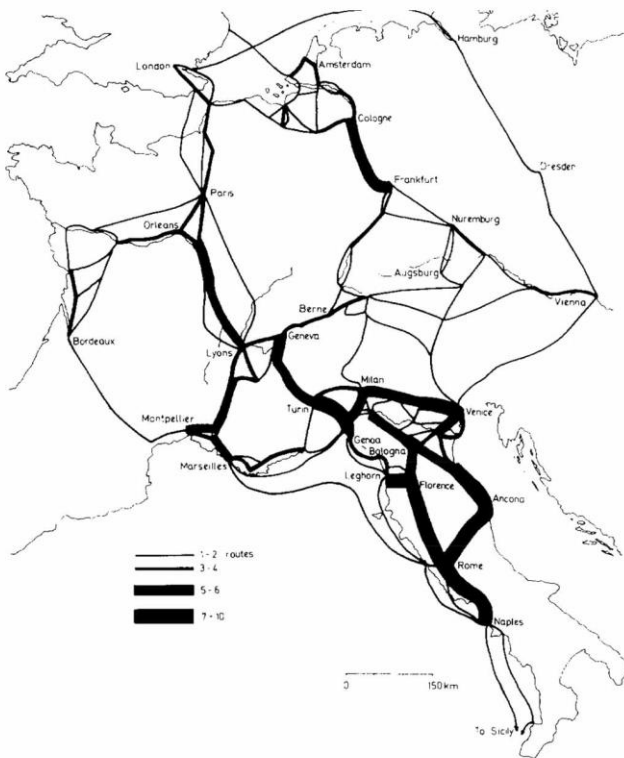
Μέση Διάρκεια του Grand Tour 1547-1840 (Towner, 1984)

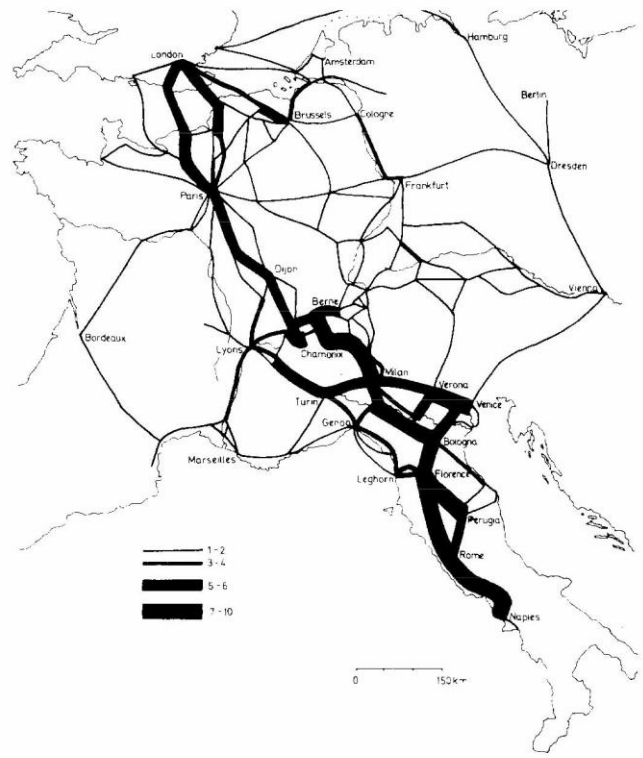
²³ Ένας άλλος αποφασιστικός παράγοντας φαίνεται να ήταν οι αβέβαιες συνθήκες που δημιούργησαν οι Γάλλοι επαναστατικοί και ναπολεόντειοι πολέμοι, από το 1790 έως το 1814, που επέβαλαν περιορισμούς στο χρόνο και την κίνηση. Μετά από αυτούς τους πολέμους, το Grand Tour δεν ανέκτησε ποτέ το παλιό του χαρακτήρα.

²⁴ Η μέση διαμονή της Ρώμης έπεσε από 84 νύχτες στην περίοδο 1714-1740 σε 34 νύχτες κατά την περίοδο 1831-1840. Ενδιάμεσοι σταθμοί ή εξαφανίστηκαν εντελώς από το δρομολόγιο, ή περιορίστηκαν σε 1-2 ημέρες παραμονής, κυρίως για την εναλλαγή μέσων μεταφοράς.

Εν γένει, τα στοιχεία του δείγματος υποδεικνύουν πως ο χάρτης δρομολογίων για το 1814-1820 παρέμεινε σχετικά σταθερός, και έτσι ο μικρότερος χρόνος στο εξωτερικό δεν οφειλόταν σε ένα πιο περιορισμένο μοτίβο διαδρομής αλλά **σε συμπύεση της διαδικασίας**. Η ίδια συνολικά διαδρομή εξακολουθούσε να ακολουθείται σταθερά σε όλο το 17^ο και 18^ο αιώνα, ενώ καθώς αναφερόμαστε στην προ-σιδηροδρομική εποχή, η επίπτωση των χρόνων μεταφοράς είχε ελάχιστο ρόλο να παίζει στην επιτάχυνση του χρόνου μεταφορών. Αντιθέτως, φαίνεται πως ο χρόνος που εξοικονομήθηκε ήταν εις βάρος της διάρκειας διαμονής σε συγκεκριμένα κέντρα, ειδικά στα ενδιάμεσα- διαμετακομιστικά, και δευτερευόντως σε πιο σφικτά 'χρονοδιαγράμματα' στις πόλεις υψηλής σημασίας. Αντιθέτως με τη σημασία των ενδιάμεσων κέντρων, περιορισμοί όπως οι διάσχιση των Άλπεων πριν το χειμώνα ή η ύπαρξη θρησκευτικών εορτών/φεστιβάλ (πχ Ρώμη Χριστούγεννα και Πάσχα, όπως και στο Καρναβάλι), έπαιζε σταδιακά σημαντικότερο ρόλο στο χρονικό προγραμματισμό. Η Ρώμη ως εκ τούτου είχε δύο υψηλότερες κορυφώσεις στην υποδοχή επισκεπτών, κατά το Πάσχα και το άλλο από πριν το Δεκέμβριο (Towner, 1984).

Δείγμα Towner – Χάρτες δρομολογίων
Αριστερά, Δρομολόγιο Grand Tour 1661-1700

Δεξιά, Δρομολόγιο Grand Tour, 1814-1820

Συμπεράσματα της Ανάλυσης

Εν κατακλείδι, σε χρονικό επίπεδο, μπορούμε ως εκ τούτου να τεκμηριώσουμε με ασφάλεια **δύο διαφορετικές και διακριτές ιστορικές περιόδους του ταξιδιού**. Την **κλασσική- ουμανιστική και την ύστερη Ρομαντική**. Παρόλο που το βασικό δρομολόγιο και ο χάρτης της διαδρομής παρέμεινε σε μεγάλο βαθμό κοινός, οι εικόνες των τουριστών σε αυτό που είδαν σε κάθε μία από τις δύο φάσεις, διέφερε σημαντικά. Για τους πρώτους αποτέλεσε μία επίσκεψη προς το μακρινό κυρίως παρελθόν, αναζητώντας εκπαίδευση στην κλασσική περίοδο των απαρχών της Ευρωπαϊκή τάξης πραγμάτων, ενώ για τους δεύτερους κυριαρχούνταν όλο και περισσότερο από τις ρομαντικές απόψεις τόσο των αστικών όσο και των αγροτικών τοπίων, εστιάζοντας στη μεσαιωνική αστική δομή του ιστού και τα φυσικά τοπία. Στην πραγματικότητα, το σημείο ένωσης των δύο προτύπων, βάσει μίας νοσταλγικής αναζήτησης, μπορεί να αναγνωσθεί ως "γραφικός τουρισμός" ενώ ταυτόχρονα, μεταλλάσσονται και ποσοτικές και ποιοτικές παράμετροι του ταξιδιού.

Φαίνεται πως οι λόγοι για τη σταθερότητα και την αλλαγή αυτών των μοτίβων εν τέλει είναι πολύπλοκοι, αλλά μια αναλογία μπορεί ίσως να αποδώσει τα κύρια χαρακτηριστικά. Η σταθερότητα ενός συστήματος αποτελεί συνάρτηση της ποικιλομορφίας του. Όσο μεγαλύτερη είναι η ποικιλομορφία, τόσο πιο σταθερό είναι το σύστημα. Ορισμένα κέντρα στο Grand Tour είχαν μακροπρόθεσμη σταθερότητα επειδή είχαν πολλές πτυχές ταξιδιού και κατά συνέπεια ήταν σε θέση να ανταποκριθούν στις μεταβαλλόμενες προτιμήσεις και τα μοντέλα των τουριστών. Οι Κάτω Χώρες θεωρούνταν ότι διαθέτουν μόνο ευημερούσες εμπορικά πόλεις και μία εύφορη και παραγωγική επαρχία, η οποία εξήλθε από τη «μόδα» στα τέλη του 18ου αιώνα. Ομοίως, ο Λίγηρας ήταν κατά κύριο λόγο εκπαιδευτικό κέντρο και έτσι μειώθηκε η 'αξία' του όταν αυτή η πτυχή της περιοδείας έγινε λιγότερο σημαντική, σε αντίθεση πχ με τη κοιλάδα του Ρήνου μια διαδρομή διαδοχικών 'Ρομαντικών σκηνικών τοπίων' που επανέρχεται αργότερα δυναμικά (Towner,1984) .

Αντιθέτως, η Ρώμη διέθετε κλασσικές αρχαιότητες, αναγεννησιακή αρχιτεκτονική και μία «μοντέρνα» τοπική κοινωνία και πολιτιστική παραγωγή, έχοντας ταυτόχρονα κοντά τη Φλωρεντία που διέθετε επίσης μεσαιωνικά και αναγεννησιακά κτίρια. Ως εκ τούτου ως προορισμός, κάλυπτε όλες αυτές τις συνθήκες που αναφέραμε στο πρώτο κεφάλαιο ώστε να αποτελεί ένα σταθερά γοητευτικό προορισμό και για τους τρεις βασικούς τύπους επισκεπτών : τους εξειδικευμένους ερασιτέχνες αρχαιολόγους και φιλότεχνους της ουμανιστικής περιόδου, τους περιπλανώμενους/πλάνητες συγγραφείς του Ρομαντικού ρεύματος, και τέλος τους υπόλοιπους επισκέπτες που απλώς επισκεπτόντουσαν το χώρο από περιέργεια. Η παρουσία και των τριών κατηγοριών σε ικανούς αριθμούς, έδωσε αναπόφευκτα το έναυσμα για τον πρώτο σχηματισμό μίας 'τοπικής βιομηχανίας', κυρίως στην Ιταλία, που περιστρέφονταν γύρω από τους επισκέπτες. Παρόλη τη μικρή κλίμακα του Τουρισμού της εποχής σε απόλυτους αριθμούς (σε σχέση με σύγχρονα φαινόμενα όπως τα ταξίδια των προσκυνητών), η οικονομική επιφάνεια των συμμετεχόντων αποτέλεσε καταλύτη πρώτου σχηματισμού νέων εξειδικευμένων υπηρεσιών και λειτουργιών που αποτελούν πιθανότατα την αφετηρία της σύγχρονης τουριστικής βιομηχανίας.

Η πρώτη ανάδυση μίας πρωτόλειας Τουριστικής βιομηχανίας

Η επίσκεψη των εύπορων Βρετανών τουριστών είχε πολλές επιπτώσεις με προφανέστερη όλων την αύξηση των τιμών στα σημεία εγκατάσταση²⁵. Πάραυτα, η έννοια μίας «τουριστικής βιομηχανίας» συσχετισμένης με το Grand Tour δεν μπορεί να στοιχειοθετήσει τόσο έντονα με τα σύγχρονα χαρακτηριστικά των επόμενων αιώνων- (τουλάχιστον πριν το 1850 και την αυτοκρατορία του Thomas Cook). Παρόλα αυτά μπορούμε να διακρίνουμε από την εποχή αναφοράς τα πρώτα δείγματα και τον άτυπο σχηματισμό νέων υπηρεσιών, προσανατολισμένων στην κάλυψη των αναγκών των τουριστών. Η συστηματοποίηση επίσης της παροχής υπηρεσιών, μπορεί να θεωρηθεί χαρακτηριστικό του περάσματος του φαινομένου στην νεωτερική περίοδο.

Ως προς τη διαμονή, για τους πρώτους τουρίστες του δεκάτου έκτου και του δέκατου έβδομου αιώνα, αυτή βασιζόταν στη χρήση χώρων που υπήρχαν ήδη για τους προσκυνητές και τους εμπόρους, όπως οι ξενώνες, τα πανδοχεία και τα σπίτια που βρισκόταν κατά μήκος των κύριων οδών (Parks, 1954 σε Towner, 1984).²⁶ Μέχρι το δέκατο έβδομο αιώνα και τις αρχές του δέκατου ογδόου κάποιες πόλεις και συνοικίες πόλεων φαίνεται να γίνονται ιδιαιτέρως δημοφιλείς για τη διαμονή που παρείχαν. Στο Παρίσι πχ το Faubourg St. Germain και στη Ρώμη η Piazza di Spagna²⁷ η οποία θα αναλυθεί περισσότερο στη συνέχεια ως χώρος εστίασης.

Ως προς τις μεταφορές, οι τουρίστες σχημάτισαν ένα σημαντικό μέρος της τακτικής πελατείας για τις υπηρεσίες μεταφορών που προυπήρχαν σε ολόκληρη την Ευρώπη (επίσης κυρίως λόγω της οικονομικής τους επιφάνειας παρά λόγω μεγάλων αριθμών). Τακτικά δρομολόγια επιβατών στα περισσότερα από τα μεγάλα ευρωπαϊκά ποτάμια, όπως το Ρήνο, το Δούναβη, στα κανάλια της Γαλλίας, της Βόρειας Ιταλίας και των Κάτω Χωρών, συνδυασμένα με το ευρύτατο σύστημα μεταφοράς με εναλλασσόμενες άμαξες (που εισήχθη στη Γαλλία τον 15ο αιώνα (Allen 1972) και εκτείνεται σε όλη την Ευρώπη μέχρι τα τέλη του δέκατου έκτου αιώνα), εξελίχθηκαν στα μέσα του 17ου αιώνα με την ανάπτυξη στοχευμένων υπηρεσιών για τους εύπορους ταξιδιώτες. Η χρήση άμαξών με χρονομίσθωση για όλη τη διάρκεια του ταξιδιού ήταν επίσης κοινή σε πολλά κέντρα, με χαρακτηριστικό το σύστημα *veturino* (*voiturier* στη Γαλλία) και της συμφωνίας μεταξύ του ταξιδιώτη και ενός μισθωτή (αλόγων- άμαξών και μεταφορέων) που θα τον συνόδευε για ορισμένο χρονικό διάστημα ή μεταξύ συγκεκριμένων τόπων καθ' όλη τη διάρκεια του ταξιδιού.²⁸ Μια παρόμοια υπηρεσία παρέχεται επίσης με αφετηρία στο Λονδίνο (Reichard

²⁵ Αυτές οι τιμές επίσης διαφέρουν ανάλογα με την εποχιακή εισροή των τουριστών. Στη Ρώμη, φαίνεται να μειώνονται κατά το ήμισυ μετά το Πάσχα (Matthews 1820, 233) ενώ τα καταλύματα στην Πίζα κοστίζουν περισσότερο στη δημοφιλή χειμερινή περίοδο (Cobbett 1830 σε Towner, 1984).

²⁶ Ακόμη και κατά τον δέκατο έκτο αιώνα, ορισμένα πανδοχεία είχαν γνωστή φήμη και αναφέρονται εκτεταμένα με την επωνυμία τους (π.χ. "Οι τρεις βασιλιάδες" στο Μιλάνο και το "Star" στην Πάντοβα).

²⁷ Τον τελευταίο δέκατο όγδοο αιώνα, η Φλωρεντία κατείχε μερικά από τα καλύτερα ξενοδοχεία στην Ευρώπη (π.χ. "Vaninis" και "Schneiderffs") όπως και η Φρανκφούρτη στον Μάιν (π.χ. "The Emperor" και "The Red House"). Άλλα ξενοδοχεία με ευρωπαϊκή φήμη περιλάμβαναν το "L'Hotel d'Angleterre" του Dessein στο Calais και το "L'Hotel d'Angleterre" του De-jean στο Secheron, έξω από τη Γενεύη. Η ποιότητα των καταλυμάτων στα κεντρικά κέντρα του Grand Tour φαίνεται ότι βελτιώθηκε κατά τον δέκατο όγδοο αιώνα, παρόλο που παρέμεινε φτωχός στις αγροτικές περιοχές. (Towner, 1985)

²⁸ Μια σημαντική εξέλιξη έρχεται επίσης, στα μέσα του δέκατου όγδοου αιώνα με αναβαθμισμένες υπηρεσίες για μεταφορές μεγάλων αποστάσεων για τους τουρίστες. Για παράδειγμα αναφέρεται πωλητής στο "L'Angleterre" του Calais, που φαίνεται να νοικιάζει ή να πωλεί καρότσες στους τουρίστες που θα μπορούσαν να τις ξαναπωλήσουν στο τέλος της περιόδου τους (Lambert 1950, 64). Αυτός ο τύπος υπηρεσίας γίνεται ακόμη πιο επίσημος στις αρχές του 19ου αιώνα. Σε άλλη πηγή, ο Dejean, στο "L'Hotel d'Angleterre" στο Secheron, κανονίζει τη μεταφορά επιβατών από το Λονδίνο στο Παρίσι, την Ελβετία και την Ιταλία στις αρχές του 1800. Από το ξενοδοχείο του αναφέρεται πως θα μπορούσε να προσληφθεί μεταφορικό μέσο για οποιοδήποτε μέρος της Ευρώπης (Ebel 1820, 185).

1829) με την δεσμευτική υπόσχεση «να μεταφέρει επιβάτες στην Ελβετία σε 16 ημέρες, συμπεριλαμβανομένων 2 ημερών στο Παρίσι, με τη τιμή να περιλαμβάνει όλα τα καταλύματα, τα τρόφιμα και τις μεταφορές». Οι παραπάνω πρωτόλειες υπηρεσίες all-inclusive για τους επισκέπτες, δείχνουν σαφώς τη σταδιακή μετάβαση από περιστασιακές σε πιο συγκεκριμένες τουριστικές υπηρεσίες με το πρώτο σχηματισμό μίας οργανωμένης βιομηχανίας νεωτερικού τύπου.

Ένα επιπλέον στοιχείο που σχηματοποίησε ένα ανεπίσημο σύστημα καθοδήγησης προς τον τουρίστα, ήταν η διπλωματική υπηρεσία. Αυτό επεκτάθηκε από τα τέλη του 17ου και του δέκατου όγδοου αιώνα (Horn 1961,σε Towner 1984) για να καλύψει πολλά από τα κύρια κέντρα της Ευρώπης όπως το Παρίσι, το Τορίνο, τη Βενετία, τη Γένοβα, τη Φλωρεντία, τη Νάπολη, τη Βιέννη, τη Δρέσδη και το Βερολίνο, με προσωπικό από πρεσβευτές έως απεσταλμένους, ενώ στις πόλεις με τις οποίες υπάρχουν αξιόλογες εμπορικές συναλλαγές στελεχώνονται και με ειδικούς οικονομικούς συμβούλους. Ως αποτέλεσμα, η βρετανική πρεσβεία είναι συχνά η πρώτη στάση που ένας τουρίστας θα πραγματοποιήσει κατά την άφιξή του σε ένα κέντρο. Μερικοί διπλωματικοί εκπρόσωποι όπως ο Ch. Mann στην Φλωρεντία (από 1738 έως 1786) και ο William Hamilton στη Νάπολη (από το 1764 έως το 1800) διοργάνωσαν συγκεντρώσεις και χορούς για τους τουρίστες, όπου θα μπορούσαν να συναντηθούν και να αναμιχθούν με αξιόλογους κατοίκους της περιοχής (Towner, 1984).²⁹.

Μία έμμεση μορφή νέας βιομηχανίας, μπορεί ευκολότερα μάλλον να αποδοθεί στις «Τέχνες». Ο ξαφνικός ενθουσιασμός των Βρετανών Αριστοκρατών, συνήθως για κάθε τι Ιταλικό, γρήγορα έστρεψε τους επισκέπτες στο να επιθυμούν να πάρουν πίσω στην Αγγλία μαζί τους, όσο το δυνατόν περισσότερα 'τρόπαια'. Για διατήρηση από τη μία των αναμνήσεων, και κατά δεύτερο και σημαντικότερο ως πιστοποίησης της 'πνευματικής καταξίωσης' στις γενέτειρές τους, ήταν σύνηθες για τους περιηγητές να προχωρούν στην αγορά κάποιου από τα έργα γνωστών καλλιτεχνών της εποχής, ή την αποκοπή μεταφόρσιμων αρχαιοτήτων.

²⁹ Οι τράπεζες ομοίως, στο εξωτερικό, συχνά παρείχαν βοήθεια στον τουρίστα συνιστώντας ξενοδοχεία, αξιόπιστους ακολούθους, αποστολή αποσκευών κ.α καθώς και υποδεικνύοντας μέρη για επίσκεψη. Οι παλαιές συναλλαγματικές και πιστωτικές επιστολές αντικαταστάθηκαν από τα πιο ευέλικτα κυκλικά δελτία ανταλλαγής και μεταβιβάσιμα χαρτονομίσματα, τα οποία μπορούσαν να αντληθούν σε πολλά κέντρα στο εξωτερικό. Επιχειρήσεις της εποχής, διαφημίζουν τις υπηρεσίες αυτές εκτενώς στους οδηγούς της εποχής (π.χ., Martyn 1787, Reichard 1829).

Αριστερά Pompeo Batoni, 1778. Πορτραίτο του μελλοντικού Δούκα Francis Basset, με φόντο τον Άγι οΠέτρο και το Castle D'Angelo. Δεξιά :Γελοιογραφία εποχής, Macaroni- Πρώτη Εμφάνιση Υποκουλτούρας(;), Βρετανοί Υψηλοί Αριστοκράτες Ιταλία

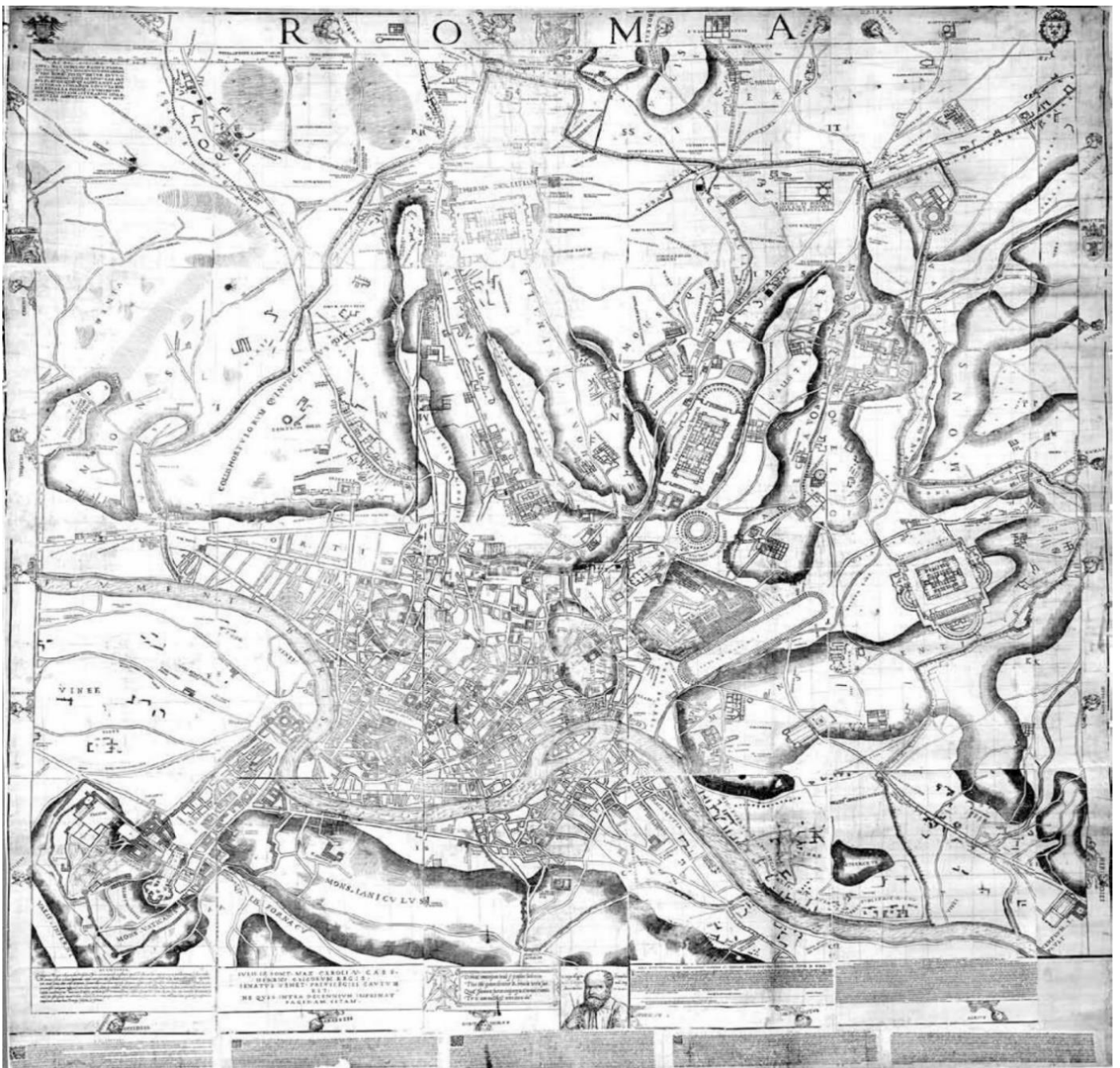
Αριστερά , Douglas , 8ος Δούκας του Hammliton . Προετοιμασία για το Grand Tour. 1740. Κέντρο:, Η οικία του Δούκα, όπως αυτή κατασκευάζεται σε νεοκλασικό ύφος μετά την επιστροφή του. Ο Ιδιος επέβλεψε τις εργασίες. Δεξιά : Giovanni Paolo Panini. Ρώμη 1759. Gentlemen στο grand tour , αγοράζουν έργα τέχνης από συλλογή

Η ανάθεση ενός πορτραίτου μεταξύ διαφόρων αρχαιοτήτων, έργων ζωγραφικής και λοιπών 'εξωτικών αντικειμένων', τα οποία μισθωνόντουσαν ώστε να λειτουργήσουν ως 'φόντο' αποτελούσε διαχρονικά μία από τις πιο αγαπημένες συνήθειες των υψηλών κυρίως επισκεπτών. Τα έργα στοιβαζόντουσαν σε συγκεκριμένα σημεία της πόλης, αποτελώντας τη θεματολογία των πρώτων Vedute (Οπτικών) της Ρώμης. Vedute σε καμβά, πιο οικονομικά προσιτές χαράξεις (Οξυγραφίες) ή ακόμη και πλήρης τόμοι τυπωμένων αποτυπώσεων, αποτέλεσαν τρόπαια που μπορούσαν εύκολα να μεταφερθούν πίσω στην Αγγλία και την υπόλοιπη βόρεια Ευρώπη.

Όπως και οι σύγχρονοι τους στις υπόλοιπες ιταλικές πόλεις, οι Ρωμαίοι καλλιτέχνες του τελευταίου μισού του 17ου αιώνα έως και του πρώτου μισού του 19ου, συμμετείχαν ενεργά σε αυτήν την νέα ανθηρή αγορά, παράγοντας ρεαλιστικές και λιγότερο ρεαλιστικές, απεικονίσεις του αστικού ιστού και της κοινωνικής ζωής της εποχής. Αυτές οι απεικονίσεις, σε μεγάλο βαθμό καταμαρτυρούν και τις αλλαγές που συντελούνται στο χώρο της πόλης υποδοχής μέσα από τα συνεχή ρεύματα του τουρισμού. Ειδικά σε συγκεκριμένες περιοχές του κέντρου, γύρω από αρχαιολογικούς χώρους καθώς και τα κύρια θρησκευτικά 'αξιοθέατα', ο φυσικός χώρος μεταβάλλεται και εμπλουτίζεται με νέες λειτουργίες και μία νέα 'ταυτότητα'.

Οι αλλαγές μπορούν μάλλον να κατηγοριοποιηθούν σε δύο βασικές όψεις του ίδιου ‘νομίσματος’ : πρώτον τις αλλαγές στον φυσικό χώρο της πόλης με αντικειμενικά κριτήρια και κατά δεύτερον στην ‘αντιληπτική εικόνα’ της πόλης, δηλαδή την αναπαράσταση και την κατανόησή της. Τέλος, μπορούν να αποτελέσουν και εργαλείο κατανόησης της πόλης προορισμού, μέσω της σύγκρισης του φυσικού της χώρου και της αναπαραστατικής της εικόνας.

ΜΕΡΟΣ ΤΡΙΤΟ -Η ΠΟΛΗ (ΡΩΜΗ) ΩΣ ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΣ ΣΤΗΝ ΑΝΑΔΥΞΗ ΤΗΣ
ΝΕΩΤΕΡΙΚΟΤΗΤΑΣ

Ο χάρτης του Leonardo Bufalini εκδόθηκε το 1551 και αποτέλεσε τον πρώτο αναλυτικό χάρτη της Ρώμης, ορθοκανονικής προβολής, από την αρχαιότητα. Για την αποτύπωσή του χρησιμοποιεί την ιχνογραφική αναπαράσταση της στάθμης εδάφους, βασισμένη σε επιτόπιες ακριβείς μετρήσεις και αναπαριστόμενη σε ομοιόμορφη κλίμακα. Καταγράφει το σύνολο των ορίων δημόσιων και ιδιωτικών χώρων στο ιστορικό κέντρο της Ρώμης, η οποία βγαίνει από το Μεσαίωνα σαφώς συρρικνωμένη σε μέγεθος και 'σπουδαιότητα'. Ο χάρτης αποτέλεσε τη βάση των μετέπειτα αποτυπώσεων της Ρώμης και κυρίως εκείνης του Giambattista Nolli που ακολούθησε. Πηγή Χάρτη :Leonardo Bufalini, Roma (Rome: Antonio Blado 1551 [Antonio Trevisi 1560]), ξυλοκοπή 24 τμημάτων, ca. 200 X 190 cm. London, British Library (photo © The British Library Board, Maps S.T.R.[1.]).

Η Διάσταση της Επιλογής : Γιατί η Ρώμη;

Η ανάλυση της φύσης και των χαρακτηριστικών των 'ταξιδιωτών' που επιχειρήσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο διασαφηνίζει μάλλον σε αρκετά μεγάλο βαθμό την οικονομικο-κοινωνική διάσταση του ταξιδιού. Όμως σε επίπεδο χωρικό, η ανάλυση μόνο της μίας πλευράς (επισκέπτες) δεν ρίχνει ιδιαίτερο φως στην κατανόηση των αστικών χαρακτηριστικών που καθόρισαν τους προορισμούς και τις επιλογές. (γιατί η Ρώμη ; γιατί συγκεκριμένες περιοχές προσέλκυαν τους επισκέπτες;). Ως εκ τούτου, στο τρίτο κεφάλαιο θα επιχειρήσουμε την ανάγνωση του χώρου υποδοχής εστιάζοντας στα σημεία που η ίδια η πόλη μεταλλάσσεται για να αξιοποιήσει το τουριστικό φαινόμενο, είτε ως φυσικός χώρος ,είτε ως αντίληψη, εικόνα και 'φαντασία' από τη πλευρά των επισκεπτών.

Η Ρώμη και η Ιταλία ως προορισμοί

Η ιταλική χερσόνησος αποτελούσε εν γένει καθ' όλη τη διάρκεια του Grand Tour, για τη συντριπτική πλειοψηφία των Βρετανών επισκεπτών, μία χώρα γοητευτική. Η πληθώρα των πολιτισμικών θησαυρών των μεσαιωνικών αστικών κέντρων, σε συνδυασμό με το μεσογειακό τοπίο και τη σχετική ασφάλεια που παρείχε η περιοχή στους επισκέπτες της εποχής, αποτέλεσαν το βασικό λόγο· Η Βενετία και η Φλωρεντία για την καλλιτεχνική παραγωγή, η Νάπολη για τις αρχαιότητες, η Πομπηία με τον βίαιο Βεζούβιο και τις ανασκαφές, δομούν σαν σύνολο την εικόνα μίας 'χώρας θαυμάτων' για τους επίδοξους περιηγητές. Ως κορωνίδα του ταξιδιού, η Ρώμη, περιείχε ταυτόχρονα την κλασσική κληρονομιά είτε ακόμη ζωντανή ως θραύσματα του αστικού ιστού της, είτε διάσπαρτα σε μουσεία και σε ιδιωτικές συλλογές μαζί με μία 'σύγχρονη' πολιτιστική παραγωγή και ένα γοητευτικό αστικό ιστό.

Για τη Ρώμη του 18ου αιώνα βεβαίως, η συστηματική προσέλευση επισκεπτών/προσκυνητών δεν ήταν ένα νέο φαινόμενο. Από το Μεσαίωνα, η παπική έδρα αποτέλεσε πόλο έλξης για προσκυνητές, όντας το θρησκευτικό κέντρο του Καθολικού κόσμου, οι οποίοι συνέρρεαν μαζικά ανά τακτά διαστήματα,. Ξεκινώντας το 1350 με την επιστροφή της έδρας από την Avignon, τα συνεχή ιωβηλαία ανά κάποιες δεκαετίες αποτέλεσαν σταθερό πόλο έλξης προσκυνητών, οι

οποίοι στα μέσα του 17ου αιώνα έφτασαν να αριθμούν μερικές εκατοντάδες χιλιάδες. Μετά το 16ο αιώνα και το σχίσμα καθολικής προτεσταντικής εκκλησίας, για κάποιο διάστημα η Ιταλία (με την εξαίρεση της εμπορικής Βενετίας) αποτελούσε σχετικά επικίνδυνο προορισμό για τους προτεστάντες Βρετανούς (Αριστοκρατία) οι οποίοι σταδιακά μεταβλήθηκαν από θρησκευτικοί σε κοσμικούς επισκέπτες της πόλης.

Πάραυτα, η πόλη έβγαινε από το Μεσαίωνα σημαντικά συρρικνωμένη σε σύγκριση με το αρχαίο κλασικό ανάστημα. Το αποτέλεσμα ήταν ένας σοβαρά μειωμένος πληθυσμός συγκεντρωμένος σε μια μικρή περιοχή γύρω από τον Τίβερη³⁰. Τα τείχη της περικύκλωναν μια πολύ μεγαλύτερη περιοχή που περιείχε μεταξύ άλλων οικίες, palazzo, αγροκτήματα, κλασικά ερείπια της αρχαίας Ρώμης, τις επτά κύριες και άλλες μικρότερες εκκλησίες-εστίες των ετήσιων προσκυνημάτων από τους προσκυνητές. Η πόλη συνολικά ως χώρος, ήταν μία οριοθετημένη μεν, αλλά άναρχη συλλογή κτιρίων, αρχαιοτήτων, οικιστικών πυρήνων και ναών, που συνδέονταν με μονοπάτια στην ύπαιθρο μεταξύ τους (Rogers 2001: 149).

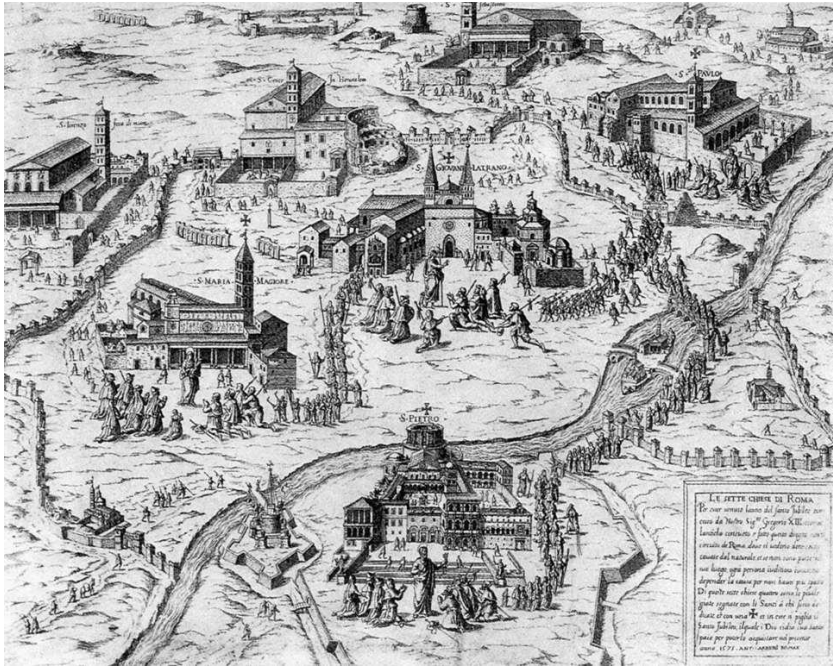
Καθώς όμως η Εκκλησία της Ρώμης αποκτούσε περισσότερη ισχύ και πόρους (Αντιμεταρρύθμιση), κατέστη αναγκαία η ενίσχυση της θέσης ως πολιτιστικό και θρησκευτικό κέντρο κάτι που θα επιτύχει και θα διατηρήσει τουλάχιστον έως τα μέσα του 19ου αιώνα οπότε θα ξεπεραστεί, μάλλον, από το Παρίσι. Οι αυξημένες εισροές πιστών κατά τον ύστερο μεσαίωνα και την αναγέννηση αποτέλεσαν αυτό το διάστημα για το Βατικανό, μία ασφαλή πηγή πόρων ειδικά μετά το πλήγμα που δέχθηκε από το Λούθηρο, ενώ μία σειρά παπών του 17ου αιώνα ανέθεσαν σε αρχιτέκτονες και καλλιτέχνες την εκ νέου διαμόρφωση της πόλης, επανεπενδύοντας» τμήμα των εσόδων και των δωρεών.

Ο Σχεδιασμός της Πόλης-Προορισμού

Σε επίπεδο φυσικού σχεδιασμού, η δαιδαλώδης δομή του ιστού με την ελλιπή ανάδειξη των μνημείων της, αντιμετωπίστηκε με το φιλόδοξο πολεοδομικό πλάνο της «Ρώμης σε σχήμα Αστεριού (Roma in forma Sideris), το οποίο αποτέλεσε τη βάση για τη διάνοξη των αναγκαίων οδών που συνέδεαν καθεδρικούς, τις πλατείες και άλλα σημαντικά σημεία. Ως ένα από τα πρώτα Νεωτερικά* προγράμματα οργανωμένης αστικής ανάπλασης, η πλήρης αναμόρφωση του αστικού χώρου της Ρώμης ξεκινά από τον Σίξτο V και ολοκληρώνονται σταδιακά μέσα στους επόμενους δύο αιώνες αρθρωμένη γύρω από τα κύμματα επισκεπτών. Οι παρεμβάσεις χαρακτηρίζονται από μία συστηματική προσπάθεια ανάδειξης της μνημειακότητας της πόλης, από την οποία η παπική έδρα εκλάμβανε σεβασμό, πρεστίτζ και βεβαίως οικονομικές εισροές.³¹

³⁰ Ο πληθυσμός μειώθηκε από πάνω από ένα εκατομμύριο άτομα κατά τους ύστερους κλασικούς χρόνους, σε λιγότερους από 17.000 ανθρώπους συσσωρευμένους σε αυτόν τον μικρό αστικό πυρήνα (Rogers 2001)

³¹ Σύμφωνα με τον Christian Norberg-Schulz, ο ανθρωπισμός έδωσε ώθηση στην ιδέα του μεμονωμένου ατόμου ως ελεύθερου δράστη που εντάσσεται σε ένα ολοκληρωμένο αλλά και δυναμικό κοινωνικό σύστημα. Μετά την Αντιμεταρρύθμιση, ο κόσμος γινόταν αντιληπτός ως μία μεγάλη θεατρική σκηνή, όπου όλοι κατέλαβαν έναν όλο και σαφέστερο ρόλο μέσα σε μια όλο και πιο διαστρωμένη κοινωνία. Η ύπαρξη κάθε ατόμου γινόταν αντιληπτή και εκφραζόταν ως κίνησης μέσω ενός συστήματος πιθανών πορειών που συνέκλιναν γύρω από ιεραρχικά κέντρα.

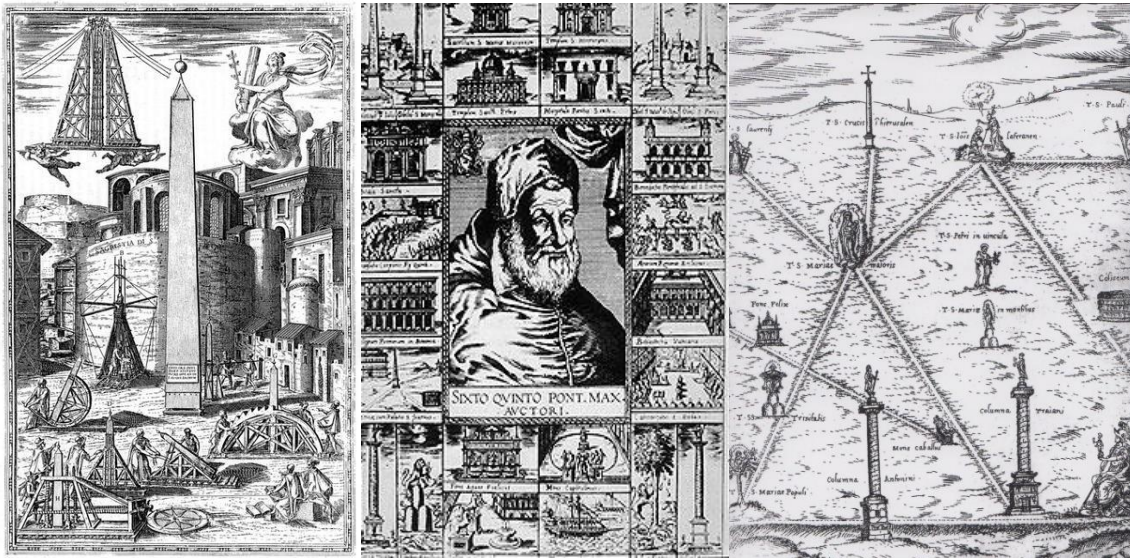
Antonio Laferi, 1575.
Προσκυνητές Επισκέπτονται
τους 7 ναούς της Ρώμης κατά το
Ιερό Έτος του 1575 (πηγή :
WikiCommons)

Το σχέδιο του Σίξτου V στόχευε καταρχάς στην δημιουργία τάξης στη κίνηση μέσα στην έδρα της Καθολικής Εκκλησίας με την οργάνωση της κίνησης γύρω από τους Επτά Μεγάλους Καθεδρικούς -πόλους των προσκυνητών, διανοίγοντας ευθείες οδούς που συνέδεαν τα σημεία. Τα σημεία αυτά αποτελούσαν τις βασικές πλατείες της πόλης και κατά τη σύλληψη του έργου αυτή η συστηματοποίηση θα τοποθετούσε τους ιερούς τόπους συνεχώς στο μυαλό των κατοίκων και των επισκεπτών της Ρώμης. Κάθε θρησκευτικός κόμβος αποτελούσε το τέλος της οριζόντιας συνεχούς κίνησης, ενώ οι θόλοι αποτελούσαν τα σημεία στροφής σε κάθετους άξονες. Ομοίως θεσπίστηκε περιορισμός του ύψους των νέων κτιρίων, έτσι ώστε αυτά να μην υπερβαίνουν τους βασικούς ναούς.

Οι κύριοι άξονες σηματοδεύτηκαν επίσης με κάθετα στοιχεία υπό μορφή οβελίσκων στις αρχές, το τέλος και τις διασταυρώσεις τους, μετατρέπονται σε «κόμβους». Αυτοί οι «αστικοί κόμβοι», μικρότεροι από τις μεγάλες πλατείες εμπρός των κύριων εκκλησιών, δημιουργήθηκαν κατά περίπτωση πιο φυσικά από τη τοπολογία της πόλης, αντί να υπαγορεύονται από συστηματοποιημένα ιδανικά σχέδια. Οι άξονες ενισχύθηκαν επίσης με τη σταδιακή ένωση των προσόψεων (Γρηγόριος ΙΙΙ) με σκοπό την ενοποίηση του αστικού τοπίου- οικοδομικής γραμμής- με αποτέλεσμα τα κτίρια να χάνουν την μοναδικότητά τους και να εντάσσονται στο ευρύτερο σύστημα που ενέτεινε τη συνδεσμολογία των αξόνων διέλευσης³². Συνολικά, οι παραπάνω επεμβάσεις, δημιούργησαν τον γενικό χαρακτήρα του αστικού περιβάλλοντος της Ρώμης της

³² Ο Πάπας Γρηγόριος ΧΙΙΙ, ζητά την ένωση των κτιρίων.

μπαρόκ περιόδου με τον έντονα «θεατρικό» και προσπελάσιμο χαρακτήρα³³

³³ Μεγάλα ποσά δαπανήθηκαν εν γένει για δημόσια έργα, καθώς στα 5 μόνο έτη της θητείας του κατόρθωσε να πραγματοποιήσει με ταχύτητα: Την ολοκλήρωση του τρούλου στη Βασιλική του Αγίου Πέτρου, τη είσοδο στη Βασιλική του Αγίου Ιωάννη του Λατερανού, το Παρεκκλήσιο της Φάτνης στη santa Maria Maggiore, προσθήκες ή επιδιορθώσεις στα ανάκτορα του Κυρηναίου, του Λατερανού και του Βατικανού, την ανέγερση τεσσάρων οβελίσκων (μεταξύ των οποίων στην Πλατεία του Αγίου Πέτρου), τη διάνοιξη 6 οδών και την αναστήλωση του ρωμαϊκού υδραγωγείου του Σεπτίμιου Σεβήρου («Acqua Felice»). Επιπλέον ο Σίξτος καθάρισε και τον αέρα της πόλεως χρηματοδοτώντας την αποξήρανση των Ποντίνων Βάλτων με περισσότερα από 38 χιλιάδες στρέμματα να ανακτώνται και να αποδίδονται στη γεωργία και τη βιοτεχνία, τροφοδότησε 27 νέες κρήνες με πόσιμο νερό, ενώ πρότεινε ως και τη μετατροπή του κολοσσαίου σε εργοστάσιο υφαντουργίας μεταξιού, με κατοικίες για τους εργάτες του.

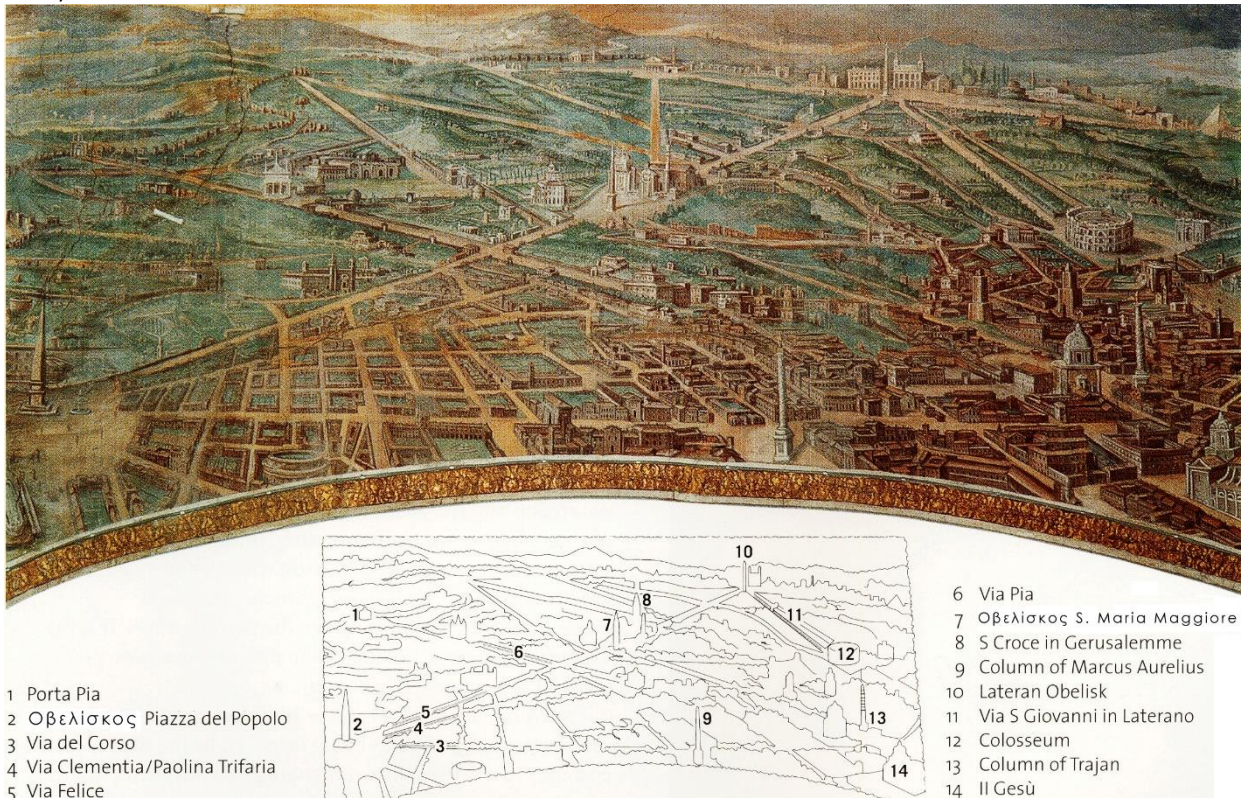
Μετατροπές Palazzo σε ενοικιαζόμενες κατοικίες

Εμφάνιση πρώτων/Café- «Βρετανική Γειτονιά»

Μουσείο
Καπιτωλ.
(πρώτο
Παγκοσμίως)

Επάνω :Σχεδιάγραμμα και Ανάλυση κατά Ed. Bacon, των αλλαγών του Σίξτου . Πηγή (Design of Cities- Bacon 1967).

Άποψη της Ρώμης το 1590 με τους νέους άξονες, πηγή Vatican Apostolic Library, Vatican City. 16th Century. Fresco. Η Ρώμη παίρνει σχεδόν την τελική της μορφή, με μικρές μετέπειτα αλλαγές κυρίως κατά την Ιταλική Ενοποίηση και την Περίοδο του Mussolini.

καθορισμένου τρόπου κυκλοφορίας μέσα σε ένα ανοιχτό, απροσδιόριστο τοπίο. Οι παρεμβάσεις του σήμαιναν **για τους επισκέπτες** της Ρώμης μάλλον πολλά περισσότερα απ'ό, τι θα μπορούσε ποτέ να έχει επιτύχει κάθε κτίριο ή πλατεία ξεχωριστά ενώ σε καμία περίπτωση δεν εφαρμόστηκαν χωρίς αντιδράσεις από τον **τοπικό πληθυσμό**. Από τη μία παρείχαν ένα απλό και κατανοητό πλαίσιο για τη διάρθρωση καθώς και τη μελλοντική οικοδόμηση της πόλης που θα συνεχιζόταν πολύ μετά τις ημέρες του Σίξτου (καθώς το μεγαλύτερο μέρος των έργων ολοκληρώθηκαν μετά το θάνατό του το 1590). Από την άλλη, οι αντιδράσεις από τις εκτοπίσεις κατοίκων για τη διάνοιξη οδών και κατασκευή νέων palazzo, σημάδεψαν την τοπική ιστορία για τους επόμενους αιώνες³⁴

Η επιρροή του αρχικού σχεδίου του Σίξτου αποτυπώνεται επίσης και στις μετέπειτα παρεμβάσεις όπως για παράδειγμα από τη κατασκευή των ισπανικών σκαλοπατιών δίπλα στην Piazza Di Spagna, ένα συμμετρικό σύστημα σκαλοπατιών, μελβεντέρε και πρανών που συνδέουν δύο γειτονιές που είχαν προηγουμένως χωριστεί από έναν αδιάβατα απόκρημνο λόφο.

³⁴ Καταγράφεται πολλάκις το μένος των κατοίκων για τις εκτοπίσεις του Σίξτου V, ο οποίος στην εποχή του μάλλον ταξινομείται ως ένας από τους πλέον αντιπαθείς πάπες. Οι πρώτες «απαλοτροιώσεις» γίνονται γύρω από την περιοχή της κατοικίας του, όπου ανεγείρονται τα νέα *Palazzo Sistino* ή «di Termini» και το *Palazzetto Montalto e Felice*. Αυτά φέρουν φόρτιση στην τοπική κοινωνία της Ρώμης που διαρκεί για τουλάχιστον 2 αιώνες. Καθόλου τυχαία επιλέγονται ως σημείο τοποθέτησης του πρώτου σιδηροδρομικού σταθμού (σημερινός Termini) οπότε και κατεδαφίζονται εκ νέου.

Αν και αρκετοί καλλιτέχνες πρότειναν λύσεις στο πρόβλημα, τα Σκαλοπάτια τελικά χτίστηκαν στο σχέδιο του Francesco de Sanctis και ολοκληρώθηκαν στα μέσα του 18^{ου} αιώνα.³⁵

Μετά το τέλος της σύντομης θητείας του, τρεις επερχόμενοι πάπες, ο Ουρβανός VIII, ο Ιννοκέντιος και ο Αλέξανδρος VII, αναθέτουν επίσης σε αρχιτέκτονες και καλλιτέχνες όπως ο Bernini, ο Borromini και ο Pietro da Cortona έργα που προορίζονται για να ενισχύσουν την μνημειακότητα και θεατρικότητα σε όλη τη Ρώμη³⁶. Η εισαγωγή σιντριβανιών και μνημειακών κλιμακοστασίων σε όλη την πόλη προκάλεσε τους πεζούς, κατοίκους και κυρίως επισκέπτες, όχι μόνο να μετακινηθούν εύκολα από τόπο σε τόπο αλλά και να παραμείνουν σε ιδιαίτερους μεταβατικούς χώρους. Εν κατακλείδι και εν μέσω μίας σειράς παρεμβάσεων, κατά τον 18ο αιώνα και την εποχή κορύφωσης του Grand Tour, τα νεώτερα έργα τέχνης και Αρχιτεκτονικής της αναγεννησιακής και μπαρόκ εποχής αποτελούν σημεία ενδιαφέροντος τόσο σημαντικά όσο και οι κλασικές αρχαιότητες ενώ ο ιστός της πόλης έχει αρχίσει να αποκτά ένα αυτόνομο ενδιαφέρον, έχοντας πυκνώσει, ανασχεδιασθεί και εμπλουτισθεί επαρκώς. Κοσμικής φύσεως έργα, αρχίζουν να εντάσσονται στις λίστες των γνωστότερων αξιοθέατων και καταλαμβάνουν σημαντικότατο ρόλο στους οδηγούς με τα «αξιοθέατα» της πόλης, δίπλα στις αρχαιότητες και τις 7 μεγάλες βασιλικές.

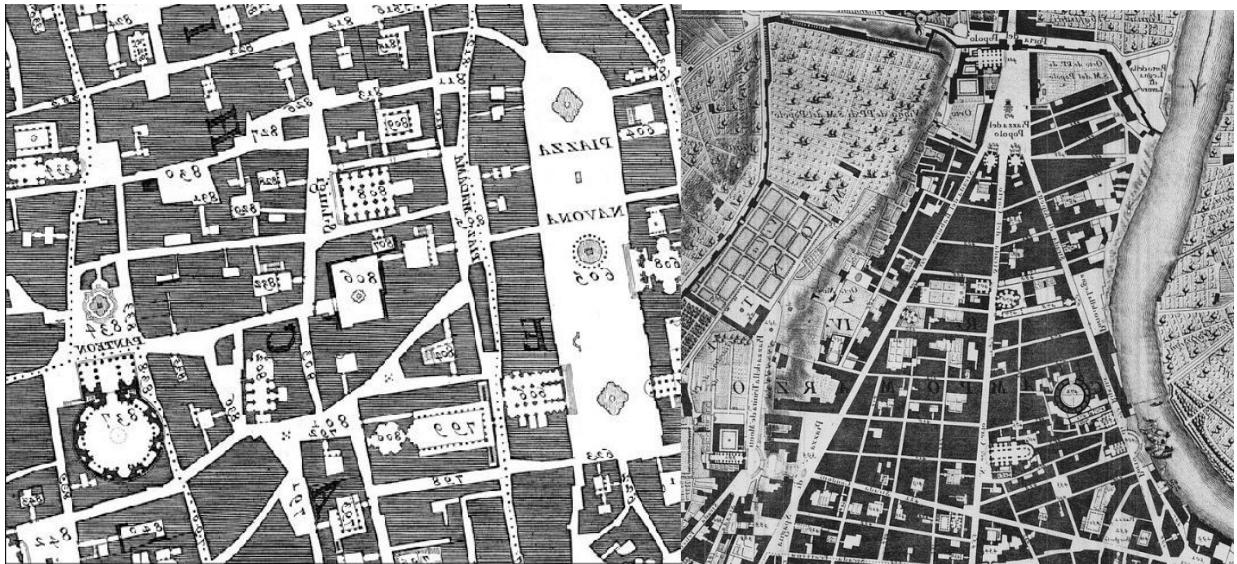
Στο τέλος της ‘ανανεωμένης’ Via Del Corso στο λόφο του καπιτωλείου, το 1734 ανοίγει τις πύλες του το πρώτο ιστορικά μουσείο, με αρχαιολογικά ευρήματα, αγάλματα και λοιπές ‘αρχαιότητες’ οι οποίες παραχωρούνται από το Βατικανό σε ‘ανοιχτή’ θέαση για οποιονδήποτε επισκέπτη το επιθυμεί. Το σύμπλεγμα, σχεδιασμένο τον προηγούμενο αιώνα από τον Μιχαήλ Άγγελο, αλλά αποπερατωμένο αρκετά αργότερα, αποτελεί γρήγορα ένα από τα σημαντικότερα σημεία επισκεπτών, ειδικώς των αριστοκρατών με το έντονο αρχαιολογικό ενδιαφέρον.

Όλες οι παραπάνω αλλαγές, δεν περνούν απαρατήρητες και ούτε είναι ασύνδετες φυσικά με τους επισκέπτες του Grand Tour. Βάσει των πολεοδομικών χαρακτηριστικών που η Ρώμη (γενικώς) και ειδικώς η περιοχή γύρω από τη Via del Corso και την Piazza di Spagna απέκτησε από τον Σίξτο και τις επερχόμενες παρεμβάσεις στον ιστό της Ρώμης, γίνεται το νέο κέντρο ενδιαφέροντος για τους εύπορους τουρίστες του Grand Tour. Η περιοχή παρείχε ταυτόχρονα εύκολη πρόσβαση στα περισσότερα σημεία ενδιαφέροντος για τους επισκέπτες, ήταν σε κεντρικό σημείο της πόλης και διέθετε όλες εκείνες τις ανέσεις που αποζητούσαν οι υψηλοί επισκέπτες. Η πλατεία σταδιακά εξελίσσεται στο φυσικό κοσμικό κέντρο της Ρώμης προς τα τέλη του 18ου αιώνα, έχοντας τα φόντα να ανακηρυχθεί ως η πρώτη ιστορικά αμιγής «Τουριστική ζώνη». Ταυτόχρονα, μετά από συνεχή παράπονα για την ασφάλεια της περιοχής, είναι η πρώτη περιοχή της Ρώμης (και πιθανόν της Ιταλίας) που φωταγωγείται (Sweet, 2012).

³⁵ Η εγκατάσταση των σκαλιών σε αυτήν την τοποθεσία αντισταθμισε την απουσία επέκτασης της Strada Felice όπως αρχικά οραματίστηκε από τον Σίξτο. Αυτά οδηγούν κατακόρυφα από το τερματικό σταθμό της Via del Babuino στην Piazza d'Espagna στο San Trinita dei Monti, όπου τοποθετείται ο τρίτος οβελίσκος και συνδέεται με τη διασταύρωση της Via Pia και της Santa Maria Maggiore στο τέλος της.

³⁶ Ο Μπερνίνι διαμορφώνει το χώρο της Βασιλικής του Αγίου Πέτρου, τις στρογγυλές κιονοστοιχίες που πλαισιώνουν την πρόσοψη, τη γέφυρα εμπρός του Κάστρου D' Angelo πέρα από το Τίβερη κ.α. Ο Borromini αναλαμβάνει από τον Ιννοκέντιο να σχεδιάσει τις προσόψεις για την εκκλησία του Sant'Agnese στην Agone και μαζί με τον Bernini δημιουργούν τη θεαματική Κρήνη των Τεσσάρων Ποταμών κ.α

Από τις λίγες αναφορές επίσης που υπάρχουν καταγράφεται πως η κατάσταση γύρω από τη πλατεία προσομοίαζε αυτή της Βενετίας και της Γένοβας, με τη μετατροπή αναγεννησιακών και μεσαιωνικών παλατιών της περιοχής σε επιλωμένα καταλύματα για τους εύπορους επισκέπτες, τη στιγμή οι περιουσίες της τοπικής αριστοκρατίας παρέπαιαν (Duppa 1828, Miller 1776, Starke 1820, σε Towner, 1984) .

Αριστερά : Το 'Δαιδαλώδες' Κέντρο της Ρώμης. Δεξιά: η «Ανάπλαση» του Βόρειου Τμήματος (πηγή Χάρτης Nollι, Arch. Design 1979)

Όχι τυχαία επίσης, σε αυτό ακριβώς το σημείο της πόλης, νέες αστικές λειτουργίες ξεπηδούν γύρω από τον «Τουριστικό πυρήνα» με τα πρώτα Café τα οποία έχουν εξαπλωθεί τις τελευταίες δεκαετίες ραγδαία στο Λονδίνο, να εμφανίζονται σταδιακά γύρω από την περιοχή: Ανάμεσα στο 1740-60, στο κέντρο της πόλης και απέναντι από τα Ισπανικά σκαλιά, ανοίγει γνωστό ως Antico Caffè Greco, ή απλά Cafe Greco. Λίγα έτη μόλις μετά, μία διαμάχη μεταξύ Γερμανών και Άγγλων επισκεπτών, θα οδηγήσει σύντομα στο άνοιγμα ενός νέου λίγο παραδίπλα, το Cafe Inglese³⁷, το μόνο 'αυθεντικό' Βρετανικό καφέ του κέντρου', σημείο συνάντησης των βρετανών επισκεπτών της πόλης.

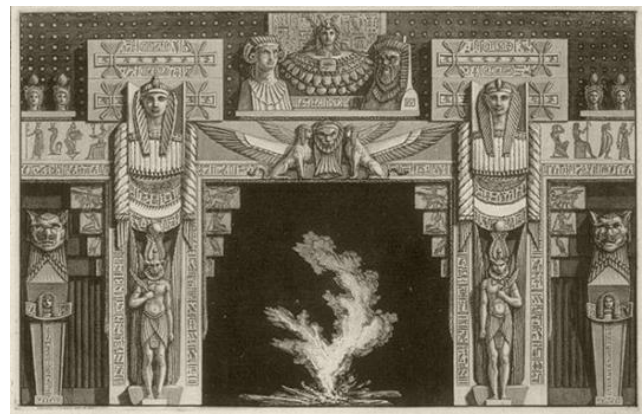
³⁷ Την διακόσμηση του Caffè αναλαμβάνει ο Piranesi, δημιουργώντας το κατάλληλο οριενταλιστικό σκηνικό (το οποίο βεβαίως δεν έχει επαφή με την Αρχαία Ρώμη, αλλά με την πρόσφατη Αιγυπτομανία που καταλαμβάνει τον Βρετανικό Ακαδημαϊκό χώρο), το οποίο και εκδίδει επίσης ως πρότυπο λίγο αργότερα στο χαρακτηριστικά τιτλοφορούμενο ως *Diverse Maniere* (1769).³⁷

αριστερά :Giovanni Battista Piranesi. Ο μεγάλος τοίχος του Caffè degli Inglesi, πηγή: «Egizia, Etrusca, e Greca con un ragionamento apologetico in difesa dell'architettura Egizia e Toscana. (1778-Piranesi)»

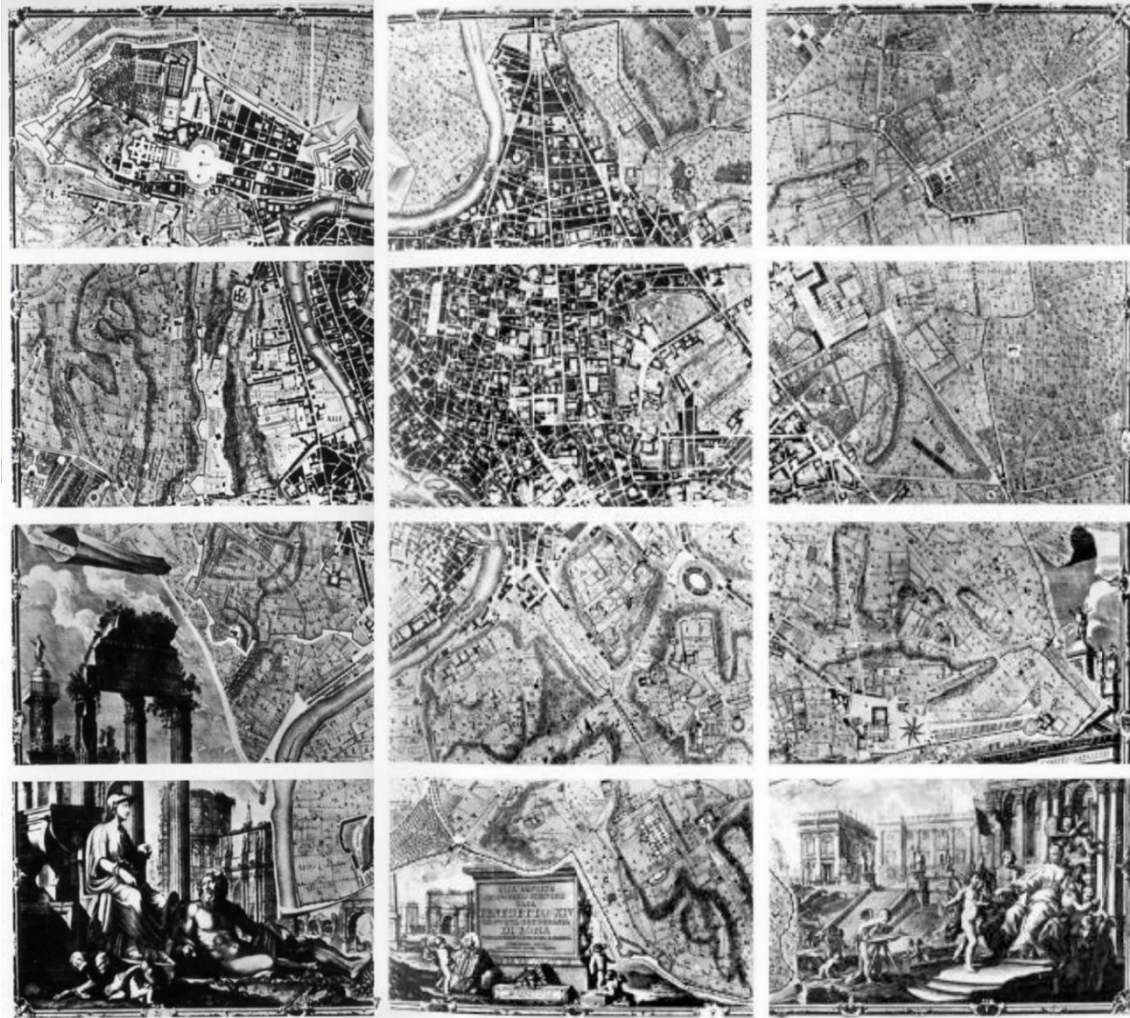
Τα νέα Café αποτελούν ταυτόχρονα κέντρα ανταλλαγής πληροφοριών, συζητήσεων και αναψυχής , κέντρο συνάντησης, διαμονής και ανταλλαγής αλληλογραφίας για τους επισκέπτες, ενώ ταυτόχρονα αποτελούν άτυπο σημείο συνάντησης με τοπικούς άρχοντες, κέντρο συναλλαγών έργων τέχνης κλπ. Αποτελούν ταυτόχρονα ενδιάμεσο σταθμό για επισκέπτες που θα συνεχίσουν το ταξίδι τους στην ανατολή και κυρίως την Αίγυπτο, όπου οι πρώτες ανασκαφές έχουν δημιουργήσει κύμα ενθουσιασμού στην Βρετανική διάνοηση. Ως σημεία συνάθροισης επίσης των ανερχόμενων εύπορων/μέσων τάξεων, προετοιμάζουν (όπως και στις γενέτειρες) τη σταδιακή μετάβαση της μορφής του Grand Tour προς την ύστερη ρομαντική περίοδο.

Νέες επίσης εστίες λειτουργιών που συναλλάσσονται με την αγορά του Grand Tour προσελκύονται στη γύρω περιοχή, όπως τα εργαστήρια αρχιτεκτόνων και καλλιτεχνών που αναζητούν πάτρωνες ανάμεσα στην παλαιά τοπική αριστοκρατία, στους εύπορους Βρετανούς επισκέπτες και την παπική εξουσία (Sweet, 2012). Μεταξύ αυτών 3 χαρτογράφοι/ γεωμέτρες/ αρχιτέκτονες (Nolli, Piranesi, Vasi) σε σύντομο χρονικό διάστημα παράγουν μία σειρά αναπαραστάσεων για τη πόλη, η οποία έχει σε μεγάλο βαθμό διαμορφωθεί ως φυσικός χώρος στην 'τελική μορφής' για την μπαρόκ αλλά και την μετέπειτα περίοδο, αλλά συνεχίζει να μεταλλάσσεται ως «αντιληπτική εικόνα» μεταξύ των διαφορετικών κατηγοριών ταξιδιωτών που συνεχίζουν να συρρέουν στη Ρώμη σε σχετικά υψηλούς αριθμούς.

Diverse Maniere . Giovanni Battista Piranesi: Αιγυπτιακό 'τζάκι και διάκοσμος' του Cafe Inglese, Ρώμη. Heilbrunn Timeline of Art History | The Metropolitan Museum of Art

Η Αναπαράσταση της Τουριστικής Πόλης

ROMA INTERROTTA. LONDON: ARCHITECTURAL DESIGN, 1979. PRINT.

Ο Giambattista Nolli (or Giovanni Battista, April 9, 1701 – July 1, 1756), Ιταλός Αρχιτέκτονας και Τοπογράφος, με εντολή του Πάπα Βενέδικτου XIV, ξεκινά το 1736 την τοπογραφική αποτύπωση της Ρώμης, την οποία και ολοκληρώνει το 1748. Ο χάρτης που παράγει σε κλίμακα 1/2750, με τίτλο *Planta Grande di Roma* (γνωστότερος ως *Χάρτη του Nolli*), αποτελείται από 12 χάλκινες πλάκες, συνολικών διαστάσεων 176X208 εκατοστών. Με την χρήση του, οριστικοποιούνται τα σύνορα των δεκατεσσάρων ιστορικών γειτονιών (*Rioni*) ενώ παραμένει για δύο αιώνες η ακριβέστερη αποτύπωση του κέντρου της Ρώμης, χρησιμοποιούμενη διοικητικά έως τη δεκαετία του 1970. Αντλεί στοιχεία από τον προγεννέστερο χάρτη του *Buffalini*, τα οποία συμπληρώνει με νεωτερικές μετρητικές και αναπαραστατικές καινοτομίες επιτυγχάνοντας υψηλότερη ακρίβεια. Σε αντίθεση με την παραδοσιακή τακτική, ο χάρτης είναι προσανατολισμένος στο Μαγνητικό Βορά αντί για την «ιερή» Ανατολή, τονίζοντας την εμπιστοσύνη στα νέα τεχνολογικά εργαλεία και κυρίως την πυξίδα που επιτρέπει ακριβή αποτύπωση με επιστημονικές μεθόδους. Επίσης, παρότι ακολουθεί την ιχνογραφική αποτύπωση της ισόγειας στάθμης του *Bufalini*, αποτυπώνοντας το δομημένο χώρο και τα τετράγωνα με συμπαγή μάρνη μελάνη, προχωρά ταυτόχρονα στην καταγραφή των εσώκλειστων δημόσιων και ημιδημόσιων χώρων όπως τα περιστύλιο του Αγίου Πέτρου και το Πάνθεον, αποτυπώνοντάς τα ως ανοιχτούς δημόσιους. Η πόλη αναδεικνύεται ως μία συνεχής ροή δημόσιων χώρων εν μέσω «συμπαγών» ιδιωτικών κελυφών, αναδεικνύοντας τις σχέσεις που δημιουργούνται μεταξύ τους καθώς και τα σημεία στα οποία οι μεταβάσεις πυκνώνουν ή χάνονται. Πηγή Χάρτη : *Roma Interrotta*. London: Architectural Design, 1979. Print.

Για τους αρχικούς αριστοκράτες επισκέπτες του 16^{ου} αιώνα, η κίνηση στην πόλη γινόταν σχεδόν αποκλειστικά με άμαξες οι οποίες μετέφεραν τους επισκέπτες από το ένα κτίριο ή χώρο ενδιαφέροντος στο επόμενο (Townner, 1894, Sweet 2012), ενώ ο ενδιαμέσος χώρος δεν φαίνεται ακόμα να γίνεται αντιληπτός ως κάτι το ιδιαίτερα ενδιαφέρον και δεν εμπεριέχει αντίστοιχες αναφορές. Σε επίπεδο αντίληψης της πόλης, για τους περισσότερους επισκέπτες, τα μεγέθη και η κλίμακα των palazzo, των οδών και των πλατειών με τα σιντριβάνια και τους οβελίσκους εξάλλου θα αποτελέσουν μεν θέμα θαυμασμού αλλά ο θαυμασμός δεν θα παράξει δε ιδιαίτερη μνεία στις καταγραφές υποδηλώνοντας μικρό ενδιαφέρον (κατά κανόνα παραμένουν σε σύντομες γενικεύσεις πχ «Ευγενή παλάτια», «ίσιοι δρόμοι» κλπ (Sweet, 2012), κρατώντας την προσοχή στις αρχαιότητες και τα έργα τέχνης).

Οι αλλαγές όμως στον ιστό από τον Σίξτο και τους επόμενους πάπες, παράγουν μαζί ένα σύνολο το οποίο μπορεί να προσπελαστεί με σχετική άνεση, ασφάλεια και δίχως την αναγκαιότητα τοπικών ξεναγών (Ciceroni), όλο και ευκολότερα. Σταδιακά λοιπόν, η περιπλάνηση γίνεται σημαντικό μέρος του ταξιδιού προς τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, χρονικό σημείο που συμπίπτει με την εμφάνιση των μεσαιών τάξεων (που ούτως ή άλλως δεν είχαν την δυνατότητα μίσθωσης ειδικευμένων οδηγών), των συγγραφέων. Επίσης, όχι τυχαία, συμπίπτει με την έκδοση των πρώτων ειδικευμένων χαρτών όπως των Nolli και Piranesi καθώς και των πρώτων έντυπων «τουριστικών» οδηγών της πόλης όπως το Itinerario Istrutivo του G. Vasi.³⁸ Οι χάρτες αυτοί αποτελούν de facto μία ολιστική αναπαράσταση της πόλης η οποία μπορεί να εξεταστεί υπό δύο πρίσματα : την απεικόνιση του αστικού χώρου υποδοχής στην εποχή που εκδίδονται και ταυτόχρονα ως προς τη μορφή της πληροφορίας που παρέχουν.

Κατά την κορύφωση του Grand Tour, η φιγούρα από αδιαμφισβήτητα δεσπόζει στις χαρτογραφικές αποτυπώσεις, είναι αυτή του Giambatista Nolli. Η «La Pianta Grande di Roma» [Το μεγάλο σχέδιο της Ρώμης], μία ιχνογραφική αποτύπωση του αστικού ιστού παραμένει για δύο αιώνες η ακριβέστερη αποτύπωση του κέντρου της Ρώμης, χρησιμοποιούμενη από τις αρχές της πόλης έως τη δεκαετία του 1970. Ο χάρτης προσδιορίζει πληθώρα σημείων πολεοδομικής σημασίας (κτίρια, ναούς, μνημεία, ίχνη μνημείων, οδούς κλπ χωρίς ιδιαίτερη διάκριση) συνοδευόμενα από λοιπές πληροφορίες χωρικού και διοικητικού ενδιαφέροντος. Ο χάρτης του Nolli, αποτέλεσε τη βάση όλων των επερχόμενων (έως το 1970) παρέχοντας τοπογραφικής, χωρική και μάλλον και αρχιτεκτονική ματιά στη μορφή της πόλης της εποχής (ιχνογραφία), αλλά για τους επισκέπτες του Grand Tour όμως, το έργο του, δεν ήταν δυνατόν να ανταγωνισθεί την εμπορική επιτυχία και τη φήμη αυτών που αναπαριστούσαν την φυσική- προοπτική μορφή του χώρου. Ο ίδιος, αντιλαμβανόμενος ίσως την αδυναμία κατά την έκδοση του χάρτη, συνεργάστηκε με τον νεαρό τότε Giovanni Baptista Piranesi, παράγοντας μία μικρότερη και

³⁸ Η Ρώμη αποτελεί εξάλλου, κατά πάσα πιθανότητα την καλύτερα αποτυπωμένη πόλη του κόσμου ήδη από το μεσαίωνα. Οι vedutisti, ζωγράφοι «απόψεων της πόλης» (Vedute) αναπαριστούσαν τη πόλη με έργα ρεαλιστικά, με ειδικές τεχνικές χειρισμού του φωτισμού, που δημιουργούσαν εντυπωσιακά αστικά πορτραίτα που γινόντουσαν ανάρπαστα στην αγορά του Grand Tour. Καλλιτέχνες όπως ο Canaletto στη Βενετία, και οι Vasi και Piranesi στη Ρώμη, δημιούργησαν την ίδια εποχή ολόκληρες σειρές άλλοτε υπαρκτών πορτραίτων της καθημερινής ζωής, όσο σταδιακά και μίας λιγότερο υπαρκτής. Τα πρώτα αποτελούν εξαιρετικά κοινωνικές καταγραφές της υλικής και κοινωνικής πραγματικότητας της εποχής, ενώ τα δεύτερα καταγραφές του φαντασιακού της εποχής.

εύχρηστη εκδοχή του Pianta Grande, τον Piccola Pianta, έναν χάρτη με ‘αρχιτεκτονικό καπρίτσιο’ όπως αναφέρεται σαφώς και στο υπόμνημα που τον ακολουθεί.

Ο Piccola Pianta Di Roma Moderna, προϊόν συνεργασίας του Nolli με τον Piranesi, αποτελεί μία ουσιαστικά επανέκδοση του Pianta Grande με προσθήκες επιπλέον περιοχών αρχαιολογικού ενδιαφέροντος. Οι κλίμακες των δύο σχεδίων είναι κοινές και οι γραφικές αναπαραστάσεις σχεδόν πανομοιότυπες με αποτέλεσμα οι διαφορές των δύο χαρτών να είναι ελάχιστες, αλλά εξαιρετικά σημαντικές σε επίπεδο προγράμματος. Ο Piccola Pianta παραθέτει 402 σημεία ενδιαφέροντος, που στο σύνολό τους αναφέρονται σε κλασσικές αρχαιότητες, σε αντίθεση με το Nolli ο οποίος αναφέρει μόλις 10 αρχαία τοπωνύμια σε ένα σύνολο 170 χωρικών αναφορών. Η σύγχρονη πόλη φαίνεται να παραμένει σε μεγάλο βαθμό ένα πεδίο επαφής με το περισσότερο ενδιαφέρον παρελθόν, μέσα από το οποίο ερμηνεύεται. Ο Μικρός Χάρτης επίσης, είναι λόγω μεγέθους μεταφέρσιμος και ως εκ τούτου γρήγορα γίνεται ανάρπαστος καθώς καταγράφεται να κοσμεί τουλάχιστον τέσσερις νέες επαύλεις στη Βρετανία της εποχής, όπου και μεταφέρεται ως «Σουβενίρ» (Sweet, 2010)

Λίγα χρόνια αργότερα, ο Piranesi έχοντας αρχίσει να χτίζει αυτόνομα το όνομά του στη καλλιτεχνική σκηνή της Ρώμης, στήνει το εργαστήριο του στην ανανεωμένη κεντρική οδό της Via Del Corso, δύο βήματα από τα Ισπανικά Σκαλιά, τους Βρετανούς επισκέπτες και τα γνωστότερα κοσμικά αξιοθέατα. Τα διάσημα έργα του Piranesi με τη δυναμική τους, τη θεατρικότητα, τους δυναμικούς φωτισμούς και τη δραματουργική χροιά, σύντομα εκτοπίζουν τις προγενέστερες και συντηρητικότερες εκδοχές από την ‘Αγορά του Grand Tour’.³⁹ Οι γνώσεις του για τις αρχαιότητες και τον τρόπο κατασκευής των κτιρίων⁴⁰, μέσα από την μελέτη αρχαίων μαρμάρινων χαρτών της πόλης (Forma Urbis Romae), τον εξύψωσαν γρήγορα ως τον πλέον ικανό και γνωστό ‘αρχαιο-γνώστη’ (antiquarian”). Το έργο του «Antichità Romane» το 1756 του παρείχε τιμητική θέση στη « Society of Antiquarians of London» (με πρόσβαση στο καλλιτεχνικά ευαίσθητο και κυρίως εύπορο αριστοκρατικό βρετανικό κοινό), ενώ ταυτόχρονα

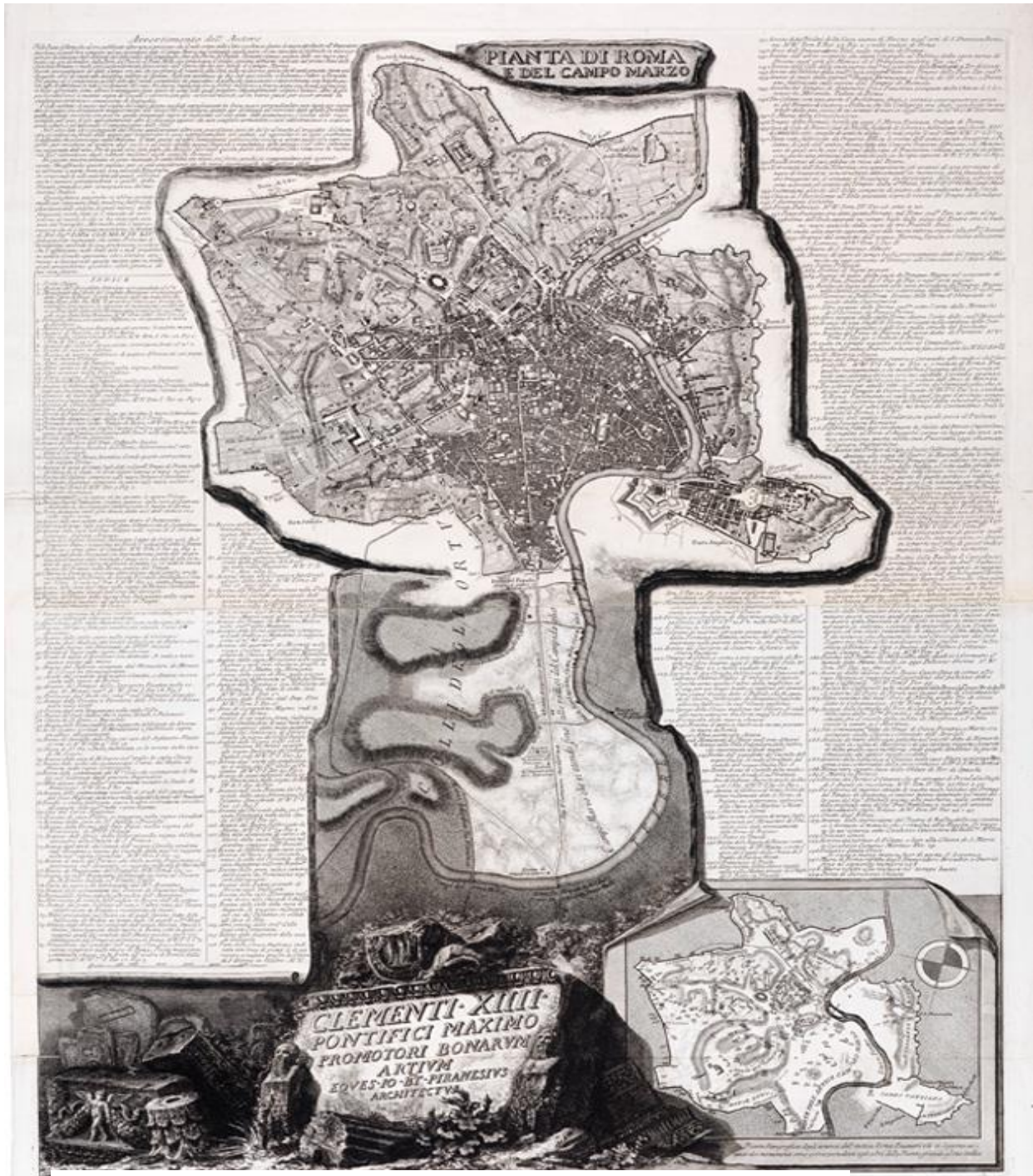

επισκεπτόμενος τη Ρώμη με τις απεικονίσεις του Piranesi στο Αππία Οδός- Piranesi. Πηγή Metr. Museum N.Y του με την πραγματικότητα της πόλης όπως την συνάντησε ει

⁴⁰ Ο Piranesi περνά το πρώτο στάδιο της ζωής του μεταξύ Ρώμης και Βενετίας, επιστρέφοντας οριστικά στη Ρώμη το 1740. Εργάζεται αρχικά ως ασκούμενος στο εργαστήριο του Giuseppe Vasi, ο οποίος ήδη εκείνη την περίοδο ήταν πέρα από Vedutista, ο παραγωγικότερος δημιουργός etchings, τα οποία προμήθευε σε προσκυνητές, ερευνητές, καλλιτέχνες και τουρίστες ως αναμνηστικά του ταξιδιού τους. Οι οξυγραφίες του (engravings) που γρήγορα κατέκλησαν υψηλούς κύκλους σε όλη την Ευρώπη, λειτούργησαν ακόμα και ως ‘κατάλογος’ διαφημίζοντας αντικείμενα που εμπνεόταν από τα αρχαία ερείπια. Από το 1747, ο Piranesi ήδη εργάζεται αυτόνομα, παράγοντας οπτικές της Ρώμης, τις οποίες συνεχίζει ανελλιπώς έως τον θάνατό του το 1778.

του παρείχε ασφαλή βιοπορισμό και κατόπιν μία σχετικά υψηλή για την εποχή περιουσία.

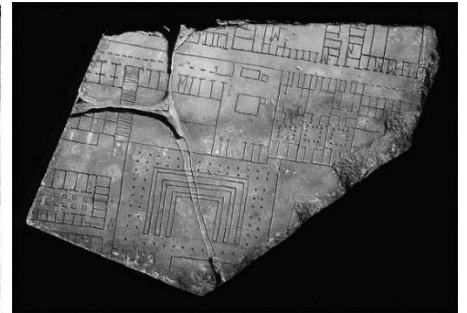
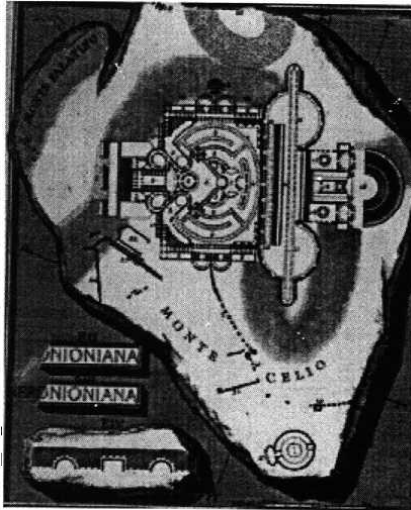
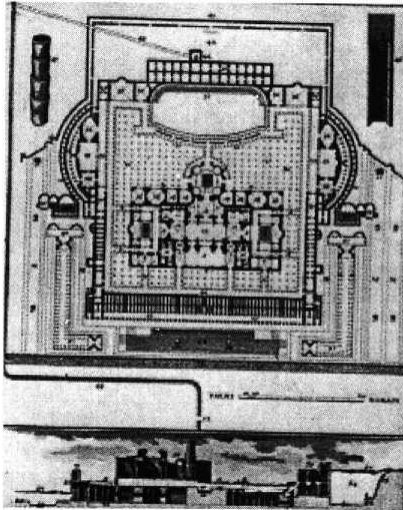
Παράλληλα με τη μελέτη των αρχαιοτήτων, ξεκινά να 'φαντάζεται' και μία εναλλακτική της κλασικής Ρώμης και σταδιακά και της σύγχρονης του. Στους χάρτες και τις απεικονίσεις που εκδίδει, παίρνει μέρος στη διαμάχη της εποχής υπέρ της Αξίας της Ρωμαϊκής τέχνης, η οποία μέχρι τότε κατά βάση είχε υποβαθμιστεί σε αντίγραφο της Αρχαίας Ελληνικής τεκμηριώνοντας τις θέσεις του μέσα από την μελέτη των αρχαιοτήτων της Ρώμης.⁴¹

11α Piranesi : Pianta Di Roma E Del Campo Marzo, 1774

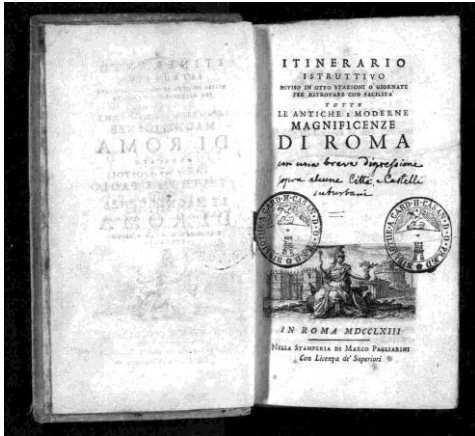
Επισημάνθηκαν ξαφνικά οι αρχαίοι τρωαίοι, κρινόμενοι ως διαρρηκτές της καθαρότητας του Ελληνικού πολιτισμού υποβαθμιζόμενοι σε φορείς μίας κατώτερη απομίμησης.

Προς επίρρωση των απόψεων του και ως μέσο ανάδειξης της «Ρωμαικότητας», παράγει ανελλιπώς απόψεις και σχέδια των αρχαίων μνημείων, τα οποία στηρίζει στη μελέτη τμημάτων του αρχαίου χάρτη Forma Urbis Romae, τμήματα του οποίου έχουν ήδη ανακαλυφθεί από την εποχή του. Τα κενά τμήματα τα συμπληρώνει με τη φαντασία του, με αποτέλεσμα το μεγαλύτερο μέρος της αναπαράστασης του να είναι απλά δικό του δημιούργημα (πχ Campo Marzo).⁴² Αυτό δεν εμποδίζει τις «πολεοδομικές του αναλύσεις» για την αρχαία Ρώμη να γίνονται εξαιρετικά δημοφιλείς για αρκετούς αιώνες, ενώ εν τέλει του χαρίζουν και τίτλο Ευγενίας για το συνολικό του έργο, καθώς ανακηρύσσεται από τον Πάπα Cavaliere Piranesi και γίνεται επίτιμο μέλος της Κοινωνίας των Αρχαιολόγων στο Λονδίνο.

Forma Urbis Romae : Υπαρκτά
Θραύσματα του Αρχαίου Ρωμαϊκού
Χάρτη και αναλύσεις Θραυσμάτων του
Piranesi

Σε αυτό το πλαίσιο, το ενδιαφέρον των επισκεπτών ως και τα μέσα του 18^{ου} αιώνα φαίνεται να περιστρέφεται αρχικά γύρω από τα υπάρχοντα κτίρια και μνημεία της κλασικής και αναγεννησιακής περιόδου, με το ενδιαφέρον να μετατοπίζεται σταδιακά προς τις νέες ανασκαφές. Οι αλλαγές ως εκ τούτου στις προτιμήσεις της Τουριστικής Αγοράς της εποχής επηρεάζουν με το ίδιο τρόπο και το είδος της πληροφορίας που παρέχεται στους διάφορους τουριστικούς 'οδηγούς' που συγκροτούνται την ίδια περίοδο. Για παράδειγμα, στις διαδοχικές εκδόσεις του οδηγού *Itinerario Istrutivo* του G. Vasi⁴³, τα σημεία ενδιαφέροντος εμφανώς κόβονται και ράβονται ώστε να

G. Vasi : *Itinerario Istrutivo- Le Antiche e Moderne Magnificenze di Roma* (1763). Ο Πρώτος πλήρης τουριστικός οδηγός της Ρώμης. Περιλαμβάνει τις χαρτογραφίες του Nolli ως πηγή και βάσει αυτών παραθέτει ένα πλήρες πανόραμα απόψεων (*Vedute*) για τα

ανταποκρίνονται στα γούστα των επισκεπτών, με σημεία άνευ ενδιαφέροντος να απαλείφονται ώστε να αντισταθούν με άλλα. Αγορές όπως το Campo di Fiero, όντας και σημείο των δημόσιων εκτελέσεων κατά την περίοδο της ιεράς εξέτασης, η αγορά της Porta di Ripetta, οι αναφορές για τα φιλανθρωπικά ιδρύματα στη Trastevere, ή οι μικρότερης σημασίας ναοί, αντικαθίστανται αργότερα με πληροφορίες για πίνακες, αγάλματα και αρχαιότητες που βρίσκονται σε παλάτια και ναούς, με μία ελεύθερη απόδοση του επιθέτου 'pittresco' (γραφικού), να συνοδεύει στις λεζάντες τις νέες αισθητικές προτιμήσεις⁴⁴. Το *itinerario* μεταφράζεται γρήγορα στα Αγγλικά και τα Γαλλικά και κυκλοφορεί συνεχώς για όλον τον επόμενο αιώνα⁴⁵, βρίσκοντας τη θέση του σε κάθε επίδοξο Τουρίστα προτού αυτός ξεκινήσει το ταξίδι του.⁴⁶

⁴³ Γεννημένος στο Κορλεόνη της Σικελίας, ο Giuseppe Vasi (1710-1782) έζησε μέσα από το έργο του στη Ρώμη, ως ένα διάσημος *Vedutisti* όπως και ο Panini και ο Piranesi. Είναι περισσότερο γνωστός για τις λεπτομερείς αποτυπώσεις της Ρώμης, οι οποίες ως σύνολο αποτελούν ένα λεπτομερές αναπαραστατικό - οπτική καταγραφή συμπλήρωμα στο χάρτη του Nolli. Συγκεκριμένα, οι 238 αποτυπώσεις στους 10 τόμους του *Magnificenze di Roma antica e moderna* (1760)- παρέχουν ξεκάθαρη εικόνα της πόλης, κατά κάποιο τρόπο σαν το αντίστοιχο του χάρτη του Nolli σε 3 διαστάσεις. Το έργο περιέχει 9 τόμους με το σύνολο των αναπαραστάσεων που αποτυπώνουν το αστικό τοπίο της Ρώμης σε υψηλότερη λεπτομέρεια. Το 10ο βιβλίο φέρει το όνομα *Itinerario*, και αποτελεί ένας συνοπτικό οδηγό της πόλης, με σχέδια πληροφορίες και τοπογραφικές σημειώσεις.

⁴⁴ Η Piazza Navona για παράδειγμα, λάμβανε σταθερά ιδιαίτερη μνεία αν και πλέον σημειωνόταν αρνητικά η διεξαγωγή εβδομαδιαίων παζαριών εντός της, λόγω των σκουπιδιών που κατέκλυζαν το χώρο κατόπιν

⁴⁵ Ο Vasi, παρότι εξαιρετικά δημοφιλής στα μέσα του 18^{ου} αιώνα, σταδιακά λησμονείται επισκιασμένος από τον κατά πολύ δημοφιλέστερο σύγχρονό του Piranesi. Επανέρχεται στο προσκήνιο κατά τις δεκαετίες του 80 και 90 όταν τα αυστηρά προοπτικά του έργα που πηγάζουν από τις μετρήσεις του Νόλι, εξετάζονται παράλληλα με το χάρτη, δίνοντας ξεκάθαρη οπτική, μορφολογική αλλά και ιστορικά συμπληρωματική χροιά στην 'χαρτογράφηση' της χωρικής και κοινωνικής Ρώμης της εποχής.

Prospetto dell'Alma Citta di Roma . Giuseppe Vasi 1765

Giuseppe Vasi, Εικονογράφηση της πόλης, βασισμένης τοπογραφικά στο χάρτη του Nolli (1765), πηγή Un. Oregon
 εν γένει, ας σημειωθεί, τις ανακαινιστικές της επιτυχίες και τις καινογραφίες έως τα μέσα του 19
 αιώνα, τα σχόλια για τη σύγχρονη πόλη και τους κατοίκους της είναι ελάχιστα και δίχως να
 φανερώσουν κάποιο ιδιαίτερο ενδιαφέρον. Ενδεικτικά, οι γραπτές πηγές της αρχικής περιόδου
 συνήθως περιορίζονταν αρχικά στην περιοχή της Trastevere, εν μέρει διότι η γειτονιά
 παρουσίαζε ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (με τους κατοίκους της να συστήνονται ως ‘αυθεντικοί’
 Ρωμαίοι), αλλά κυρίως λόγω της α) έλλειψης ιδιαίτερων κτιρίων αναφοράς και β) της κακής
 φήμης ως προς την επικινδυνότητα (καταγράφεται από πολλούς επισκέπτες η βάρβαρη συνήθεια
 των κατοίκων να φέρουν μαχαίρια (stiletto) και να εμπλέκονται σε καυγάδες για ασήμαντες
 αφορμές με ξένους επισκέπτες. Η επικινδυνότητα και η ασφάλεια των τουριστών, αποτελούσε
 βεβαίως σταθερό σημείο αναφοράς των περιγραφών και αλλά και των συμβουλών/παρεμβάσεων
 προς υποψήφιους επισκέπτες. Η έλλειψη επίσης φωτισμού και η απουσία ‘σοβαρής
 αστυνόμευσης και δημόσιας τάξης’, μαζί με το γεγονός η πληθώρα των εκκλησιών παρείχε
 άσυλο και σε διάφορους μικρο-εγκληματίες, εντοπίζονται ως κύρια αίτια αυξημένων κινδύνων
 ασφάλειας. (Sweet, 2012)

Οι περιγραφές ομοίως, τρόπων και εθίμων, ποτέ δεν υπήρξε ιδιαίτερα ενδελεχής για τη Ρώμη,
 σε αντιδιαστολή με άλλες πόλεις όπου η ‘εμπειρία’ (*κυρίως Νάπολη) δεν καθοριζόταν σε τόσο
 μεγάλο βαθμό από τις λίστες κτιρίων, αξιοθέατων και συλλογών τέχνης αλλά από εκδηλώσεις,
 τρόπο ζωής κλπ. Οι κάτοικοι δε της Ρώμης, σε μεγάλο βαθμό παρέμεναν αόρατοι στις
 καταγραφές των επισκεπτών, παρά το γεγονός πως από τις αρχές του 18ου αποτελούσε όλο και
 περισσότερο συγγραφική και καλλιτεχνική συνήθεια η αναπαράστασή της «καθημερινότητας»
 του απλού κόσμου.

Από τα μέσα του 18^{ου} αιώνα όμως, τα νέα για τις ανακαλύψεις στο Ερκολάνο (1738) και την Πομπηία (1748) προκαλούν κύματα ενθουσιασμού στους επισκέπτες και αναπαράγονται αναλυτικά στον Βρετανικό τύπο της εποχής σηματοδοτώντας μία μεταστροφή στον τρόπο αντίληψης της πόλης. Οι ανασκαφές σε επίπεδο οικισμού παρά κτιρίου, οι οποίες αποτελούσαν ήδη ενδιαφέροντα θέματα σε ακαδημαϊκό και γενικότερο επίπεδο, για πρώτη φορά έδωσαν το έναυσμα για την αντίληψη της Ρώμης και των άλλων αστικών κέντρων ως συστήματα ποικίλων λειτουργιών, κατοίκων και χώρων και όχι απλώς χώρο ιστορικής μνημειακότητας (Χώρων της Γερουσίας, των Αυτοκρατόρων, των Ιερών και των Λεγεώνων- σ.σ Piranesi : Pianta Di Roma E Del Campo Marzo, στην αναπαράσταση του 'εκτεταμένου' Campo marzo, δεν υφίστανται πουθενά κατοικίες) , ανεβάζοντας σταδιακά την κλίμακα από το κτίριο σε επίπεδο αστικού χώρου και αντίστροφα από τα μνημεία στην καθημερινότητα, οπότε οι κάτοικοι και η πόλη αρχίζουν να εμφανίζονται στα λογοτεχνικά κείμενα των συγγραφέων/ταξιδιωτών. Το αυξανόμενο ενδιαφέρον για την 'καθημερινότητα' της Ρώμης φέρει όμως και ένα νέο χαρακτηριστικό : δεν αποτελείται μόνο από εκδηλώσεις θαυμασμού όπως παλαιότερα, αλλά περιέχει ταυτόχρονα και πλήθος μορφών.

Σε ένα γράμμα στον πατέρα του το 1778 ο Russel, ο οποίος εργαζόταν πλέον ως ξεναγός Ciceroni στην Ρώμη γράφει για τους δυσαρεστημένους επισκέπτες « Φορτισμένοι με τις μεγάλες ιδέες που έχουν σχηματίσει από μόνοι τους, ή από προφορικές επαφές με άλλους, έχοντας δει και έχοντας ακούσει για τις 'αρχαίες ιδιαιτερότητες' μεγαλοποιημένες σε τέτοιο βαθμό.....αναμένουν να βρουν κτίρια όπως το Καπιτώλιο άθικτα να τους περιμένουν. Με την εικόνα τους, διαμορφωμένη από την ανέγγιχτη τελειότητα του Desgodetz ή την υπερβολική κλίμακα και μνημειακότητα του Piranesi, δεν κατανοούν πως το σφάλμα είναι δικό τους.

Ο John Mayne φτάνοντας το 1814 στη Ρώμη γράφει, Την πρώτη ώρα μετά που έφθασα στη ρώμη, δεν μπορούσα παρά να επαναλαμβάνω την ερώτηση στον εαυτό μου , Είμαι αλήθεια στη Ρώμη;» .. «και η δυσκολία να ανυψώσω τη φαντασία μου ώστε να νιώσει σε πλήρη ισχύ την 'κατάσταση', μονάχα κατάφερε να με καταθλίψει ακόμα περισσότερο» (Russel και Mayne σε Sweet,2012)

Παρατηρήσεις όπως οι παραπάνω, σταδιακά γίνονται όλο και πιο εμφανείς στα γραπτά των Ρομαντικών συγγραφέων. Η αλλαγή της στάσης που παρατηρείται εν γένει μετά το τέλος του 18^{ου} αιώνα φαίνεται να είχε μάλλον ιστορικά ρίζες **και** στην αλλαγή θέασης του «προορισμού σε σχέση με την 'πατρίδα'». Η μορφή της επανεφεύρεσης της Ρώμης από τους αρχαιολάτρεις επισκέπτες και από καλλιτέχνες όπως ο Piranesi, σαφώς πήγαζε από ιδιότητες των επισκεπτών που τις πρόβαλαν στο ασαφές ακόμη παρελθόν της. Σαφέστατα όμως, η «Ρώμη» ως ιδέα, σίγουρα αποτελούσε αντικείμενο θαυμασμού σταθερά, αλλά ταυτόχρονα αποτελούσε και μέτρο σύγκρισης και κριτικής με τη σύγχρονη Βρετανία.

Η Μπαρόκ Ρώμη, με τις αρχαιότητες και τα σύγχρονα αξιοθέατα, αποτελούσε σταθερά για τους Βρετανούς ένα αξιομνημόνευτο αξιοθέατο, πολύ περισσότερο στις αρχές του 18ου αιώνα, εποχή κατά την οποία οι Βρετανικές πόλεις δεν είχαν αρχίσει να αναπτύσσονται ιδιαίτερα. Η εικόνα όμως αρχίζει σταδιακά να αποδομείται, ιδιαίτερα στη δεύτερη φάση του Ρομαντικού Ταξιδιού. Οι παρατηρήσεις -και τα παράπονα- για την έλλειψη τάξης και καθαριότητας αρχίζουν να αποκτούν όλο και μεγαλύτερη έκταση και ένταση για τους πιο απαιτητικούς επισκέπτες. Η

έλλειψη πεζοδρόμησης των οδών, η οποία στις νέες πολεοδομικές παρεμβάσεις στη Βρετανία είχε γίνει συνώνυμο της «πολιτισμένης Αστικότητας» αναφέρεται όχι μονάχα ως πρακτικό μέτρο κατά της σκόνης και της δυσωδίας, αλλά συγκρίνεται σε αντιπαράταξη και με τους ‘δρόμους’ της Αρχαίας Ρώμης. Η παρακμή ως εκ τούτου της «Ρωμαϊκής οδού», αποδίδεται εν μέρει στη γενικότερη παρακμή της πόλης αλλά και συνδέεται άμεσα με την εμφάνισή των νέων οδών στους Λονδρέζικους δρόμους (εμμέσως υποδεικνύοντας τους ίδιους τους Βρετανούς ως έμμεσους κληρονόμους των κοινών ‘αρχών’). Η σχέση Βρετανίας-Ρώμης δεν εκλαμβάνεται πλέον ως αντικείμενο γραμμικής αντίληψης ανωτερότητας-κατωτερότητας. Σταδιακά, τα palazzo οι πηγές και τα σιντριβάνια εκλαμβάνονται όχι μόνο ως έργα θαυμασμού αλλά και ως πηγές διαφθοράς και αντανάκλασεις μίας επιδεικτικής κατανάλωσης, αντί για χρηστικότητα και αληθινή αισθητική.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ΑΝΤΙΠΑΡΑΘΕΣΗ ΑΦΕΤΗΡΙΑΣ-ΠΡΟΟΡΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΤΟ ΤΕΛΟΣ ΤΟΥ GRAND TOUR

Από το Ρομαντισμό.....

Ο Ρομαντισμός στη Ρώμη, φαίνεται πως καλλιεργήθηκε μέσα από την αναζήτηση ενός φανταστικού δεσμού με το πνεύμα της ιστορίας της και όχι του παρόντος της. Η εικόνα της πόλης στις αρχές του 19^{ου} αιώνα είχε πλέον γίνει καθαρά αντικείμενο φαντασίας/ερμηνείας, παρά ‘αντικειμενική αποτύπωση’. Ο τουρισμός βοήθησε πιθανόν στο να καλλιεργήσει αυτήν την οπτική, ως καίρια παράμετρος διαμόρφωσης των ποιοτικών κριτηρίων ώστε η πόλη κατανοείται ως αφήγηση: Αντί να περιγράφουν μεμονωμένα αντικείμενα, οι ταξιδιώτες με τη βοήθεια των χαρτών στα χέρια άρχισαν σταδιακά να καταγράφουν την προσωπική διαδρομή τους μέσα από τους δρόμους και το περιβάλλον στο οποίο περνούσαν. Περιγράφουν τα βρώμικα σοκάκια μέσα από τα οποία έπρεπε να περπατήσουν για να φτάσουν κάπου και τα υποβαθμισμένα κτίρια που βρισκόντουσαν γύρω. Παρά τις αρχαιότητες που ακόμα δεσπόζουν ως βασικός λόγος ταξιδιού, η πόλη σιγά σιγά αρχίζει να φαντάζεται σαν κοινωνικός χώρος και όχι απλή συλλογή κτιρίων. Οι εντυπωσιακές αναπαραστάσεις που είχαν κατακλύσει την Ευρώπη διατήρησαν μεν το ρεύμα επισκεπτών και για το πρώτο μισό του 19^{ου} αιώνα αλλά η δυσαρέσκεια των επισκεπτών γίνεται όλο και συνηθέστερη και αποτυπώνεται κυρίως στην απογοήτευση τους, όταν αποτυγχάνουν να νιώσουν με την **φαντασία** τους την ‘**εμπειρία**’ των χώρων όπως την ανέμεναν.

Ο Jones Forsyth ξεκινά την καταγραφή του για τη Ρώμη, ενημερώνοντας το κοινό του πως , όποιος έρχεται με τις εικόνες του Piranesi στο μυαλό του, θα απογοητευθεί άσχημα με τις σκηνές που θα συναντήσει, ενώ « *Τα αντικείμενα τα οποία αναμένεται περισσότερο να επισκεφθείτε, όπως η στήλη του Τραϊανού και η Φοντάνα του Τρέβι, θα είναι πιθανότατα απροσπέλαστα από τη βρώμα.*» Σε μία σύγκριση της αρχαίας με τη σύγχρονη πόλη, προσθέτει ένα νέο κριτήριο αξιολόγησης της ποιότητας του αστικού χώρου για τη Βρετανική κοινωνία, τις δημόσιες τουαλέτες, ενημερώνοντας με δόση σαρκασμού πως «*Η αρχαία ρώμη περιείχε τουλάχιστον 144 από αυτές, συν αποχέτευση... στη σύγχρονη πόλη δε θα βρείτε καμία.*» Τα συντριβάνια, όπως αναφέρουν διάφοροι τουρίστες όντας «*βρώμικα και μολυσμένα με σάπια τρόφιμα*» έχουν άφθονο νερό, το οποίο όμως δεν χρησιμοποιείται για να καθαριστούν οι δρόμοι.⁴⁷ Η αγανάκτηση του Forsyth, δεν ήταν ιδιαίτερος παράξενη για την εποχή του, αλλά σε καμία περίπτωση δε πρόκειται να είχε διατυπωθεί τόσο ωμά για τη Ρώμη έναν αιώνα νωρίτερα. Από τα τέλη του 18ου αιώνα, η προσωπική εμπειρία αρχίζει να παίρνει έναν όλο και σημαντικότερο ρόλο στην αναπαράσταση των εντυπώσεων, εκφράζοντας το ίδιο αισθήματα αγανάκτησης και απογοήτευσης πλάι στον ενθουσιασμό.

Στον Εθνικισμό....

Οι αλλαγές σχετίζονται βεβαίως και με τη μετατόπιση του τρόπου με τον οποίο οι επισκέπτες αντιλαμβάνονται τη δική τους σχέση με τον προορισμό. Μέχρι τους ναπολεόντειους πολέμους και τη συνθηκολόγηση της Ρώμης στους Γάλλους, διαμορφώνεται σταδιακά μια σαφής αίσθηση μεταξύ των Βρετανών ως προς την ανώτερη ευημερία τους, όχι μόνο απέναντι στους σύγχρονους Ρωμαίους, αλλά και την Αρχαία Ρώμη. Οι μομφές ως εκ τούτου ήταν και το κύριο μέσο με το οποίο προέβαλαν την ανωτερότητα τους σε σχέση με τη ρωμαϊκή αριστοκρατία (Η 'κατάντια τους' αποτυπωνόταν εξάλλου στην ανάγκη τους για πώληση των καλλιτεχνικών συλλογών τους και τη μίσθωση των παλατιών τους στους Τουρίστες.⁴⁸

Το 1775, ο John Entick, εκδότης λεξικών και ιστορικών βιβλίων, με στόμφο ανακηρύσσει την ανωτερότητα της Βρετανίας προς της Ρώμη, ως προς το 'Σύνταγμα, τις κτήσεις, το εμπόριο, το πλούτο και την ισχύ'. Η Βρετανία, όπως το έθεσε ο Gibbon, ήταν πλέον το πρώτο έθνος που πετυχαίνει να ενώσει «τα οφέλη της Κοινωνικής Τάξης με την Ευλογία της Ελευθερίας» σε αντίθεση με τη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία όπου τα βασανιστήρια και ο θάνατος αθώων ανθρώπων σε αρένες, ήταν κοινή ψυχαγωγία. Ακόμα και το μέγεθος των χώρων, αντικείμενο παλαιότερου θαυμασμού, όπως αρένες και θέατρα και Λουτρά, υπολογίζει , κάλυπταν το 10% του πληθυσμού της Ρώμη, καθιστώντας τους Ρωμαίους πολίτες μάλλον τους αδρανέστερους (τεμπέληδες) ανθρώπους που υπήρξαν ποτέ.

Το 1776, ο αρχιτέκτονας John Gwynn , μην έχοντας βρεθεί ποτέ στη Ρώμη, στα πλαίσια της πρότασης του για την ανοικοδόμηση του Λονδίνου, αναφέρει πως οι Άγγλοι αποτελούν τώρα αυτό που οι Ρωμαίοι υπήρξαν, χαρακτηριζόμενοι οι ίδιοι από δύναμη και πολυτέλεια,

⁴⁷ Ο Eaton σχολιάζει φλεγματικά για την Παπική Εξουσία «αξιοποιώντας λίγο από το νερό που τόσο άσκοπα χάνεται στα συντριβάνια [...] οι υποτελείς του θα είχαν πολύ καθαρότερα σώματα και καθόλου πιο βρώμικες ψυχές» .

⁴⁸ Μετά τα μέσα του 18ου αιώνα και την επέκταση των ανασκαφών και εκτός Ιταλίας, η ακαδημαϊκή μετατόπιση του κέντρου ενδιαφέροντος βαίνει σταδιακά προς την Ελληνική Τέχνη η οποία αναγνωρίζεται ως πηγή της Ρωμαϊκής (συνδεόμενη και με την εμφάνιση του Νεοκλασικισμού).

ξεπερνώντας κάθε άλλο έθνος στο εμπόριο και τις εξερευνήσεις. «Η Γνώση μας είναι σεβαστή παγκοσμίως, οι νόμοι μας αντικείμενο ζήλιας και τα εδάφη μας εξαπλώνονται σε μεγάλο μέρος του κόσμου». Αν για τον Gwyn, η σύγχρονη Αγγλία μπορούσε να ‘αναμετρηθεί’ με τους Ρωμαίους, προς τα τέλη του αιώνα σταδιακά διαμορφώνεται η αίσθηση πως μπορούσε και να ξεπερασθεί. «*Τίποτα που να μοιάζει με μια τρύπα όπως αυτή [η Piazza della Rotonda] θα μπορούσε να υπάρχει στην Αγγλία*», αναφώνησε ο Charlotte Eaton, «*ούτε είναι πιθανό η αγγλική φαντασία να μπορεί να συλλάβει μία τόσο απαίσια οσμή και βρώμα*»..

Και το τέλος του Grand Tour

Οι Βρετανοί επισκέπτες μέσα στους 2 τελευταίους αιώνες, είχαν αποκτήσει μερικά από τα πιο δημοφιλή δείγματα τέχνης και αρχαιότητας από τις συλλογές της ρωμαϊκής αριστοκρατίας και είδαν τους εαυτούς τους ως νέους ηγέτες της φωτισμένης και καλλιεργημένης τάξης των πατρώνων των τεχνών. Η φτώχεια της ρωμαϊκής αριστοκρατίας και η εξάρτησή τους από το εισόδημα που έφεραν οι Βρετανοί τουρίστες ήταν απόδειξη ότι το σφρίγος και η δύναμη της Ρώμης είχαν περάσει εδώ και καιρό. Η ρωμαϊκή οικονομία - εξαρτημένη σε μεγάλο βαθμό από την τροφοδοσία των επισκεπτών, την παραγωγή έργων ζωγραφικής και αγαλμάτων, την πώληση σουβενίρ και αναμνηστικών, δεν άξιζε καθόλου τη συζήτηση, πόσο μάλλον τον θαυμασμό. Η αίσθηση του διαφορετικού πεπρωμένου της Βρετανίας έγινε ισχυρότερη, ενθαρρύνοντας την τάση να αμφισβητήσει τον παραδοσιακό τρόπο ανθρωπιστικής προβολής της πόλης.

Πίσω στη ‘πατρίδα’ εξάλλου, η Ρώμη ήταν παρούσα και στο Βρετανικό χώρο, όχι μόνο μέσω της ‘φαντασίας’ του Piranesi και την εικονογραφία του Vasi, αλλά και στους ρωμαϊκούς δρόμους, τα τείχη, τον ιστό των πόλεων και στις συλλογές νομισμάτων των ιδιωτικών συλλογών. Η γνώση της Ιταλίας και των ρωμαϊκών αρχαιοτήτων από το 16^ο και 17^ο αιώνα, η οποία συνέβαλε στη διαμόρφωση του αρχάριου-αρχαιολόγου και φιλότεχνου ‘ευγενή’, κατά τον δέκατο όγδοο, οδήγησε σε εκτεταμένη καταγραφή και ανάκτηση της Ρωmano-βρετανικής κληρονομιάς. Ως αποτέλεσμα, από τις αρχές του 19^{ου} αιώνα, οι Βρετανοί αρχαιολάτρες ερευνητές φαίνεται να στρέφονταν όλο και περισσότερο στη μελέτη των προρωμαϊκών, σαξονικών και μεσαιωνικών αρχαιοτήτων στη γενέτειρα και δεν εμφανίζονται πλέον τόσο πρόθυμοι να αποδώσουν ρωμαϊκές καταβολές σε όλα τα σημαντικά ευρήματα, και πολύ περισσότερο στο να παραδεχτούν την ανωτερότητα της Ρώμης έναντι της τοπικής βρετανικής ή αγγλοσαξονικής κληρονομιάς. Μια νέα αφήγηση «αγγλικού επιτεύγματος» φαίνεται να αναδύεται μαζί με τον Ρομαντισμό και φυσικά τον Εθνικισμό, η οποία όφειλε πολύ λιγότερα στη Ρώμη και πολλά περισσότερα στην μητέρα Αγγλία.

Σε αυτό το πλαίσιο, η αξία των πολεοδομικών σχεδίων του Σίξτου V, όπως η Strada Felice, αμφισβητήθηκε επίσης. Ο Morgan (Morgan 1792 σε Sweet,2012) τον κατηγορεί, ως «αυτόν» που έριξε δρόμους και σπίτια για να δημιουργηθούν χώροι ώστε να χτίσει τα παλάτια του. Τα πρότυπα με τα οποία οι Βρετανοί επισκέπτες έκριναν ότι η σύγχρονη πόλη είχε υποστεί ουσιαστική αλλαγή από τις αρχές του 18ου αιώνα, πλακόστρωτα δρομάκια, κομψές πλατείες, υπέροχα δημόσια κτίρια, αποτελούσαν χαρακτηριστικό πλέον όχι μόνο του Λονδίνου αλλά και πολλών επαρχιακών πόλεων. Η Ρώμη από την άλλη δεν είχε τίποτα αντίστοιχο να αντιπαραθέσει στην εκρηκτική ανάπτυξη του Εδιμβούργου, του Δυτικού Λονδίνου, του Δουβλίνου ή του Λίβερπουλ.

«Ποτέ δεν είμαι πιο απογοητευμένος από τη Ρώμη», λέει ο John Patteson στη μητέρα του, «Έφερα τις ιδέες ενός Λονδίνου» μαζί μου, το οποίο είναι απείρως ανώτερο από αυτή (Ρώμη) ως πόλη ».

«Τα έργα των Ρωμαίων γίνονται σιγά σιγά σκόνη στην υπέροχη πόλη τους» σημειώνει επίσης ο εκδότης του Londinium redivivum, *«αλλά τα έργα των προγόνων μας χλευάζουν τις προσπάθειες του Χρόνου και θα το κάνουν για αιώνες μετά τον αφανισμό της Ρώμης»*... (Sweet, 2012). Ακόμη και εν μέσω της Ρώμης, οι Βρετανοί ταξιδιώτες θα μπορούσαν να βρεθούν ξαφνικά με παρόμοια συναισθήματα. Παρ' όλους τους παλμούς του ενθουσιασμού που ο John Cam Hobhouse ισχυρίστηκε ότι αισθάνθηκε όταν πλησίαζε τη Ρώμη, παρατήρησε ωστόσο ότι τα κτίρια του πρόσφατα ανασκαφικού φόρουμ κάλυπταν μαζί ένα χώρο *«όσο ένα από τα μικρότερα τετράγωνα του Λονδίνου»* Η Ρώμη, καταλήγει αποφασιστικά ο John Owen, *«είχε τη βασιλεία της [...] και η Βρετανία, κάποτε υποτελής της, κοιτάζει με υπερήφανη περιφρόνηση στα ερείπια της»* .

Η Ρώμη ήταν εν τέλει αναμφισβήτητα τοποθετημένη σε συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο και με «αντικειμενικά» κριτήρια συρρικνωμένη από ιδέα σε μέγεθος, σημαίνοντας ταυτόχρονα το τέλος του Grand Tour .

Ιχνογραφώντας τη σύγχρονη τουριστική πόλη

Το τέλος του Grand Tour και η 'έλευση' των νεότερων χρόνων, σήμαινε κάτι περισσότερο από την απώλεια ενός αριθμού επισκεπτών και κάποιων εσόδων για τη πόλη: σήμαινε το τέλος της «Δεύτερης Ρώμης» της παπικής εξουσίας και της Αναγεννησιακής και Μπαρόκ Πολιτιστικής ακμής. Αν από το 15^ο έως το 18^ο αιώνα ο αστικός χώρος και όλη η 'ζωή' της πόλης είχε διαμορφωθεί γύρω από τα διάφορα κύματα επισκεπτών, καλλιτεχνών, προσκυνητών και κοσμικών τουριστών, ο 19^{ος} αιώνας σηματοδοτούσε μία μακροχρόνια και επίπονη μεταβολή στη δομή και τη μορφή της. Οι 'μοντέρνοι' χρόνοι θα φέρουν μαζί τους μία συνολική μεταλλαγή αστικών λειτουργιών η οποία θα μεταβάλει χρήσεις γης, θα εκβιομηχανίζει την παραγωγή, θα ορίσει την αντίληψη της πόλης ως «μηχανής» και θα αλλάξει τη μορφή του νέου ιστού που προστίθεται.

Η Ιταλική ενοποίηση από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα δίνει ένα νέο ρόλο στη πόλη η οποία μετατρέπεται από ιστορικό, θρησκευτικό και καλλιτεχνικό κέντρο με διεθνή προσανατολισμό στη νέα πρωτεύουσα του Ιταλικού κράτους και εθνικό κέντρο. Η επιρροή του Βατικανού θα βαίνει ομοίως σταθερά μειούμενη στη ζωή της πόλης, ενώ η πόλη αποκτά ολοένα και περισσότερο την ταυτότητα του διοικητικού κέντρου. Βάσει των παραπάνω, η σημασία του

ιστορικού της κέντρου υποβιβάζεται, όπως και η εξάρτησή της ζωής των κατοίκων από το τουριστικό φαινόμενο εν γένει. Ο τουρισμός του τέλους του 19^{ου} και του 20^{ου} αλλάζει εξάλλου προορισμούς και ακολουθεί αρχικά την επέκταση των σιδηροδρόμων, κατόπιν των οδικών αξόνων και τέλος των αεροπορικών γραμμών στην αναζήτηση νέων προορισμών στις μεσογειακές και μη ακτές, δίχως ιδιαίτερο ενδιαφέρον για τα αστικά κέντρα των πόλεων πέραν μεμονωμένων εξειδικευμένων ομάδων. Κατά τους χρόνους του Μουσολίνι, το ιστορικό κέντρο λαμβάνει τις πλέον πρόσφατες παρεμβάσεις του, σημειακές μεν αλλά με έντονη συμβολική φόρτιση ως το οίονοι κέντρο της «νέας Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας», κάτι όμως που αποτυγχάνει να πράξει ιστορικά. Η σημασία της πόλης εν τέλει, συρρικνώνεται σε διεθνές επίπεδο και για πρώτη φορά μετά την αρχαιότητα δεν αποτελεί **πρότυπο αστικής οργάνωσης**, έχοντας ξεπεραστεί σε σπουδαιότητα κατά πολύ όχι μόνο από το Λονδίνο, το Παρίσι ή τη Νέα Υόρκη, αλλά και από πληθώρα περιφερειακών πόλεων.

Πάραυτα, το αστικό κέντρο της πόλης βγαίνει σχετικά άθικτο από όλες τις παραπάνω μεταβολές και διατηρώντας τις αρχαιότητες, το μεσαιωνικό χαρακτήρα και τις παρεμβάσεις της Μπαρόκ περιόδου, δύο αιώνες μετά τους χάρτες του Nolli και του Piranesi θα αναδυθεί εκ νέου, σταδιακά και σχετικά ανοργάνοτα, ως το πρότυπο μίας νέας φανταστικής εκδοχής του ρόλου της πόλης, σε θεματική μάλλον απρόσμενη : Μέσα από την αναζήτηση της χαμένης «Αστικότητας» στα ιστορικά και μη αστικά κέντρα, στη «τραυματική» μετα-Ciam πολεοδομική εποχή, μία νέα φουρνιά «υψηλών» επισκεπτών με αρχιτεκτονικές, πολεοδομικές, καλλιτεχνικές και ιστορικές αναφορές θα επισκεφτούν την πόλη και θα εκδώσουν τόμους που θα μελετούν ακριβώς εκείνα τα χαρακτηριστικά που οι ίδιοι αναζητούν. Αποτελώντας σταθερά το αντικείμενο της Αστικής Εικονογραφίας των Rowe, Venturi, Rossi, Krier, Bacon και άλλων, η Ρώμη της Μπαρόκ Περιόδου, του Grand Tour και του Σίξτου, θα αποτελέσει εκ νέου το «Αρχέτυπο» της μετα-βιομηχανικής στροφής των πόλεων προς τον τουρισμό, τις υπηρεσίες και τον ελεύθερο χρόνο. Η «Τρίτη Ρώμη» της επανα-ανακάλυψης των ιστορικών κέντρων ως εκ τούτου, εμμέσως θα αποτελέσει πηγή έμπνευσης της μεταμοντέρνας στροφής στις αστικές και πολεοδομικές αναπλάσεις, μαζί με όλη την κριτική που αυτή θα φέρει μελλοντικά και συνεχίζεται ως σήμερα.

ΤΕΛΟΣ

Αναφορές

Argan, G. (2013). *The Crisis of Values. Essays on Modern Art and Architecture 1930-1965*. New York, Columbia Graduate School of Architecture.

Bacon, E. N. (1976). *Design of cities*. New York: Penguin books.

Batten, C. (1978). *Pleasurable instruction: form and convention in eighteenth-century travel literature*. Univ of California Press.

Burdon, G. (1960). SIR THOMAS ISHAM AN ENGLISH COLLECTOR IN ROME IN 1677–8. *Italian Studies*, 15(1), 1-25.

Chard, C. (1999). *Pleasure and guilt on the Grand Tour, travel writing and imaginative geography, 1600-1830*. Manchester University Press.

Clarke, J., & Critcher, C. (1985). *The devil makes work: Leisure in capitalist Britain*. Macmillan.

Dimanche, F., & Samdahl, D. (1994). Leisure as symbolic consumption, A conceptualization and prospectus for future research. *Leisure Sciences*, 16(2), 119-129.

Egyptomania in Piranesi's Rome, Susan Petty Moneyhon.
https://www.academia.edu/12338528/Egyptomania_in_Piranesis_Rome

Evans, G. (2003). Hard- branding the cultural city—from Prado to Prada. *International journal of urban and regional research*, 27(2), 417-440.

Giddens, A. (1991). *Modernity and self-identity: Self and society in the late modern age*. Stanford university press.

Gilboy, E. W. (1936). The cost of living and real wages in eighteenth century England. *The Review of Economic Statistics*, 134-143.

Hall, C. M., & Page, S. J. (2014). *The geography of tourism and recreation: Environment, place and space*. Routledge.

Harvey, D. (2004). *The "new imperialism": Accumulation by dispossession*. *Actual Marx*, (1), 71-90.

Harvey, David. *The Condition of Postmodernity, An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford UK, Blackwell, 1990.

Horna, J. (1994). *The study of leisure: an introduction*. Oxford University Press.

Huizinga, J. (2004). Nature and significance of play as a cultural phenomenon. *The performance studies reader*, 117-20.

Koller, D., Trimble, J., Najbjerg, T., Gelfand, N., & Levoy, M. (2006). *Fragments of the city, Stanford's Digital "Forma Urbis Romae" Project*. na.

Kuhn, Thomas S. "Second thoughts on paradigms." *The structure of scientific theories 2* (1974), 459-482

Lancaster, K. J. (1966). A new approach to consumer theory. *Journal of political economy*, 74(2), 132-157.

Mommaas, H. (1997). European leisure studies at the crossroads? A history of leisure research in Europe. *Leisure Sciences*, 19(4), 241-254.

Piketty, T. (2017). *Capital in the twenty-first century*. Harvard University Press.

Pomeranz, K. (2009). *The great divergence: China, Europe, and the making of the modern world economy*. Princeton University Press.

Porter, Roy. *The Enlightenment*. 2nd ed. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, Palgrave, 2001

Reisinger, Y. (1994). Tourist—Host Contact as a Part of Cultural Tourism. *World Leisure & Recreation*, 36(2), 24-28.

Rogers, E. B. (2001). *Landscape design: a cultural and architectural history*. Harry N Abrams Incorporated.

Roma Interrotta. London, Architectural Design, 1979.

Rowe, Colin, and Alexander Caragone. *As I Was Saying, Recollections and Miscellaneous Essays*. Cambridge, Mass., MIT, 1996.

Rowe, Colin, and Fred Koetter. *Collage City*. Cambridge, Mass., MIT, 1978

Samuel, P. (1996). Huntington. *The Third Wave, Democratization in the Late Twentieth Century*.

Schor, J. (2008). *The overworked American, The unexpected decline of leisure*. Basic books.

Stebbins, R. A. (1996). Cultural tourism as serious leisure. *Annals of Tourism Research*.

Stokowski, P. A. (1994). *Leisure in society, a network structural perspective*. Mansell Publishing, Cassell plc.

Sweet, R. (2010). The changing view of Rome in the long eighteenth century. *Journal for Eighteenth-Century Studies*, 33(2), 145-164.

Sweet, R. (2012). *Cities and the Grand Tour: the British in Italy, c. 1690-1820* (No. 19). Cambridge University Press.

Szacka, L.C. (2013). *Roma Interrotta, Postmodern Rome as the Source of Fragmented Narratives*, στο *Rome, Postmodern Narratives of a Cityscape*, Holdaway, D. & Trentin, F. (Eds.). London, Pickering and Chatto *The crisis of values. Essays on modern art and architecture 1930-1965*. (2013). New York, Graduate School of Architecture

Towner, J. (1984). *The grand tour, Sources and a methodology for an historical study of tourism*. *Tourism Management*, 5(3), 215-222.

Towner, J. (1985a) και (1985b-Παράρτημα). *The European Grand Tour- Phd Thesis*. University of Birmingham, British Library- Ethos. <https://ethos.bl.uk>

Veal, A. J. (2006). *Research methods for leisure and tourism, A practical guide*. Pearson Education.

Veal, T. (1998). Leisure studies, pluralism and social democracy. *Leisure Studies*, 17(4), 249-267.

Veblen, T. (1899). *The theory of the leisure class, An economic study in the evolution of institutions*.

Woodhouse, A. F. (1976). Eighteenth-Century English Visitors to France in Fiction and Fact. *Modern Language Studies*, 37-41.

Αυγερινού-Κολώνια, Σ. (2000). Ο ρόλος του τουρισμού στη διατήρηση και ανάπτυξη των ιστορικών πόλεων. Στο Π. Τσάρτας (Επιμ.), *Τουριστική ανάπτυξη: Πολυεπιστημονικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Εξάντας, 17-37.

Λαγός, Δ. (2005). *Τουριστική οικονομική*. Αθήνα. Εκδόσεις Κριτική.

Μπούκουρας, Ε. (2015). *Η δομή των αλλαγών _ Roma Interrotta, Ιχνογραφώντας νέα παραδείγματα*. Εργασία στα πλαίσια του μαθήματος 'Μεταλλαγές των ιδεών για την πόλη στον 20ο αιώνα', ΔΠΜΣ ΕΜΠ «Αρχιτεκτονική - Σχεδιασμός του Χώρου, Πολεοδομία - Χωροταξία»

Συρακούλης κ. (2009). *Ο ελεύθερος χρόνος ως παράγοντας της οικονομίας και του σχεδιασμού των πόλεων, συγκριτική έρευνα Λάρισας - Βόλου με χρήση ποσοτικών μεθόδων*. Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας, Τμ.Μηχανικών Χωροταξίας. Εθνικό Αρχείο Διατριβών

